

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatma MADEN

İBN EBÎ CEMRE (v. 699/1300)'NİN BEHCETÜ'N-NÜFÛS ADLI ESERİNDEKİ HADİS
ŞERHLERİNİN TASAVVUFÎ YORUMLARI

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatma MADEN

İBN EBÎ CEMRE (v. 699/1300)'NİN BEHCETÜ'N-NÜFÛS ADLI ESERİNDEKİ HADİS
ŞERHLERİNİN TASAVVUFÎ YORUMLARI

Danışman

Prof. Dr. Ahmet ÖGKE

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Fatma MADEN'in bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Rifat OKUDAN (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Ahmet ÖGKE (İmza)

Üye : Yrd. Doç.Dr. Mehmet DİLEK (İmza)

Tez Başlığı: İbn Ebî Cemre (v. 699/1300)'nin *Behcetü'n-Nüfûs* Adlı Eserindeki Hadis Şerhlerinin Tasavvufî Yorumları

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 17/07/2017

Mezuniyet Tarihi : 31/07/2017

(İmza)
Yrd. Doç. Dr. Ayça BÜYÜKYILMAZ
Müdür V.

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İbn Ebî Cemre (v. 699/1300)’nin *Behcetü’n-Nüfûs* Adlı Eserindeki Hadis Şerhlerinin Tasavvufî Yorumları” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)
Fatma MADEN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN EBÎ CEMRE’NİN HAYATI ve İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. Hayatı	4
1.1. 1. Doğumu ve Nesebi	4
1.1.2. Hicreti	4
1.1.3. Şahsî Yaşantısı	5
1.1.4. Tasavvufî Yönü	7
1.1.5. Vefatı	9
1.2. İlmî Şahsiyeti	9
1.2.1. Hocaları	10
1.2.2. Talebeleri.....	10
1.2.3. Eserleri.....	11
1.2.3.1. <i>Cem’un-Nihaye fî Bedi’l-Hayri ve’l-Gâye</i>	11
1.2.3.2. <i>Behcetü’n-Nüfûs</i>	12
1.2.3.3. <i>el-Merâi’l-Hisân</i>	13

İKİNCİ BÖLÜM

İBN EBÎ CEMRE’NİN *BEHCETÜ’N-NÜFÛS* ADLI ESERİNİN TASAVVUFÎ HADİS ŞERHLERİ ARASINDAKİ YERİ VE ESERDE İZLENİLEN METOD

2.1. <i>Behcetü’n-Nüfûs</i> ’a Kadar Yazılmış Olan Başlıca Tasavvufî Şerhler	15
--	----

2.1.1. <i>Nevâdirü 'l-Usûl</i>	16
2.1.2. <i>Bahrü 'l-Fevâid</i>	19
2.1.3. <i>Hâletü Ehli 'l-Hakîka Maallah</i>	23
2.2. <i>Behcetü 'n-Nüfûs</i> ile Aynı Dönemde Yazılmış Tasavvufî Şerhler	26
2.2.1. <i>Şerhu 'l-Erbaîne Hadîsen</i>	26
2.3. <i>Behcetü 'n-Nüfûs 'a Dair İnceleme</i>	29
2.3.1. <i>Behcetü 'n-Nüfûs 'ta İzlenilen Şerh Metodu</i>	29
2.3.1.1. Hadislerin Zâhiri Boyutunun Açıklanması.....	29
2.3.1.2. Hadiste Geçen Kelimelerin Farklı Açılardan Tahlîli	29
2.3.1.3. Hadislerden Fıkî Meselelere Dair Tespitlerde Bulunulması	31
2.3.1.4. Hadislerden İtikâdî Meselelere Dair Tespitlerde Bulunulması	32
2.3.1.5. Hadislerin Tasavvufî Boyutuna Yer Verilmesi	33
2.3.1.6. Muâriz Görünen Nasların Arasının Telif Edilmesi	36
2.4. Eserde Şerh Faaliyeti Esnasında Mesned Kabul Edilen Unsurlar	37
2.4.1. Âyetler.....	37
2.4.2. Hadisler	38
2.4.3. Sahâbe Sözleri.....	39
2.4.4. Şiirler, Sûfî Sözleri ve Kıssalar	40
2.4.4.1. Şiirler	40
2.4.4.2. Sûfî Sözleri	40
2.4.4.3. Kıssalar	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEHCETÜ'N-NÜFÛS'TAKİ HADİSLERİN TASAVVUFÎ UNSURLAR ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

3.1. Eserde Şerhedilen Hadislerin Tasavvufî Eğitime Dair Unsurlar Çerçevesinde İncelenmesi	43
3.1.1. İnsanî Unsurlar	43

3.1.1.1. Şeyh, Mürşid	43
3.1.1.2. Mürîd, Mübtedî, Müntehî	43
3.1.2. Fiili Unsurlar	44
3.1.2.1. Seyr-u Sülûk	44
3.1.2.2. Bey'at, İntisab	45
3.1.2.3. Zikir	45
3.1.2.4. Halvet	46
3.1.2.5. Nefs Terbiyesi	48
3.1.2.6. Zühd	49
3.1.2.7. Nâfile İbadet	51
3.1.2.8. Mücâhede	52
3.1.2.9. Tehallî, Tahallî	53
3.1.2.10. Rızâ	53
3.1.2.11. Kasr-u Emel	54
3.1.2.12. Sefer	54
3.1.2.13. Hâl, Makam	54
3.1.2.14. Havf	56
3.2. <i>Behcetü'n-Nüfûs</i> 'ta Ele Alınan Hadislerin Tasavvufî Tecrübeye Dair Kavramlar Çerçevesinde İncelenmesi	56
3.2.1. Müşâhede, Muâyene, Murâkabe	56
3.2.2. Havâtır	57
3.3. Muhtelif Tasavvufî İstılahlar	60
3.3.1. Kerâmet	60
3.3.2. Tevessül	61
3.3.3. İhlâs	61
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	64
ÖZGEÇMİŞ	67

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
b.	: ibn.
bk.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
h.	: hicrî
H.z.	: Hazreti
M.Ü.İ.F.V	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellam
sy.	: sayı
thk.	: tahkik yapan
ty.	: tarihsiz
yay.	: yayınları, yayınevi
yy.	: yer yok/yayınevi yok

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle tasavvufî hadis şerhlerinden biri kabul edilen *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eserin müellifi İbn Ebî Cemre (v. 699/1300)'nin hayatına ve ilmî şahsiyetine dair bilgilere yer verilmiştir. Müellif eserinde, hadislere yaptığı şerhlerde görüldüğü üzere fikhî, kelimî ve tasavvufî konularda yetkin bir âlimdir.

Behcetü'n-Nüfûs'un tahlîl edilmesine geçilmeden önce kendisinden önce telif edilmiş tasavvufî hadis şerhlerine yer verme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Ancak tasavvufî hadis şerhlerinin tamamını incelemeye tâbi tutmak çalışmanın sınırları dâhilinde mümkün olmamıştır. Bu nedenle başlıca tasavvufî hadis şerhlerinden Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l Usûl*, Kelâbâzî'nin *Bahrü'l Fevâid*, Ahmed er-Rıfâî'nin *Hâletü Ehli'l-Hakîka Maallah*, Sadreddin-i Konevî'nin *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen* adlı eserleri tahlîl edilmiştir.

Behcetü'n-Nüfûs'un muhtevasına dâir yapılan metin içi tahlîl çalışmasında, şârihin şerh faaliyeti esnasında kullandığı malzemelere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra müellifin hadislere tasavvufî bakış açısına tasavvuf kavramları çerçevesinde yer verilmiştir.

Sonuç olarak İbn Ebî Cemre'nin *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eseri, sûfilerin hadisleri anlama ve yorumlama biçiminin neticesinde ortaya çıkan tasavvufî hadis şerhi türünün önemli bir örneğidir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hadis, Hadis Şerhi.

SUMMARY

TITLE: THE COMMENTARIES OF SHARHA OF HADİTHS IN IBN ABI JAMRA'S BOOK CALLED *BAHJAT AL-NUFUS* IN THE CONTEXT OF SUFISM

In this study, information is given about the life and scientific personality of Ibn Abi Jamra (d. 699/1300), who is the author of *Bahjat Al-Nufus* which is accepted as one of the initial Sufi hadith sharhe. The author is a competent scholar in fiqh, kalamî and mystical matters, as seen in the sharhes which he made on the ahadith in his work.

Before beginning the analysis of *Bahjat Al-Nufus*, it was necessary to include the sharhes of his mystical ahadith works prior to it. However, it was not possible to examine all of the Sufi hadith sharhes within the boundaries of this study. Therefore, I have focussed on specific Sufi hadith sharha works, namely *Nevâdirü'l-Usûl* by Hakîm et-Tirmizi, *Bahru'l-Fevaîd* by Kelâbâzî, *Hâletü Ehli'l-Hakîka Maallah* by Ahmad er-Rifâî, and *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen* by Sadreddin Konevî.

The materials used by the author during his sharhes activities were included in-text analysis of the contents of *Bahjat Al-Nufus* in this study. In addition to this, the mystical perspective of the author on ahadith is included within the framework of Sufi concepts in this study.

The work of Ibn Abi Jamra, *Bahjat Al-Nufus* is an important example of the mystical hadith sharhe types that emerged as a result of understanding and interpreting of ahadith by Sufis.

Keywords: Sufism, Hadith, Hadith Sharhe.

ÖNSÖZ

Çalışmamıza konu olan İbn Ebî Cemre olarak iştihar etmiş Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd b. Ebî Cemre el-Ezdî el-Endelûsî (v. 699/1300)'nin *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eseri, hadis külliyyatı içerisinde en sahih kitap olarak kabul gören Sahih-i Buhârî'yi şerh etmek maksadıyla kaleme alınmıştır.

Çalışmamızda tasavvufî hadis şerhleri ve önemli örneklerinden biri olan *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eser ve müellifi İbn Ebî Cemre'nin hayatı ile müellifin yaşadığı h. 7. asra kadar tasavvufî hadis faaliyeti içerisinde telif edilmiş başlıca eserler konu edilmiştir.

Müellif eserde hadisleri şerh ederken muhtelif disiplinlere malzeme oluşturabilecek yeterlilikte kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur. İbn Ebî Cemre'nin şerh faaliyeti esnasında, fikhî çıkarımlarının yanı sıra tasavvufî yorumları da eserde oldukça yer tutmaktadır.

Çalışmamızda *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eserin tasavvufî hadis şerhlerinden biri olduğunu, müellifin hadisleri şerh etme metodunu incelemek ve eserin muhtevasına dair örnekler sunmak sûretiyle ortaya koymak başlıca amaçlardan biridir.

Çalışmalarım boyunca gayretimi yüksek seviyede tutmamı sağlayan ve değerli fikirleri ile çalışmama katkı sağlayan danışmanım Prof. Dr. Ahmet ÖGKE hocama şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu süreçte manevi desteklerini eksik etmeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

İslam düşüncesinde diğer disiplinlerde olduğu üzere tasavvufun da yöntem ve fikirlerini teyit eden Kur'ân ve hadisten delillerin mevcut olduğu görülmektedir. Zikredilen iki temel üzerine kurulan tasavvufun ilim hâline gelmesi ve kendi metodolojisini belirlemesi ile beraber düşünce yapısını inşâ ettiği sistem ile ilintili alanlar da ortaya çıkmıştır. Bahis konusu duruma mutasavvıfların Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve yorumlama faaliyetleri neticesinde kendilerine has bir yöntem olan işârî metod ile âyetlerin hakikatini anlamaya çalışmaları örnek gösterilebilir. Söz konusu durum kendisini hadis mecrasında ise hadislere tasavvufî niteliğe sahip şerhler yapılması şeklinde göstermiştir.

İslamî ilimlerin teşekkül süreci kabul edilebilecek hicrî ilk üç asırda farklı disiplinlerde kendilerinden sonra ortaya çıkan çalışmalara zemin oluşturacak pek çok temel kaynak telif edilmiştir. Oluşan bu külliyyatın anlaşılması ve yorumlanması gayretleri neticesinde süreç içerisinde farklı usûller, yöntemler ortaya çıkmıştır. Bu anlama faaliyeti dini metinler üzerinde farklı şekillerde kendini göstermiştir. Konumuzun sınırları dâhilinde ele almayı düşündüğümüz genelde tasavvufî hadis şerhleri özelde ise İbn Ebî Cemre'nin *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eseri de bu anlama çabalarının ve farklılıklarının bir ürünüdür.

Diğer disiplinlere nazaran daha geç süreçte İslamî ilimler bünyesinde yerini alan tasavvuf, Kur'ân ve Sünnet ekseninde oluşan yapısını ortaya koymak adına literatür geliştirmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin: "Bizim bu ilmimiz Kur'ân ve sünnet ile mukayyedir."¹ sözü, tasavvufun Kur'ân ve Sünnet temelleri üzerine inşa edildiğini ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir. Tasavvuf çatısı altında yapılan uygulamaların Kur'ân ve Sünnet'ten beslendiğine mesned olması açısından kimi zaman görüşlerini destekler âyet ve hadisleri derledikleri birtakım mecmualar telif etmişlerdir. Buna ek olarak metinleri anlamada klasik yorumlama usûlünün yanında tasavvufa has yöntemler ile metinleri ele alarak anlama faaliyetine farklı bir bakış kazandırmışlardır.

Hicrî ilk iki asırda tasavvuf düşüncesinde hadisin çoğunlukla bir irşad vasıtası olarak kullanıldığı görülürken, sonraki dönemlerde tasavvuf ilmine dair usûl tesis edilmeye başlanmasıyla hadisi anlama ve yorumlamada tasavvufa özgü metodlar ile yazılmış çalışmalar

¹ İbn Teymiyye, *Ez-zühd ve'l-vera' ve'l-ibâdet*, thk. Hammad Selâme, Muhammed Avida, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987, s. 149.

ortaya çıkmaya başlamıştır. Tasavvuf ilminin hadis sahasındaki faaliyetlerinden biri olan hadis şerhi ameliyesi bu çalışmalar arasında sayılabilir.

Tasavvuf ile hadis ilminin irtibâtına dair çalışmaların henüz hicrî ikinci asırlarda ilk örneklerine rastlanılan Kitabü'z-Zühdlarin oluşturduğu söylenebilir. Kitabü'z-Zühdlar gibi husûsi bir alana hasretmek sûretiyle biraraya getirilen rivâyetler üzerindeki çalışmalar sonraki aşamada muhtelif alanlardaki rivâyetlerin tasavvufî açıdan şerh edilmesi şeklinde bir yöntemin ortaya çıkmasında etkili olacaktır. Bugün bilinen ilk Kitabü'z-Zühd türü eser yazan kişinin Ebû Hamza Sâbit b. Dînar (ö. 150/768) olduğu bilinmekle beraber elimize ulaşan en eski tarihli eser Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797)'e ait *Kitabü'z-Zühd*'tür. Üçüncü asırda en parlak ve velûd dönemini geçiren Kitabü'z-Zühdlarin sayısı 50'yi aşmakta iken sonraki asırlarda ilginin azaldığı hatta Celaleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) ile son bulduğu görülmektedir.²

Bu çalışmada temelde *Behcetü'n-Nüfûs* adlı tasavvufî hadis şerhinin metodunu ortaya koymak ve tasavvufî muhtevasına yer vermek amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra tasavvuf-hadis ilişkisini, tarihi süreç göz önünde bulundurarak incelemek ve çalışmamıza konu olan eserin, telif edilen diğer tasavvufî hadis şerhleri göz önünde bulundurularak incelenmesi hedeflenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Planı

Tasavvufî düşünce ve hadis ilişkisinin şerh faaliyeti eksenindeki tezahürlerinin temellerini, başlarda Resûlüllah'ın yaşantısını örnek almak ve amelî hayata geçirmek adına telif edilen hadis mecmuaları oluşturmaktadır. Sonraki dönemlerde ise şerh faaliyetinde işârî nitelikte ortaya koyulan şerhlerin temayüz ettiği görülmektedir.

Bu araştırmada tasavvufî nitelikteki bütün hadis şerhlerini incelemeye tâbi tutmak çalışmanın sınırlarını aşacağından başta *Behcetü'n-Nüfûs* olmak üzere onun yanı sıra kendisinden önce ve kendisiyle aynı dönemde telif edilmiş başlıca çalışmalar ele alınmıştır.

Araştırmamızın planına göre çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İbn Ebî Cemre'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti başlığı adı altında üzerinde çalışma yaptığımız eserin müellifinin hayatına dâir inceleme yapılması yolu tercih edilmiştir. İkinci bölümde tasavvufî bir hadis şerhi olması yönüyle *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eserin metodu ve muhtevası incelenmiştir. Bunun yanı sıra *Behcetü'n-Nüfûs*'a kadar ve onunla aynı asırda telif edilmiş tasavvufî nitelikteki başlıca eserler ve müellifleri incelenmiştir. Çalışmamızın son bölümünde

² Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 17.

ise eserde müellifin tasavvufî üslûbu hâkim kılarak yaptığı şerhleri tasavvuf ıstılahları çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışmamız boyunca birinci elden kaynaklardan istifade edilmesi amaçlanmış olup mümkün olmayan durumlarda ikinci elden kaynaklar ile çalışmanın yürütülmesi yoluna gidilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN EBÎ CEMRE’NİN HAYATI ve İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Doğumu ve Nesebi

Behcetü’n-Nüfûs eserinin müellifi Ebû Muhammed Abdullah b. Sa’d b. Ebî Cemre el-Ezdî el-Endelûsî, Endülüs’ün Mürsiye şehrinde ileri gelen bir aile içerisinde dünyaya gelmiştir. Nesebi, sahabeden Hazretli Sa’d b. Ubâde el-Ensârî’ ye dayanmaktadır. Endülüs’ün Mürsiye şehrinde dünyaya gelen müellifin doğduğu yıl hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanılmamıştır.³

İbn Ebî Cemre ilim tahsilini beş asır boyunca İslam hâkimiyetinde kalan, pek çok özelliğinin yanında kıraat, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlerin öğretiminin yapıldığı ilmî bir merkez olan Mürsiye’de yapmıştır. Mâlikî mezhebi fukahâsından⁴ kabul edilen müellifin, *Behcetü’n-Nüfûs* adlı eserinde hadisleri şerhe tâbi tutarken yapmış olduğu fikhî çıkarımlarıyla bu kanaati haklı çıkardığı görülmektedir.

1.1.2. Hicreti

İbn Ebî Cemre ailesiyle beraber yaşadıkları şehirden ayrılp farklı beldelere göç etmiştir. Hicri 7. asırda meydana gelen hâdiseler İbn Ebî Cemre’nin doğduğu şehir olan Mürsiye’den ayrılp Mağrib’den Mısır’a kadar devam eden uzun bir yolculuk yapmasına neden olmuştur. Asırlarca İslam hâkimiyetinde kalmış olan Endülüs’te Müslümanlar arasında ayrılıklar artmış, merkezi otorite gücünü kaybetmiş, ülke pek çok küçük devlete bölünmek durumunda kalmıştır. Bunun yanı sıra Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki mücadeleler ileri düzeye ulaşmıştır. Bu süreçte Müslümanların hâkim olduğu Kurtuba, Belensiye, Mürsiye, İşbiliyye gibi mühim şehirler kaybedilmiştir.⁵ Mürsiye halkı Kastilyalılar tarafından hâkimiyet altına alınan şehirleri için hicrî 663 yılında Nasrî yöneticilerin de teşvikiyle isyan etmiş; ancak iki yıl sonra Kastilya Kralı şehri tekrar ele geçirerek Müslümanları kırk gün

³ Sirâcüddîn Ebî Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısırî İbn’ül Mülakkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*, thk. Nureddîn Şerîbe, Mektebetü'l-Hânicî, Kahire 1994, s. 339-340; Abdülvehhâb b. Ahmed Şa'ranî, *Tabakâtü'l-Kübra*, thk. Ahmet Abdürrahim es-Sayih Tefvik Ali Vehbe, Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, Kahire, 2012, s. 439-440; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ahmed b. Ömer b. Muhammed Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neyli'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, Trablus 2000, s. 216; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I-II, Beyrut 2008, s. 1040; Dehlevî, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, çev. Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu, Ankara 1997, s. 215; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I-II, Beyrut, 2008, I, s. 462.

⁴ Âdil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirin*, Müessesetü Nuveyhid es-Sekafiyyeti li't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr, Beyrut, 1988, c. I, s. 121.

⁵ Muhammed Abdullah Anân, *Nihayetü'l-Endelüs ve't-Tarihi'l-Arabi'l-Müntesirin*, Kahire, 1997, s. 75.

içerisinde şehir merkezinden uzaklaştırarak onların evlerine Hristiyan aileleri yerleştirmiştir. Yaşananlar neticesinde Müslümanlar farklı beldelere göç etmek zorunda kalmıştır.⁶

İbn Ebî Cemrede ailesiyle beraber önce Mağrib'e göç etmiş, bir müddet orada ikâmet edip ardından Tunus'a geçmiştir. Tunus'ta kendisinden kadılık görevinde bulunması ısrarla istenmiş fakat o bu görevde isteksiz olmasının da verdiği sâikle teklif getirenlere, dava neticesinde davacı ve davalı olmak üzere her iki taraf için meydana gelecek olan masrafın devlet hazinesinden karşılanması halinde görevi kabul edebileceğine dair bir şart ileri sürmüştür. Ancak bu şart, idarecilere ağır gelince tekliften vazgeçmişlerdir.⁷

İbn Ebî Cemre rihlesine Tunus'tan hacca giderek devam etmiştir. Hac dönüşü Mısır'a yerleşmiş ve hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiştir.⁸ Mısır'a geldiğinde önceden memleketinde kazancını sağlamak maksadıyla meşgul olduğu çiftçiliğe devam etmek istemiş; fakat orada çiftçilikle uğraşanların kazanç sağlamak için çok meşakkat içerisinde olmalarına rağmen az gelir elde ettiklerini görünce ailesini daha da zora sokmanın doğru olmayacağını düşünerek bu işten vazgeçmiştir. Ancak ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğundan dolayı farklı bir işle meşgul olarak kazancını sağlamıştır. Helal kazanç konusunda çok titiz olan İbn Ebî Cemre'ye, hâinden râzı olunmayan bir kişiden, kazanç sağlamak için yardım alınıp alınamayacağı hususunda fetva sorulduğunda bu işi onaylamamıştır. Kendisinin de günlük azıklarını dahi temin edemediği bir ailesi, kız çocukları olduğunu buna rağmen haram bir şeyle onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmadığını söylemiştir.⁹

1.1.3. Şahsî Yaşantısı

İbn Ebî Cemre zâhidane bir yaşam biçimini benimsemiş olup kendisine teklif edilen zekâtı da sadakayı da kabul etmezdi. Hediye hususunda ise, hediye eden kişinin durumuna göre şâyet hediye kabul etmediğinde üzülp kırılacak biriyse kabul eder böyle değilse geri çevirirdi. Hizmetli sınıfından olan kişilerin kendisine herhangi bir konuda yardımcı olmasından hususiyetle kaçınırdı.¹⁰

İbn Ebî Cemre, kişinin şer'î ihtiyaçları haricindeki mutad ihtiyaçlarını kökten kesmesi gerektiğini zîra bunlardan birini temin etmenin, akabinde başka ihtiyaçları doğurabileceğini

⁶ Ali Yardım, "İbn Ebi Cemre", *DİA*, İstanbul 1999, c. XIX, s. 426-427.

⁷ İbnü'l-Hâc Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillâh el-Abderî el-Fâsî el-Mısırî, *el-Medhâl ilâ Tenmiyeti'l-Â'mâl bi Tahsini'n-Niyyât*, Dârü't Tûrâs, Kahire, c. II, s. 154.

⁸ Muvaffiku'd-Dîn Ebu Muhammed b. Abdîrahman İbnü's-Şeyh Ebi'l-Harem el-Mekkî b. Osman eş-Şari', *Mürşidü'z-Züvvar ilâ Kubûri'l-Ebrar*, Darü'l-Mısriyyeti'l-Lübânîyye, Lübnan, 1415, c. II, s. 35.

⁹ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. IV, s. 80.

¹⁰ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. III, s. 137.

ve neticesinde kişiye külfete sebep olabileceği, oysa şerî olan zarûri ihtiyaçlarda çoğunlukla külfete düşülmediğini düşünmektedir.¹¹

İnsanlarla muamele konusunda her daim hüsn-ü zan ile hareket edilmesi gerektiğini savunan İbn Ebî Cemre, talebesi İbn'ül-Hâcc'a: "Yanından şarap testisiyle bir kişi geçse, sonra uzaklaşıp gitse ve elinde o testi olmadan dönse, senin, o kişi şarabı içmiştir veya içecek birine götürmüştür." demen doğru olmaz. Bilakis: "Bu adamı hidâyete erdiren ve tövbesini kabul eden Allah'a şükürler olsun demen gerekir."¹² Şeklinde tavsiyelerde bulunmaktadır.

İbn Ebî Cemre'nin talebesi İbnü'l-Hâc, yetki sahibi kişilerle muamelede bulunma hususunda üç farklı insan tavrı olduğunu bunlardan ilkinde; Süfyanü's-Sevrî'nin de yaptığı gibi kendisine danışan, saygı duyan biri hilafete geçtiğinde sırf uzak kalmak için tanınmayacağı farklı beldelere giden kişilerin yaptığı davranışı örnek göstermektedir. İkinci tavrı şekli olarak; uygun şartlar içerisinde yetki sahibi kişilerle bir araya gelenlerin davranışını, sonuncu olarak ise yetki sahibi kişilerle bir araya gelmeyi sakıncalı görüp uzak duran kişilerin tutumunu örnek göstermektedir. Hocası İbn Ebî Cemre'nin ise ne tamamen idarecilerin kapısında el pençe durduğunu ne de onlardan nefret ettiğini bilakis orta yol tuttuğunu, bu vasıftaki kişilerle yoksulların ihtiyaçlarını gidermelerini istemek maksadıyla bir araya geldiğini söylemektedir.¹³

Mütevâzi bir kişiliğe sahip olan İbn Ebî Cemre, ders halkasında talebelerinden yüksekte değil aynı seviyede oturmayı tercih ederdi.¹⁴ O, talebelerinden kendisi hakkında ders tâlim ettiren bir âlim veya bir şeyh olduğunu düşünmemeleri gerektiğini, sadece Allah'ın koyduğu hükümlere dair müzakerede bulunmak üzere bir araya gelmiş kardeşler olduklarını düşünmelerini istemektedir.¹⁵

İbn Ebî Cemre'nin temayüz eden en mühim hasleti hiç şüphesiz ki sünnete olan ittibasıdır. İçinde bulunduğu asırda en büyük kerametın Sünnete ittibâ olduğunu, her şart ve durumda sımsıkı bir şekilde ona tutunmak gerektiğini pek çok defa dile getirmektedir.¹⁶ İbnü'l Hâcc'ın anlattığına göre bir gün İbn Ebî Cemre'nin vücûdunun sağ tarafında bir rahatsızlık meydana gelmiş bu nedenle sağ yanı üzerine yatmakta zorlanınca sol tarafına doğru yatmaya yeltenmiş; fakat sünnete ittibanın bereketi kendisinde hâsıl olsun diye bu meşakkate katlanması gerektiğini düşünüp tekrar sağına dönerek yatmıştır. Kendisinin

¹¹ İbnü'l-Hâc, *el-Medhâl*, c. II, s. 116.

¹² İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. I, s. 61.

¹³ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. III, s. 125.

¹⁴ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. I, s. 198.

¹⁵ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. I, s. 167.

¹⁶ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. IV, s. 294-295.

anlattığına göre, başını yastığa henüz koymadan önce mi yoksa sonra mı ağrının geçtiğini fark edemeyecek kadar hızlı bir şekilde iyileşmiştir.¹⁷

Sünnete ittiba konusundaki titizliğinin yanında, bidat olabileceğini düşündüğü davranışlardan da hassasiyetle sakınırdı. Bir seferinde şeyhi Ebû Muhammed el-Mercânî kendisine yünden bir seccade göndermiştir. Fakat kendisi şerî bir zaruret durumu dışında seccade kullanmayı bidat kabul ettiği için kullanmayıp evinde bırakmayı tercih etmiştir.¹⁸ İbn Ebî Cemre'nin bidatlar husundaki tavrına bir diğer örnek ise talebesi İbn'ül Hâc'ın, Ramazan ayında teravih namazının ardından kaside okunmasını, seciyeli sözler söylenmesini, toplu olarak cehrî zikir yapılmasını bidat kabul ederek hocası İbn Ebî Cemre'nin de aynı görüşte olduğunu ifade etmesidir.¹⁹

1.1.4. Tasavvufî Yönü

İbn Ebî Cemre hakkında malumat içeren kaynaklar genellikle kendisini “velî”, “zâhid”, “ârif-billah”, “kudve”, “sâlih”, “Rabbânî” gibi tasavvufî yönüne işaret eden vasıflarla nitelemektedir.²⁰ İncelemekte olduğumuz eserde de görüldüğü üzere müellifin hadisleri şerh ederken tasavvufî muhteva ağırlıklı açıklamaları onun sûfî yönünü yansıtan önemli göstergelerdendir.

İbn Ebî Cemre'nin tasavvufî terbiye usûllerinin uygulanmasında temkin sahibi olduğu görülmektedir. Sözelimi tasavvufî terbiyede en önemli araçlardan biri olan zikrin yapılışı hususunda İbn Ebî Cemre, hocası Ebû Muhammed el-Mercânî'nin aksine hafî zikri tercih eder, cehrî yapılan zikir konusunda ise kişinin bu şekilde açıktan yapılan zikir yerine vaktini uyuyarak geçirmesinin daha üstün olduğunu düşünürdü. İbn Ebî Cemre'nin bu konudaki tavrının sebebi ise zikre desîse karışması ve neticesinde yapılan zikrin kişi için bir hüsrana dönüşmesi kaygısında olmasıdır.²¹

İbn Ebî Cemre mürîdanın; dinlerinin, kalplerinin, kendilerinde vâki' olan havâtırın selahiyeti için, artmakta olan fitnelerden kaçabilmek adına halvete girmekten veya çöllerde dolaşmaktan başka yollarının kalmadığını düşünmektedir. İbn Ebî Cemre, halvete girecek mürîdin hallerini, orada geçireceği merhâleleri ve içinde bulunduğu hâle uygun şeyleri bilen bir mürşid gözetiminde halvete girmesinin daha uygun olduğunu belirtmektedir.²²

¹⁷ İbnü'l-Hâc, *el-Medhâl*, c. II, s. 181.

¹⁸ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. I, s. 198.

¹⁹ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. II, s. 300.

²⁰ İbn'ül Mülakkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 339-340; et-Tinbüktî, *Neyli'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, Mısır, 1329, s. 140; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul, 1971, c. II, s. 426; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübra*, s. 439-440.

²¹ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. I, s. 101.

²² İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. III, s. 150.

Mürşidin halvet esnasında mürîdin karşılaşacağı mefsedet ve başına gelebilecek desîselere mağlup olmaması ve halvet neticesinde makama ulaşmasını sağlayacak kılavuzluk görevi vardır. Halvet uzun ve meşakkatli bir süreç olup nefis mücahedesinin en ızdıraplı hallerindendir. İbnü'l Hâcc'ın İbn Ebî Cemre'den naklederek anlattığına göre İbn Ebî Cemre uzun bir müddet kalmak üzere halvete girmeye niyet etmiş; fakat günlerce oruç tutmaktan dolayı güçsüz düşüp belirlediği süreyi tamamlayamadan orucunu bozup halvetten çıkmayı düşünmüştür. Ancak kendisinde meydana gelen bir gayretle bu kararından vazgeçmiştir. Bu esnada bayıldığına söyleyen İbn Ebî Cemre sanki kendisine bir kişinin gelip doyuncaya kadar yemek yedirdiğini ve kanıncaya kadar su içirdiğini, ayıldığında ise kendisini tok ve susuzluğu gitmiş olarak bulduğunu anlatır. Kendisinde meydana gelen dinçlikle halvete devam ettiğini, sünnete aykırı bir durum olmamış olsa ömür boyu hiç bir şey yemeden halvette kalabilecek gücü kendisinde bulduğunu ifade etmektedir.²³

İbn Ebî Cemre bazı mutasavvıfların vasıtasız aldıklarını söyledikleri ilm-i ledünnîyi, naklî ilimlerden üstün tutmalarını Resûlullah'ın: "Muhakkak ilim teallüm ile mümkündür."²⁴ Sözüne binaen apaçık bir cehâlet ve hata olarak görmektedir. Fakat fukahadan bir takım kişilerin ilm-i lüdünnîyi tamamen inkâr etmesini de gerek âyet gerekse hadisten delillerin mevcut olduğunu söyleyerek bir başka hata saymaktadır. Bu duruma hadislerden getirdiği delillerinden birisi Resûlullah'ın: "Ümmetim içerisinde ilhama mazhar olanlar vardır. Ömer de onlardandır." sözüdür. Hz. Ömer hakkında kendisinin bu sözünü destekler bir hâdisе yaşadığı anlatılır ki o da şudur: Hz. Ömer Medine'de bir cuma günü minberde hutbe verirken üç defa "Ya Sâriye el Cebel!" diye bağırarak düşmana karşı Müslümanların kendilerini savunmaları için uyarıda bulunmuştur. Sâriye ise o esnada İslam ordusunun komutanı olarak Irak'tadır. Hz.Ömer'in nidasını duyan Sâriye Müslümanlarla beraber arkalarını dağa vererek savaşmak sûretiyle düşmanı mağlup etmiştir.

İbn Ebî Cemre ilm-i ledünnîye mesned teşkil etmesi açısından Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Hızır (a.s) ve Musa (a.s) kıssasını delil gösterir. Musa (a.s)'ın bilgisi vasıtalı, naklî bir ilim iken Hızır (a.s)'ın bilgisinin vasıtasız olarak hâsıl olan ledün ilmi olduğunu söylemektedir. İbn Ebî Cemre netice olarak ledünnî ilmin hak olduğunu; fakat bu ilmin Kitap ve Sünnet bilgisiyle muvafık olması gerektiğini, ilm-i ledün sahibi kişinin ise havâtır konusunda küllî bir bilgiye sahip olan ârif bir zat olması gerektiğini savunmaktadır.²⁵

²³ İbnü'l-Hâcc, *el-Medhâl*, c. III, s. 133.

²⁴ Ebü'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvât*, nşr., Tarık b. İvazullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dârü'l-Haremeyn, Kahire 1995, c. III, s. 118.

²⁵ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-nüfûs ve tehallîha bi ma'rifeti ma leha ve ma aleyha*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2012, c. I, s. 46-47.

İbn Ebî Cemre'nin gerek kendi eserleri gerekse talebesi İbnü'l Hâcc'ın eseri *el-Medhâl*'de görüldüğü üzere şahsiyetinde temayüz eden en belirgin hasleti Sünnete ittibasıdır. Bu hususta İbn Ebî Cemre ashabın meşrebinin Sünnete ittiba ve bidati terk olmak üzere iki çeşit olduğunu söylemektedir. Ancak bu söylediğinin bir mürşitten bağlılık ahdi alınmasına karşı olduğu anlamına gelmediğini de belirtmektedir. Bir mürşide intisap edilebilmesi için bir takım şartların yerine getirilmesi gerektiğini dile getiren İbn Ebî Cemre şartlardan birinin mürîd için sünnete ittiba ve bidatten sakınma hususunda şeyhi ile diğer kişilerin onun nezdinde eşit olması olduğunu belirtir. O, mürîdin şeyhine lütufta bulunması, kendini ona bende etmesinin Allah'a vuslatta şeyhi kendisine bir destek olarak görmesinden kaynaklandığını düşünür. Bütün bu düşüncelerine rağmen İbn Ebî Cemre kendisinden ahd alınmasına sıcak bakmamıştır. Zira ahd alan kişilerde sözlerini yerine getiremeyip ahdi îfâ edemeyeceğinden ve bunun müsebbibinin kendisi olmasından korkmaktadır.²⁶

1.1.5. Vefatı

İbn Ebî Cemre, ömrünün geri kalan kısmında vaktinin büyük kısmını ders vermek, kitap tasnif etmek ve kimi zaman da inzivaya çekilmek için kullandığı Kahire'deki el-Mukaddem Dağı'nın yakınlarındaki zaviyesinde geçirmiştir.²⁷ Kaynaklarda vefat tarihi 525 (1131), 675 (1276)²⁸, 695 (1296)²⁹, 699 (1300)³⁰ olarak zikredildiği görülen İbn Ebî Cemre'nin yaygın görüşe göre vefat tarihi 699(1300) yılıdır. Kabri, Kahire'de bulunan Karafe Mezarlığı'ndadır.³¹ İbn Ebî Cemre'nin kabri günümüzde insanlar tarafından ziyaret edilmeye devam etmektedir.

1.2. İlmî Şahsiyeti

İbn Ebî Cemre'den bahseden kaynakların ona; "imâm", "hâfız",³²"allâme", "mukrî", "meşhur", "hadis ulemasından",³³ "fıkıh ve hadis ilminde yetkin",³⁴ gibi sıfatlar atfetmesi, döneminde tanınan bir âlim olduğunun göstergeleri arasında sayılabilir.

²⁶ İbnü'l-Hâc, *el-Medhâl*, c. III, s. 208.

²⁷ Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübra*, s. 439-440; İbn'ül Mülakkin, *a.g.e.*, s. 339-340; Osman eş-Şari', *a.g.e.*, c. II, s. 35.

²⁸ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin*, Vekâletü'l-Maarifi'l Celile, İstanbul, 1951, c. II, s. 12.

²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, s. 208; Ziriklî, *el A'lâm*, s. 132; et- Tinbüktî, *Neyli'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, Mısır, 1329, s. 1143.

³⁰ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 209, Dehlevî, *Büstânü'l Muhaddisîn*, s. 215.

³¹ İbn'ül Mülakkin, *Tabakâtü'l-Evliya*, s. 131.

³² İsmail Paşa el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 12.

³³ Ziriklî, *el A'lâm*, s. 132.

³⁴ es-Seâlibî, *el-Fikru's-sâmî fî târihi'l-fikhî'l-İslâmî*, nşr. Abdulaziz b. Abdulfettah el-Kârî, Medine, 1977, s. 134.

Talebesi İbnü'l Hâc, İbn Ebî Cemre'nin fıkıh bilgisinin son derece iyi olduğunu, ders meclisindeki kişilerin vakitlerinin çoğunda fikhî hükümleri müzakere ettiklerini ve çözemedikleri meselelerde İbn Ebî Cemre'ye danıştıklarını zikretmektedir.³⁵ Yine kendisinin *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eserinde hadisleri şerh ederken yaptığı kelimî yorumlarına, fikhî çıkarımlarına ve pek çok defa başvurduğu tasavvufî yaklaşımlarına bakıldığında kendisi hakkında küllî bir âlim demek yanlış olmayacaktır.

İbn Ebî Cemre'nin ailesi de ilimle meşgul insanlardır. Eşi, Şeyh Ebû Muhammed b. Ebî Zeyd'in *Risale*'sinin tamamını, İmam Mâlik'in *Muvatta*'sının ise yarısını ezberlemiş, Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmiş biridir. İki kızı da ilmî bakımdan annelerinin seviyesine yakın bir durumdadır.³⁶

1.2.1. Hocaları

İbn Ebî Cemre'nin hocası Ebû Muhammed el Mercânî, ilim meclislerinde talebesini ta'zim eder, ilmi hususunda övgülerde bulunurdu. Böyle değerli bir şahsın övdüğü kişinin durumunu merak eden bir kimse bir gün İbn Ebî Cemre'yi izlemek için ders meclisine dâhil olur. Bir müddet dersi dinleyen şahıs aklından İbn Ebî Cemre'nin ders anlatışının Ebû Muhammed el Mercânî'den daha aşağı seviyede olduğunu, böyle birinin nasıl olur da hocası el Mercânî' den üstün olabileceği düşüncesini geçirir. Bu esnada İbn Ebî Cemre kendisine dönerek: “İlim tâlibi meşayihın yanına girdiğinde içinden birini diğerine üstün tutmamalıdır.”³⁷ der. İbn Ebî Cemre'nin bu davranışı neticesinde o şahıs İbn Ebî Cemre'nin hocası tarafından ta'zim edilmesinin sebebini anlamıştır.

1.2.2. Talebeleri

İbn Ebî Cemre'nin hayatına dair bilgilerin büyük bir kısmına talebesi İbnü'l Hâc'ın *el-Medhâl* adlı eserinden ulaşılmaktadır. Bu eserde İbnü'l Hâc, İbn Ebî Cemre'nin ve aynı zamanda kendisinin de hocası olan iki isimden bahseder. Bunlardan ilki Ebû'l-Hasan ez-Zeyyattır.³⁸ Onun hakkında kaynaklarda “şeyh”, “fakih”, “müteabbid” gibi vasıflandırmalarda bulunulmuştur. Eğitimini Endülüs'te almış ve orayı vatan edinmiştir. Pek çok kişi ilminden ve dinî yaşantısından istifade etmiştir.³⁹ Diğerisi ise Tunus asıllı bir sûfî müfessir olan Abdullah b. Muhammed b. Abdülmelik b. Abdullah b. Muhammed el-Bekrî et-Tunûsî Ebû Muhammed el-Mercânî'dir. El-Mercânî, vaazı esnasındaki hoş üslûbu, latif işaretleri ile meşhurdur.

³⁵ İbnü'l-Hâc, *el-Medhâl*, c. III, s. 98.

³⁶ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. III, s. 215.

³⁷ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. III, s. 213-214.

³⁸ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. III, s. 494.

³⁹ et-Tinbüktî, *Neyli'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, s. 321.

Rabbânî bir ilme sahiptir. Mısır ve İskenderiye’de vaazlarda bulunmuştur. Mâlikî mezhebinde yetkin bir müftidir. Zehebi kendisi hakkında “Hiçbir eser tasnif etmemiş olup âyetler üzerinde kimsenin tekrar edip yazıya geçiremeyeceği kadar uzun konuşmalar yapardı.” şeklinde bir bilgilendirmede bulunmuştur. Öğrencisi ve aynı zamanda mürîdi olan birinin kendinin tefsir derslerinden derlediği 26 sûrenin tefsirinden oluşan *el-Fütühâtü’r-Rabbâni fî’l-Mevâizi’l-Mercânî* adlı eseri mevcuttur. İskenderiye’de doğup Tunus’ta h. 699 yılında vefat etmiştir.⁴⁰

İbn Ebî Cemre’nin *el-Merâil-Hisan* adlı eserinde anlatılan rüyalarda adları geçen kişilerin İbn Ebî Cemre’nin hocası veya talebesi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat talebesi olduğuna dair kesin veriler elde edebildiğimiz ve İbn Ebî Cemre hakkındaki malumatın pek çoğuna kendisi aracılığıyla ulaştığımız İbnü’l-Hâc olarak tanınan, Abdü’d-Dâr kabilesine nisbet edilen Muhammed b. Muhammed Ebû Abdullah el-Abderî el-Fâsî el-Mısırî’dir. Kendisinden kaynaklar âbid, zâhid, Mâlikî mezhebinde kadı, fakîh, ârif bir kişi olarak bahsetmektedir.⁴¹

İbnü’l-Hâc, İbn Ebî Cemre’nin talebesi olmak için yoğun ısrarlarda bulunmuş neticesinde İbn Ebî Cemre kendisini bir hoca, şeyh olarak değil birlikte ilim mütâlaası yaptıkları bir ihvânı olarak görmesi şartıyla onu talebeliğe kabul etmiştir.⁴² Hocasının isteği üzerine özellikle bidatlerden sakınmaları hususunda insanları bilgilendirmek maksadıyla *el-Medhal ila Tenmiyeti’l-A‘mal* adlı eserini yazmıştır.⁴³ Diğer eserleri ise *Şümûsü’l-Envar* ve *Künûzü’l-Esrar* ile *Bülûğu’l-Kasd* ve *el-Mûna fî Havassi Esmâillah*’tır.⁴⁴ Fıkıh ilmini aldığı kişilerden biri Ebû İshak et-Tamâmîdir. Kendisinden ders alanların arasında ise eş-Şeyh Abdullah el-Menûfi, eş-Şeyh Halil gibi kişiler vardır. Ömrünün sonunda gözleri görmez olmuştur. 737 yılında 80 yaşlarında Kahire’de vefat etmiştir.⁴⁵

1.2.3. Eserleri

1.2.3.1. *Cem’un-Nihaye fî Bedi’l-Hayri ve’l-Gâye*

İbn Ebî Cemre’nin eserlerinden ilki Muhtasar-ı İbn Ebî Cemre olarak şöhret bulmuş olan *Cem’un-Nihaye fî Bedi’l-Hayri ve’l-Gâye*’dir.⁴⁶ Eserin *el-Fihrisü’ş-Şâmil*’de

⁴⁰ Kehhâle a.g.e., c. I, s. 323; Tarhîni, *et-Tefsir ve’l-müfessirûn fî ğarbi Afrika*, Dâru İbnü Cevzî li’n-neşr ve’t-tevzî, 2005, c. I. s. 421; Ziriklî, *el-A‘lam*, c. IV, s. 125; es-Sadeî, *el-Vâfi bi’l-Vefayât*, Dâru İhyâi’t-türâs, Beyrut, 1920, c. XXVII, s. 320; el-Yâfi, Ebu Muhammed Abdullah b. Es’ad b. Ali b. Süleyman, *Mir’at-ül Cinan*, Dâr-ü Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1997. c. IV, s. 232.

⁴¹ İbnü’l-Hâc, *el-Medhâl*, c. III, s. 234.

⁴² İbnü’l-Hâc, a.g.e., c. III, 12-16.

⁴³ İbnü’l-Hâc, a.g.e., Mukaddime.

⁴⁴ Ziriklî, *el-A‘lam*, c. VII, s.35.

⁴⁵ Şa‘ranî, *Tabakâtü’l-Kübra*, c. I, s. 76.

⁴⁶ es-Sadeî, Salahüddin Halil, *el-Vâfi bi’l-vefayât*, Dâru İhyâi’t-türâs, Beyrut, 1920, c. I. s. 416; İbnü’l Mülakkin, Siracüddin Ebü Hafs, *et-Tavdih li şerhi camii’s-sahih*, Dâru’n-Nevâdir, Dimeşk 2008, s. 125, Zirikli, a.g.e., c. IV. s. 89.

belirtildiğine göre 119 adet yazma nüshası bulunmakla beraber ilki hicrî 774 tarihlidir.”⁴⁷ İbn Ebî Cemre kendisinin de eserinin mukaddimesinde belirttiği üzere *Cem'un Nihâye*'yi hadis kitapları arasında en sahîh olarak kabul ettiği *Sahîh-i Buhârî*'den aldığı yaklaşık 300 adet hadisten oluşturmuştur. Bu esnada insanların en çok ihtiyaç duyduğu muhtelif konulardaki hadislerle yer vermeyi öncelemiştir. Ayrıca ezberlenmesi ve istifade edilmesi kolay olması açısından senedin sadece sahâbî ravisine yer vermek sûretiyle bâb başlığı tespit etmeden oluşturmuştur.⁴⁸

Cem'un-Nihâye üzerinde başta İbn Ebî Cemre'nin kendisinin yapmış olduğu *Behcetü'n-Nüfûs* adlı şerhi olmak üzere bir takım çalışmalar mevcuttur.⁴⁹

1.2.3.2. *Behcetü'n-Nüfûs*

Müellifin bizim de incelemekte olduğumuz tam adı *Behcetü'n-Nüfûs ve Tehâllîha bi Mârifeti ma Leha ve ma Aleyha* olan eseri belirttiğimiz üzere *Cem'un-Nihâye* adlı eserini şerhetmek amacıyla kaleme aldığı çalışmasıdır. Müellif eseri *Cem'un-Nihâye*'de hâsıl olan faydayı ziyadeleştirmek maksadıyla ele aldığını belirtirken yazmaya kaç yılında başladığını veya bitirdiğini belirtmemiştir.

Hadisleri konunun zâhirine uygun olabileceğini düşündüğü bâblar altında toplama yoluna giden İbn Ebî Cemre, eserde hadislerin zâhiri boyutunu açıklamakla beraber hakîkatine işaret etmekte ve bu bağlamda hakîkat ile şeriatın arasının nasıl cem edilebileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Hadislerin şerhi esnasında kimi zaman manayı destekler nitelikteki âyet ve hadislerle lafzen yer verirken bazen de manalarıyla yer vermiştir. Konuyu îzâh ederken sahâbî sözlerini, kıssaları, sûfî sözlerini de kullanmıştır.⁵⁰

“Eserin, Süleymaniye kütüphanesinde 343 numarada kayıtlı olan 14 cüz hâlinde yazılmış h. 692 tarihli nüshası, yazmaları arasında en eski tarihli olanıdır.”⁵¹ *El-Fihrisü's-Şâmil*'de 119 adet nüshası bulunduğu görülmekle beraber bu hususta yapılan farklı bir çalışmada bu sayının ikiye yaklaştığı görülmektedir.⁵² Eserin yazma nüshalarının sayısı göz önünde bulundurulduğunda ilgi gören bir çalışma olduğu sonucunu çıkarmak yanlış olmasa gerektir. Bu hususta bir diğer gösterge ise meşhur *Sahih-i Buhârî* şârihleri olmak üzere pek çok âlimin eserlerinde *Behcetü'n-Nüfûs*'tan istifade etmesi sayılabilir.⁵³

⁴⁷ Müessesetü Âli'l Beyt, *el-Fihrisü's-Şâmil*, 1987, s. 658, 662.

⁴⁸ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 9.

⁴⁹ Lokman Yiğitbaş, *İbn Ebî Cemre ve Behcetü'n-Nüfûs*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 27-28.

⁵⁰ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 7.

⁵¹ Yiğitbaş, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁵² Yiğitbaş, *a.g.e.*, s. 51.

⁵³ Aynî, *Umdetü'l-Kâri*, c. I, s. 61, 289, 310; c. IX, s. 53,57.

Temel hadis kitaplarından birine dâir yazılmış tasavvufî nitelikteki şerhler arasında kabul edilen *Behcetü'n-Nüfûs* incelendiğinde hemen hemen her bir hadiste tasavvufî bir yorumda bulunulmasıyla beraber, tasavvufî meselelere hadisten dayanak getirilmeye çalışıldığına pek çok defa rastlanılmaktadır. Sözelimi İbn Ebî Cemre vahyin başlangıcı hadisini şerh ederken bu hadiste sakıncalı bir duruma sebep olmadığı müddetçe te'dib esnasında mübalağa edilebileceğine delil olduğunu söylemektedir. Bu hususta sûfilerin de bu hadisi nefis terbiyesinde uygulanabilecek metodlara delil kabul ettiklerini dile getirmektedir. Bu bağlamda Resûlullah'ın: “Sizden birinizin çocuğunu edeplendirmesi bir sa' yiyecek tasadduk etmesinden hayırlıdır.” hadisine delil olarak yer vermektedir. Ankebût suresinde geçen: “Uğrumuzda mücahede edenleri muhakkak yolumuza erıştıririz.”⁵⁴ Âyet-i Kerîme'sindeki “mücahede” kelimesinin nefis mücahedesi manasına geldiğini düşünmektedir. Mücahededen maksadın isenefsî eğitmek olduğu ve talim edilen bu eğitimin ise hak yolunda hidâyete ulaşmayı sağlayacağını düşünür. İbn Ebî Cemre bu derece büyük bir hayrın ise ancak nefis terbiyesi ile elde edilebileceğini kabul eder.⁵⁵

1.2.3.3. *el-Merâi'l-Hisân*

el-Merâi'l-Hisân İbn Ebî Cemre'nin, *Behcetü'n-Nüfûs*'un faziletine ve onu okuyup amel eden kişinin sevap kazanacağına delâleteden ya kendisi yada dini ve doğruluğu hususunda kendisine güvendiği kişilerin gördüğü ortak muhtevadaki 70 adet rüyayı bir araya getirdiği eseridir. İbn Ebî Cemre hayattayken bu rüyaları talebesi İbnü'l-Hâc'dan diğer bir talebesi olduğunu düşündüğümüz el-Hamevî'nin Şam'a giderken yanında götürmesi için yazıya geçirmesini istemiştir. Bunu yapmaktaki amacının ise Şam halkının şerhin değerini anlamaları olduğunu söylemektedir.⁵⁶

el-Merâi'l-Hisân'ı şüphesiz farklı kılan husus; İslam kültüründe pek çok kaynakta kimi zaman bir bölüm ayrılmak sûretiyle kimi zaman ise ara yerlerde rüyalara yer verilmesinin sıkça rastlanabilen bir durum olmasına karşılık *el-Merâi'l-Hisân*'ın tamamında Hz. Peygamber'in görüldüğü ve *Behcetü'n-Nüfûs*'a dair değerlendirmelerde bulunduğu rüyalara yer verilerek belirli bir tema çerçevesindeki rüyaların ele alındığı nadir eserlerden biri olmasıdır.⁵⁷

⁵⁴ Abkebut 29/69.

⁵⁵ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 18.

⁵⁶ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. IV, s. 382.

⁵⁷ Halit Özkan, “Bir Muhaddis-Sûfinin Rüyalari: İbn Ebî Cemre ve *el-Merâi'l-Hisân*”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 41, İstanbul 2011, s. 52.

İbn Ebî Cemre'ye ait olduğu bilinen bahsi geçen bu üç eserin haricinde *Tefsir-u İbn Ebî Cemre* veya *Tefsirü 'l-Kur'ân* adı altında da bir çalışması olduğu söylenmekle beraber eser hakkında yeterli malumat bulunmamaktadır.⁵⁸ Kendisine atf edilen diğer eserleri ise *Behcetü'n-Nüfûs*'ta şerh edilen hadisler arasında yer almalarıyla beraber müstakil olarak da *Hadis-ü Ubâde b. Sâmit*, *Şerh-u Hadisi'l-İsrâ*, *Şerh-u Hadisi'l-İfk* şeklinde telif edildiği zikredilen çalışmalarıdır.⁵⁹

⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, s. 550.

⁵⁹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. I, s. 462.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN EBÎ CEMRE'NİN *BEHCETÜ'N-NÜFÛS* ADLI ESERİNİN TASAVVUFÎ HADİS ŞERHLERİ ARASINDAKİ YERİ VE ESERDE İZLENİLEN METOD

2.1. *Behcetü'n-Nüfûs*'a Kadar Yazılmış Olan Başlıca Tasavvufî Şerhler

Behcetü'n-Nüfûs öncesi tasavvufî nitelikte olan bir takım mecmuanın meydana getirildiği tespit edilmiştir. Bahsi geçen husustaki mecmualar arasında içerisinde şerh faaliyeti görülmediği halde tasavvufî muhtevaya sahip olmasından dolayı zikredeceklerimiz vardır. İbn Ebî Cemre'ye kadar mevcuttasavvufî hadis çalışmalarını; muhaddis sûfî kabul edilen şahısların tasavvufî muhtevaya sahip rivâyetlerinin derlenmesi ile oluşturulanlar, kırk hadis türünde yazılmış olanlar, müstakil bir hadis kitabı olmamasına rağmen içerisinde sûfinin hadisçi kimliğini ortaya koyacak miktarda rivâyet bulunanlar, belli bir kitaptaki mevcut hadislerin tasavvufî üslup hâkim kılınarak şerhi yapılanlar ile belli bir kitap esas alınmadan seçilen muhtelif konulardaki hadislerin tasavvufî şerhi yapılanlar şeklinde genel bir tasnife tâbi tutmak mümkündür. İlk sırada zikrettiğimiz rivâyetlerin derlenmesi ile oluşturulanlara Hasan-ı Basrî (110/727)'nin *el-Ahâdis el-Müteferika* adlı eseri ile Süfyan es-Sevrî (161/778)'nin *Mimma Esne*de Süfyan es-Sevri adlı eserleri örnek teşkil edebilir. Kırk hadis türünde yazılan tasavvufî muhtavayı hâiz eserlere ise Ebû Bekir el-Âcürî (360/970)'nin *Kitabü'l Erbaîn*'i, Ebû Saîd el Mâlîni (412/1022)'nin *Kitabü'l-Erbaîn fî Şüyûhü's-Sûfyye*'si, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (412/1022)'nin *El Erbaîn*'i ile Abdullah el-Ensârî el Herevî (481/1089)'nin *el-Erbaîn fî Delaili't-Tevhid* adlı eseri örnek teşkil edebilir. Abdülkerim el-Kuşeyrî (465/1072)'nin *er-Risale*'si ise tasavvufî konulara dair yazılmış olup içerisinde pek çok hadis barındıran çalışmalar için iyi bir örnektir.

Temel hadis kitaplarından biri esas alınarak oluşturulmuş tek sistematik tasavvufî hadis şerhinin *Behcetü'n-Nüfûs* olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Hakîm Tirmizî (320/932)'nin *Nevâdirü'l-Usûl*'ü, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el Kelâbâzî(380/990)'nin *Bahrü'l Fevâid*'i ise tasnifte en son sırada zikrettiğimiz kısma örnek teşkil edebilir. Genel bir çerçeve teşkil etmek üzere oluşturduğumuz tasnifin muhtelif kısımlarına dâhil edebileceğimiz kıymetli bir eseri belirtmek yerinde olacaktır. Ahmed er- Rıfâî (578/1183)'nin *Hâletü Ehli'l-Hakîka Maallah* adlı eseri *el-Erbaûne Hadîsen* adlı telifinin şerhi olması bakımından kırk hadis çalışmaları kapsamına dâhil olabilecek iken belli bir kitap esas alınmadan seçilen muhtelif konulardaki hadislerin tasavvufî şerhinin yapıldığı çalışmalar arasına da dâhil edebilir.

Yukarıdaki tasnife bağlı kalarak İbn Ebî Cemre ile muasır olan muhaddis sûfilerin çalışmalarına göz atmak yerinde olacaktır. Şihabuddîn Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin

Risâle Seyr'i ile Zekiyüddîn Abdülazîm el-Münzirî (656/1258)'nin *et-Terğib ve't-Terhîb* adlı eserleri hadislerin tasavvufî açıdan şerhedildiği müstakil eserler arasında sayılabilirken, Sadreddîn Konevî'nin *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen* adlı eseri tasavvufî kırk hadis şerhlerinin latif örneklerden biri olarak kabul edilebilir. Ayrıca Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî (676/1277)'nin *el-Erbaunu'n-Nevevî* adlı çalışması mukaddimesinde kendisinin de belirttiği üzere eserinde zühd, adab, meviza gibi muhtevaya sahip hadisleri şerh etmiş olması tasavvufî kırk hadis şerhleri arasında yer verilmesini mümkün kılmaktadır. Dönemin şüphesiz en dikkat çeken simalarından biri olan Muhyiddîn b. Arâbî'nin üç bölümden oluşan ilk ikisinde kırkar, sonuncusunda ise 21 kudsî hadise yer verdiği *Mişkâtü'l Envâr* adlı eseri de bu bağlamda zikredilmeye layıktır.

Çalışmamızın bu bölümünde İbn Ebî Cemre'ye kadar meydana getirilmiş tasavvufî hadis şerhleri arasında temel kabul edilebilecek vasıflara sahip eserlerden Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l Usûl*'ü, Kelâbâzî'nin *Bahrü'l Fevâid*'ü ve Ahmed er-Rıfâî'nin *Hâlet-ü Ehli'l-Hakîka Maallah* adlı eseri ele alınacaktır. Ayrıca İbn Ebî Cemre ile aynı asırda yaşamış Konevî'nin *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen* adlı eseri de muhtevası bakımından incelenecektir.

2.1.1. Nevâdirü'l-Usûl

Sistematik şekilde yazılan ilk hadis şerhi olduğu⁶⁰ kabul edilen *Nevâdirü'l-Usûl* Hakîm Tirmizî diye şöhret bulmuş Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan b. Bişr et-Tirmizî'ye aittir.⁶¹

Hakîm Tirmizî'nin doğum tarihi tam olarak tespit edilememekle birlikte kendi hayatına dair bilgilere yer verdiği *Büdüvvü's-Şe'n* adlı eserinde belirttiği bazı tarihlerden yola çıkarak hicrî 245-320 yılları arasında yaşamış olabileceği zikredilmiştir.⁶²

Kaynaklarda Hakîm Tirmizî hakkında geçen bilgilerde dört farklı tavır sergilendiği görülmektedir. İlk grup Hücvirî ve İbn Arabî gibi eserlerinde Hakîm Tirmizî'nin adını zikrettikleri gibi görüşlerini benimseyip kendisini övenlerden oluşmaktadır. İkinci gruptakiler bir takım fikirlerine muhâlif olup onları reddedenlerdir ki buna İbn Teymiye misal gösterilebilir. Üçüncü gruptakiler hakkında olumlu veya olumsuz fikir beyan etmeyen; fakat eserlerinde onun fikirlerine yer verip adını zikretmeyenlerdir. Kuşeyri ve Gazâlî bu gruba örnek gösterilebilir. Son grup ise Tirmizî ve eserlerini gözden uzak tutmak isteyen Ebû Nasr es-Serrac⁶³ gibi müelliflerin tutumudur.

⁶⁰ Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, s. 14.

⁶¹ Ebû Abdurrahmân Sülemî, *Tabakatü's-Sûfiyye*, thk. Nûreddin Şerîbe, Mısır, 1953, s. 217-220.

⁶² Ahmet Subhi Furat, "Hakîm et-Tirmizî" *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 5, 1964, s. 96.

⁶³ Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18-19.

Sülemî kendisi hakkında: “Horasan şeyhlerinin büyüklerindendir.” derken, Hucvirî *Keşfü'l-Mahcub*'da kendisi hakkında “Saygı duyulan, çeşitli ilimlerde kâmil, ehemmiyetli şeyhlerden biridir.”⁶⁴ diye bahseder. Ayrıca Hucvirî, Hakîm Tirmizî'ye nisbet edilen “velâyet” düşüncesi üzerine kurulmuş Hakîmiyye adı altında bir fırkadan bahsetmektedir.⁶⁵

Feridüddin Attar ise onun hakkında “Mezhebi ilim üzerine kurulmuş Rabbânî bir âlimdir. Mükemmel bir hikmete sahip olduğundan dolayı kendisine hakîm-i evliya denir.” diye bahsetmektedir.⁶⁶ Zehebî ise kendisinden imâm, hâfız, ârif, zâhid olarak bahsetmektedir.⁶⁷

Hakîm Tirmizî'nin ilmî şahsiyeti ile ilgili bilgilere kendisinin *Büdüvvü's- Şe'n* adlı eserinden ulaşmak mümkündür. Orada çocuk yaşta ilim tahsiline başladığını, henüz genç yaşta aklî ve naklî ilimlere dair yeterliliğinin bulunduğu bahsetmektedir. Hacca gitmek için çıktığı yolculukta Basra ve Irak'ta bir süre kalarak hadis öğrenmiştir.⁶⁸ Yüze yakın hocadan hadis öğrendiği tespit edilen Hakîm Tirmizî'nin muhaddis yönü ağır basan sûfilardan olduğu söylenebilir.⁶⁹

Hac görevini îfa edip Tirmizî'ye geri döndüğünde ilim tahsiline devam etmekle beraber manevî yönden kendisinde hâsıl olan ihtiyacı eline geçen ve sayesinde nefis muhasebesi konusunda ilerleme kaydettiğini söylediği Antâki'nin kitabını okuyarak gidermeye çalıştığını söylemektedir.⁷⁰

Velûd bir âlim olan Hakîm Tirmizî'nin eserlerinde muhtelif disiplinlere dair meselelere yer verildiği görülse de pek çoğu tasavvufî muhtevaya sahiptir.⁷¹ Yüz küsur kendisine ait olduğu tespit edilen kitaptan⁷² konumuz bağlamında *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserini ele alacağız.

Tam adı *Nevâdirü'l-Usûl fi Mârifeti Ehadisi'r-Rasûl* olan eserde Hakîm Tirmizî muhtelif konulardaki hadisleri “asıl” adını verdiği 291 bölümde şerh etmektedir.⁷³

Şerh faaliyeti esnasında neredeyse tüm asıllarda görüşünü destekler âyet ve hadislerle yer verdiği görülmektedir. Sözgelimi 17. fasılda yer alan dünyadan sakınılması gerektiği zira dünyanın Harut ve Marut'tan daha büyüleyici olduğu ile ilgili hadisin şerhinde Hakîm Tirmizî,

⁶⁴ Süleyman Uludağ, *Hakikat Bilgisi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s. 244.

⁶⁵ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcub*, thk. İsmâil Abdülhadi Kindil, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1980, s. 136.

⁶⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 111.

⁶⁷ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyer-u A'lami'n-Nübelâ*, thk. Ali Ebû Zeyd, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1996, c. XXIII, s. 439.

⁶⁸ Hakîm et-Tirmizî, *Büdüvvü Şe'n*, (Naşirin Hatmü'l-Evliyâ eserine yazdığı mukaddime içerisinde), nşr. Osman Yahya, Beyrut 1965, s. 14.

⁶⁹ Yavuz Köktaş, *İlk Dönem Sufileri ve Hadis Hakîm et-Tirmizi Örneği*, Gelenek Yayınları, s. 42.

⁷⁰ Hakîm et-Tirmizî, *a.g.e.*, s. 15.

⁷¹ Salih Çift, *a.g.e.*, s. 138.

⁷² Furat, *a.g.e.*, s. 107-118.

⁷³ Muhammed b. Ca'fer b. İdrisel-Hasenî Kettânî, *er-Risâletü'l-müstadrafe*, Dâr-ü Beşâiri'l- İslâmiyye, 1993, s. 56.

âyette geçtiği üzere Harut ve Marut'un sihri "Biz ancak bir fitneyiz sakın küfre düşmeyezsin!"⁷⁴ diye uyarmadan hiç kimseye öğretmediğini belirterek şöyle devam eder; "Harut ve Marut sihri öğretmelerinin yanında fitneleri konusunda insanları uyarmaktadır. Dünya ise insana sihrini öğretirken fitnelerini gizlemenin yanı sıra kişiyi kendisine karşı hırslı olmaya teşvik eder." Hakîm Tirmizî bu hadisin bağlamında Resûlullah'ın "Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder." hadisini şevâhid olarak kullanarak kişinin âhireti sevmesinin onu dünyaya karşı kör ve sağır kılacağını, nefsin sevmesinin ise onu Allah'a karşı kör ve sağır yapacağını söyleyerek dünyanın âhirete, nefsin ise Allah'a karşı bir hicab olduğunu belirtmektedir.⁷⁵

Müellif hadislere yer verirken senedinde çoğu zaman sadece sahâbî râvisini⁷⁶ zikrederken tabiin veya etbau't-tabiînden itibaren zikrettiği de görülmektedir. Kendisinden itibaren Resûlullah'a kadar muttasıl bir senetle rivâyet ettiği hadisler ise çok nadirdir.⁷⁷

Hakîm Tirmizî hakkında yapılan bir çalışmada *Nevâdirü'l Usûl*'de şerh etmek üzere seçilen hadislerin sıhhat derecesi hakkında tek tek bilgi veren araştırmacı içerisinde 131 sahih, 47 hasen, seksen zayıf, 21 tanesi de hakkında teferrüd edilmiş hadis bulunduğunu zikretmiş, kalan hadislerin değerlendirme kısmında ise fikrini beyan etmemiştir.⁷⁸

Eserin büyük bir kısmının tasavvufî muhtevayı hâiz olduğu görüşünü fasıllardan bir kısmına göz atmak teyit edecektir. Mü'minin ruhunun mertebeleri, ahlâkın mertebeleri, abdalların sayısının beyânı, zikr-i hafî, evliyaullahın alâmetleri, zâhitliğin, îmânın, ihlâsın hakîkati, yakînin hakîkati, huşunun hakîkati, velâyetin şartları, evliyanın sıfatı, kalbin melik diğer âzaların ise köle olduğu hususunda fasıl, firâsetin hakîkati, havf ve mârifetin hakîkati, takva kelimesinin sırrı, nefsin sûreti ve ihya edilmesi hususu gibi fasıllar bahsettiğimiz konuya örnek teşkil etmektedir. Zikri geçen fasıllarda hadislerin muhtevasının tasavvufî meseleler ile bağlantılı olduğu açık bir şekilde görülebilmektedir.

Nevâdirü'l Usûl'de yer alan fasıllardan bir kısmı her ne kadar tasavvufî bir mesele ile bağlantılı görünmüyor olsa da Hakîm Tirmizî'nin bu hadise yaptığı şerhe bakıldığında tasavvufî bir bakış açısıyla değerlendirme yaptığı görülmektedir. Sözelimi yirmibeşinci fasılda hasta kişinin yemeye ve içmeye zorlanmaması ile ilgili hadiste geçen Resûlullah'ın: "Allah onları yedirip içirir." sözüne dair Hakîm Tirmizî, Allah'ın hasta kişilerin kalbini günah kirinden temizleyeceğini ve kalpleri temizlenince onlara yakîn bahşederek kendilerini

⁷⁴ Bakara, 2/102.

⁷⁵ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, c.I, s. 75.

⁷⁶ Hakîm et-Tirmizî, *a.g.e.*, c. I. s. 117.

⁷⁷ Hakîm et-Tirmizî *a.g.e.*, c. I. s. 23.

⁷⁸ Huzeyyin,Reca Mustafa, *a.g.e.*, s.186-423.

doyurmuş ve susuzluklarını gidermiş olacağı şeklinde bir şerh düşmektedir.⁷⁹ Müellif husûsiyetle hadislerin hikmet ve sırları üzerinde durmuştur.

Muhteva açısından incelendiğinde *Nevâdirü'l Usûl*'de şerhlerde sıklıkla rastlanılan kelimelerin etimolojik tahlîli,⁸⁰ müşkilin îzâhı,⁸¹ mutlakın takyidi,⁸² hadise birden farklı vecihle îzâh getirme⁸³ gibi bir takım metotların burada da kullanıldığı görülmektedir. Eserde temayüz eden diğer bir husus ise Hakîm Tirmizî'nin hikmet vechesiyle hadisleri ele almasıdır. Yoldan ezayı gidermenin sırrı,⁸⁴ namazdan sonra söylenecek on sözün sırrı⁸⁵ şeklinde başlıklandığı fasıllar zikredilen duruma örnek teşkil edebilir.

Hakîm Tirmizî'nin *Nevâdirü'l Usûl*'ü yazarak İslam ümmetine özellikle de kendisini tenkit edenlere Muhammedî yolda olduğunu ve şariat dairesininin sınırlarından çıkmadığını kanıtlamak istemiştir. Bununla beraber tasavvuf yoluna girmek isteyenlere Hristiyanlık, İran kültürü ve benzeri ideolojilerin etkisinden uzak, gerçek tasavvufu göstermek istemiştir.⁸⁶

2.1.2. *Bahrü'l-Fevâid*

Ma'âni'l-Ahbâr olarak da bilinen *Bahrü'l-Fevâid* Muhammed b. Ebî İshâk İbrahim b. Yakub el-Kelâbâzî Ebû Bekir el-Buhârî el-Hanefî'ye aittir.⁸⁷ Kaynaklarda muhaddis,⁸⁸ hadis hâfızı,⁸⁹ tâcül-İslam,⁹⁰ şeyh,⁹¹ sûfî,⁹² gibi isimlerle tavsif edilen Kelâbâzî Buhârâ'nın önemli ilim merkezlerinden biri kabul edilen Kelâbâz'da doğmuştur.⁹³ Kaynaklarda doğum tarihi hususunda herhangi bir bilgi bulunmayan müellifin kaç yıl yaşamış olabileceğine dair verilerden yola çıkarak 65 veya 75 sene hayatta kaldığına dair bir tespitte bulunulmuştur.⁹⁴

Amelde hanefî mezhebine mensup olan Kelâbâzî'nin hadis, fıkıh, tasavvuf, kelam ilimlerinde vukufiyeti vardır. Bu nedenle sûfilere yöneltilen şer'i ilimleri bilmeme suçlaması onun için geçerli değildir.

Kelâbâzî'nin sünnî tasavvufun başlıca kaynaklarından biri olan *et-Tearruf* adlı eserine muhtelif alanlarda ele alınmış eserlerde dahi yaygın olarak başvurulması, Kelâbâzî'nin

⁷⁹ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, c. I. s. 159.

⁸⁰ Hakîm et-Tirmizî, *a.g.e.*, c. I. s. 101.

⁸¹ Hakîm et-Tirmizî *a.g.e.*, c. I. s. 68-69.

⁸² Hakîm et-Tirmizî, *a.g.e.*, c. I. s. 63.

⁸³ Hakîm et-Tirmizî, *a.g.e.*, c. II. s. 144-145.

⁸⁴ Hakîm et-Tirmizî, *a.g.e.*, c. I. s. 113.

⁸⁵ Hakîm et-Tirmizî, *a.g.e.*, c. II. s. 14.

⁸⁶ Hakîm et-Tirmizî, *a.g.e.*, c. I, s. 51.

⁸⁷ İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin*, c. II, s. 54; Ziriklî, *el-A'lâm*, c.V s. 295.

⁸⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c.VIII, s. 213.

⁸⁹ Ziriklî, *el A'lâm*, c.V, s. 295.

⁹⁰ İsmail Paşa Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 54.

⁹¹ Katip Çelebi, *a.g.e.*, c. I, s. 225.

⁹² Kehhâle, *a.g.e.*, c.VIII, s. 222.

⁹³ Hamevî, Yakut, *Mucemü'l-büldan*, Beyrut 1977. c. IV, s. 472.

⁹⁴ Bilal Saklan, *Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Ma'âni'l-Ahbâr*, Konya, 1991, s.10.

teveccüh gören biri olduğu fikrini desteklemektedir. Sözelimi Hâce Muhammed Parsa *Faslü'l-Hitab* adlı eserinde Kelâbâzî'nin görüşlerine oldukça fazla yer vermektedir.⁹⁵ Ebû Hanîfe'nin *Fıkhü'l-Ekber*'ine şerh yazan ve bir takım tasavvufî meselelere şiddetle muhâlefet eden Ali Karî ise eserinde Allah'ı görmenin cevazı bahsinde Kelâbâzî'nin görüşlerine katılarak *et-Tearruf* için "Tasavvuf hususunda benzeri telif edilmemiş bir eser." diyerek iltifat etmektedir.⁹⁶ İzmirli İsmail Hakkı ise Kelâbâzî'nin kalam ilmi ve selef hakkındaki tutumunu: "Kelâbâzî hâlk ve tekvin meselesinde selef imâmlarıyla aynı görüşü paylaşıırken Eşarileri dolayısıyla Küllabiye'yi reddetmektedir. Ve sûfîlerin kanaatinin de böyle olduğunu söylemektedir." diyerek belirtmektedir.⁹⁷

Bir hadis âlimi ve hâfızı olan Kelâbâzî'nin konumuzu ilgilendiren *Bahrü'l Fevâid*'inin dışında hadise dair *el-Erbâin fi'l-Hadis*,⁹⁸ *el-Emâli fi'l-Hadis*,⁹⁹ *el-Eşfa ve'l-Evtar*¹⁰⁰ adlı çalışmaları da mevcuttur.

Hanefî mezhebine mensup fakîh olduğu belirtilen Kelâbâzî'nin tasavvuf anlayışı Ebû Tâlib el-Mekkî, Kuşeyrî, Serrac, Hucvirî ve Gazzâli de olduğu gibi akılcı ve nasıcıdır. Zira bir Hanefî fakîhi olarak mezhebinin en büyük özelliklerinden olan mantığın inceliklerine riâyet ederek aklî kıyas ve istidlalleri en geniş biçimde kullanma tutumu onun tasavvuf anlayışında akıl ile hissi, lafız ile mânâyı, zâhir ile bâtını aynı derecede önemli görmesinde etkili olmuştur.¹⁰¹

Gerek İslamî ilimler gerekse felsefe ve muhtelif alanlara dair büyük gelişmelerin yaşandığı dördüncü asırda yaşayan Kelâbâzî'nin, şartların gerektirdiği şekilde eserlerinin muhtevasını ve üslûbunu belirlediği gözlemlenmektedir. Sözelimi ibahiyyeci, hulûlcü gibi tasavvuf dışı akımların faaliyetlerini artırdığı, tasavvufun temelden reddedildiği bir dönemde Kelâbâzî, Sünnî tasavvufun Ehl-i Sünnet akidesi ile çelişmediğini aksine uyumlu olduğunu ortaya koymak istemiştir.¹⁰² Bu bağlamda Kelâbâzî'nin tasavvufun doğru anlaşılması gayesiyle çalışmalar ortaya koyan, özellikle Sünnî tasavvufu muhafaza etmeye çalışan tasavvufun önemli simalarında biri olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

⁹⁵ Muhammed Parsa, *Faslul-Hitab li Vasli'l-Ahbab (Tevhide Giriş)*, trc. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 98, 200, 323, 496, 527, 577, 583, 593.

⁹⁶ Alî el-Karî, *Şerh-u kitab-i fıkhî'l ekber*, Darü'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 185.

⁹⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *Hakkın Zaferleri: Mustasvife Sozleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi?*, Evkafı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1905, s.107.

⁹⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. I, s. 53.

⁹⁹ Katip Çelebi, *a.g.e.*, c. I, s. 163.

¹⁰⁰ Katip Çelebi, *a.g.e.*, c. I, s. 1105.

¹⁰¹ Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979, s. 14.

¹⁰² Uludağ, *a.g.e.*, s. 18.

Kûfe, Rey, Semerkand ve Mısır gibi beldelere hadis talebinin yanı sıra farklı sebepler için yolculuk yapmıştır.¹⁰³ Kelâbâzî'nin vefat tarihi olarak hicri 380,¹⁰⁴ 384 yılı gibi muhtelif rakamlar gösterilmiştir. Daha detaylı bir bilgi ise Hâce Muhammed Parsa tarafından verilmektedir. Kendisi Kelâbâzî'nin 380 yılının cemade'l-ûla ayının yirmidokuz, yirmidört veya yirmibeşinci günü Buhârâ'da vefat ettiğini, kabrinin ziyaret edilmeye devam ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁵

Konumuzun sınırları içerisinde Kelâbâzî'nin husûsi olarak inceleyeceğimiz eseri *Bahrü'l-Fevâid*'dir. Kelâbâzî eserde çoğunluğu ahlâki konularda olmak üzere ikiyüz yirmi üç hadisi tasavvufî muhteva açısından şerh etmektedir. Şerh esnasında hadislerle çoğunlukla senetleriyle birlikte yer vermiştir.

Kelâbâzî gerek *Meâni'l-Ahbâr*'da gerekse *et-Tearruf*'ta yaşadığı dönemin tartışmalı konularını tasavvufî cepheden ortaya koymaya çalışmıştır. *et-Tearruf*'ta *Bahrü'l-Fevâid*'e nazaran konular daha bütünlük arz etmektedir. Her ne kadar *et-Tearruf* haklı bir şöhret elde etmiş olsa da *Bahrü'l-Fevâid*'de Hanefî âlimler tarafından 350/961 yılından bu yana çok değer verilen ve öğrencilerin hocalarından icazetle okudukları bir eserdir.¹⁰⁶

İlk dönem sûfî âlimlerde de görülen hadisi öncelikle muhtevayı destekleyecek âyet ve hadisler bağlamında yorumlama ve anlama faaliyeti *Bahrü'l-Fevâid*'de de gözlemlenmektedir. Şerhte kullanılan diğer materyaller ise sahabe kavli, Arap örf ve adetleri,¹⁰⁷ darb-ı mesel,¹⁰⁸ kıssa¹⁰⁹, şiir¹¹⁰ ve sûfî sözleridir.¹¹¹ Şerhe konu olan hadisler için başlık olarak 'hadîsün âhar' diye belirtilmekle yetinilmiştir.

Bahrü'l-Fevâid'de toplam 590 adet hadis senetli olarak zikredilmiştir. Bunlardan 223 şerhin konusunu teşkil ederken 367'sine ise şerh esnasında başvurulmuştur. Hadislerin isnadında büyük çoğunlukla Kelâbâzî ile Hz. Peygamber arasında yedi kişi bulunmaktadır. Kendisi ile büyük hadis âlimlerinden Tirmizî arasında bir kişi, Ahmed b. Hanbel ile iki, Mâlik b. Enes ile ise üç kişi bulunmaktadır.¹¹²

¹⁰³ Saklan, *Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Maâni'l-Ahbâr*, s. 8.

¹⁰⁴ Zirikli, *el-A'lâm*, c. V, s. 295.

¹⁰⁵ Parsa, *Faslü'l-Hitab*, s. 99.

¹⁰⁶ Saklan, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁰⁷ Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *Bahrü'l-Fevâid*, Dar-ü Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, s. 65.

¹⁰⁸ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 20,88.

¹⁰⁹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 365.

¹¹⁰ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 296.

¹¹¹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 83.

¹¹² Saklan, *a.g.e.*, s. 227.

Meâni 'l-Ahbâr'da 23 ayrı kişiden hadis rivâyet edildiği tespit edilirken bunların hemen hemen hepsi sahâbidir. Sözelimi Ebû Hureyre'den 143, Enes b. Mâlik'ten 84, Abdullah b. Abbas'tan 51 hadis rivâyet edilmiştir.¹¹³

Bahrü 'l-Fevâid'i tasavvufî hadis şerhleri arasında değerlendirmenin doğruluğunu teyit etmesi açısından şerhe tabi tutulan bazı hadislerin muhtevasını incelemek yerinde olacaktır. Tevekkül, güzel ahlâk, Allah'a kurbiyyet, takva ve zikir, yakîn, gaflet, vecd ve hâller, nefsin afetleri, tevekkül, evliya ve abdallar, zikrin çeşitleri gibi bab başlıkları örnek gösterilebilir.

Her ne kadar ahlâki meselelere dair hadisler ekseriyette olsa da fıkıh, kelim gibi konular ile irtibatlı hadislere de yer verilmiştir. Oruç, çalgı ve resmin dindeki yeri, teşrik günleri, cenaze namazı, nebiz kullanımı, kabir azabı, Hz. Peygamber'in şefaati, îmân, şefaatin umûmî oluşu gibi meseleler zikredilen duruma örnek teşkil edebilir.

Bu kısımda Hakîm Tirmizî'nin tasavvufî muhteva ağırlıklı şerh faaliyetinden bir kısmını incelemeye tâbi tutmak eseri tanımaya biraz da olsa yardımcı olacaktır.

Hz. Aîşe'den rivâyetle gelen Resûlullah'ın: “Şüphesiz mü'min kişi güzel ahlâkı sayesinde gündüzlerini oruçla gecelerini ise namaz kılarak geçiren kişinin derecesine ulaşır.”¹¹⁴ hadisi hususunda Kelâbâzî oruçlu kişi ile geceyi ibadetle geçiren kişinin de nefsiyle mücadele hâlinde olduğunu düşünmektedir. Ona göre sayılan durumlar nefse muhâlef hâllerindendir. Zira nefsin hazları, yemek, içmek ve nikah iledir. Oruçlu kişi oruç tutarak kendisini bunlardan alıkoyar. Nefis ise kötülüğü emreder ve sayılan şeylere yaklaşımsını ister. Ve bu nefis uykuya güçlenir ve büyür. Geceyi ibadetle geçirmek ise uykuya mâni olur. İşte bu durumda oruç tutan ve geceyi ibadetle geçiren kişi tek bir nefisle yani kendi nefsiyle mücadele etmiş olur. Bu nefis mücadelesi sayesinde kıymeti artar ve mertebesi yükselir. Güzel ahlâk sahibi kişi ise kötü ahlâklı insanların yüklerine tahammül edebilmek için nefsiyle mücadele eder. Zira güzel ahlâk başkasının yükünü sırtlanmak değil, yüküne tahammül etmek demektir. İşte bu büyük cihattır. Neticede kişi bu güzel ahlâkı sayesinde oruç tutan ve gecesini ihya eden kişinin mertebesine ulaşmış olur. Çünkü o kişi de nefsiyle onlar gibi mücadele etmektedir. Bu bağlamda Ebû'd-Derdâ'dan rivâyetle gelen Resûlullah'ın: “Kıyamet günü mizana koyulan şeylerin en ağır geleni güzel ahlâktır.” hadisini nakletmektedir.¹¹⁵

Hakîm Tirmizî, Ebû Hureyreden rivâyetle Resûlullah'ın: “Size Yemenliler gelmişlerdir. Onlar çok yumaşak kalpli ve gönülleri çok rikkatlidir. İman yemenlidir, hikmette Yemenlidir. Küfrün başı şark tarafındandır.” buyurduğu hadisin şerhi esnasında şunları dile getirmektedir. Resûlullah, Yemenlileri kalplerinin rikkatıyla vasıflandırdı ve ardından îmân ve hikmeti onlara

¹¹³ Saklan, *Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Maâni 'l-Ahbâr*, s. 228.

¹¹⁴ Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebû Davud*, Edeb/4797.

¹¹⁵ Kelâbâzî, *Bahrü 'l-Fevâid*, s. 259,260.

nisbet etti. Resûlullah sanki burada îmânın varlığı mahlûkata şefkat ve merhamet üzerine bina edilmiştir diye haber vermektedir. Hikmet kelimesi ise Allah'ın razı olduğu ve sevdiği şeylere isabet ederek öfkeleneyeceği ve hoşlanmayacağı şeyleri de terk etmektir. Bu da ancak kalbin rikkati ve temizliğiyle elde edilebilir. Her mü'minin kalbinde hakkın engellemeleri mevcuttur. Kimin kalbi daha sâfi haldeyse o kişi bu engellemeleri (zevacir) daha iyi idrak edebilir. Zira hikmet kalbi rikkatli olan kişiye nisbet edilmişti. Burada kalp ve fuad kelimesinin manalarına dair açıklama yapacaktır. Kalp ve fuad kelimesinin aynı manada olduğunu söylemek mümkün olabileceği gibi fuadın kalbin bâtınından ibaret olduğunu söylemekte mümkündür. Bu hususta hukema şöyle demiştir. “Sadır kalbin dışı fuad ise kalbin iç kısmıdır.” Kalp yumuşak bir şey olarak vasf edilir ve yumuşak bir şey ise kolayca eğilip bükülebilir. Kalpte değişkenlik özelliği vardır. Kalpte değişken olduğu için kalp denmiştir. Bu hususta İbn Abbas'da kalp değişken olduğu için kendisine bu isim verilmiştir demiştir. Resûlullah ise bu hususta “ Kalp rüzgârın evirip çevirdiği açık arazideki bir tüy gibidir.”¹¹⁶ buyurmuştur. Bu bağlamda sanki Resûlullah Yemen ehlinin kalplerinin yumuşak oluşu, değişken oluşu ve büzülebilir oluşuyla vasıflandırmıştır. Onların kalpleri îmâna ve hikmete diğer şeylerden daha çok eğilip bükülür. Bunun sebebi de kalplerinin rikkatli olmasıdır. Onların kalbi gaybı daha fazla görür. Çünkü rakik olan şey engellerin ve kalın örtülerin içinden geçebilir. Böylece örtünün arasından îmânı ve îmânın hakikatini idrak edebilir. Ayrıca gönülleri pek rikkatlidirsözü kalplerinin müşahade ettiğini ve sırlara vâkıf olduğuna işaret ediyor olabilir. Bu yüzden onlar “gönül kalp gözüdür” derler.

2.1.3. *Hâletü Ehli'l-Hakîka Maallah*

Ahmed er-Rifâî'ye ait olan *Hâletü Ehli'l-Hakîka Maallah* adlı eser, Ahmed er-Rifâî'nin hocası Ebû'l-Fadl Ali vedîğher ilim ve tarikat şeylerinden rivâyet ettiği tasavvufî muhtevadaki kırk hadisi biraraya getirmiş olduğu *el-Erbaûne Hadisen* adlı eserinin yine kendisi tarafından yapılmış şerhidir.¹¹⁷

Eserin muhtevasına geçmeden önce Ahmed er-Rifâî'nin hayatını incelemek isabetli olacaktır. Rifâiyye tarikanın piri kabul edilen Seyyid Ahmed b. Ali el-Mekki b. Yahya er-Rifai Irak'ın Ümmü Abîde köyünün yakınlarındaki Hüsn köyünde dünyaya gelmiştir.¹¹⁸ Hicrî 500 yılında doğduğunu söyleyenler¹¹⁹ olmakla beraber hicrî 512 yılı genel kabul görmüştür.¹²⁰

¹¹⁶ İbn Mace, *Sünen-i İbn Mâce*, Mukaddime s. 38.

¹¹⁷ Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, s. 46.

¹¹⁸ Şa'rânî, *Tabakâtü'l Kübra*, s. 28.

¹¹⁹ Şa'rânî, *a.g.e.*, s. 93.

¹²⁰ Şa'rânî, *a.g.e.*, s. 250.

Henüz yedi yaşındayken babası vefat eden Ahmed er-Rıfâî'yi döneminin büyük sûfîlerinden dayısı Mansur el-Batâihi yetiştirmiştir. Kur'ân öğrenimi ve hıfzını tamamlamasının ardından devrin âlim ve mutasavvıflarından AliEbû'l-Fazl el-Vâsiti ve diğer bazı âlimlerden İslami ilimler öğrendi. Şeyhi Vâsiti kendisine icazet vererek hırkasını giydirdi. İlm-i zâhir ve ilm-i bâtına sahip olduğundan dolayı kendisine "ebû'l-âlemeyn" ünvanını veren hocası Vâsiti'nin vefat etmesinin ardından dayısı Mansur el-Batâihi'nin ilim ve irşad hâlkasına dahil oldu. Dayısından tarikat hırkasını giyen Ahmed er-Rıfâî yine dayısının vefat etmeden öncesinde vasiyetnamesinde yazdığı üzere hilafete geçerek ona bağlı bütün tekkelerin şeyhliğini üstlendi. Tarikat silsilesi şu şekildedir. Şeyh Musa Ebû Said, Şeyh Kâmil, Şeyh Yahya Kebir, Ebû Bekir b. Musa Ensârî, Şeyh Kâsım Cüneyd-i Bağdâdî, Şeyh Serî-Sekati, Şeyh Maruf el-Kerhi, Şeyh Davud-i Tâi, Şeyh Habib-i Acemî, Şeyh Hasan-ı Basrî, İmâm-ı Ali b.Ebû Tâlib, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.).¹²¹

Ahmed er-Rifâî'nin henüz hayattayken hâlifelerinin sayısının 1180'i bulduğu söylenmektedir. Ahmed er-Rifâî şeyhü't-tarâik, üstazü'l-cemâat, eş-şeyhu'l-kebîr, imâmü'l-karn, huccetül kübra, seyyidü'l-ârifin, tâcü'l müttakin, gavs-ı ekber gibi lakaplar ile tavsif edilirdi.¹²²

1160'ta bazı yakınları ve mürîdleriyle birlikte hacca gitti. Dönüşte Medine'yi ziyaret ettiğinde Resûlullah'ın ravzasında yaşadığı vakıa kerametleri arasında en çok bilinenidir.¹²³ 578 yılında vefat eden Ahmed er-Rıfâî, Ümmü Abîde köyünde medfundur.¹²⁴ Soyu İmâm Musa Kazım soyundan Hz. Ali'ye dayanmaktadır.¹²⁵

Ahmed er-Rıfâî'ye ait on üç¹²⁶ eserin mevcut olduğu zikredilmekle beraber bizzat kendisinin telif ettiği günümüze ulaşmış tek eseri küçük bir risale şeklindeki *el-Hikemü'r-Rifâiyye* isimli eserdir. Müellifin diğer eserlerini genellikle mürîdleri tarafından kendisinin sohbetlerinden derledikleri oluşturmaktadır.

Konumuzun sınırları içerisinde üzerinde durmayı hedeflediğimiz eseri ise *Hâletü Ehli'l-Hakîka Maallah'tır*. Ahmed er-Rıfâî'nin 549 (1154) yılı Receb ayından itibaren her perşembe günü *Erbaüne Hadîsen* adlı kırk hadis mecmuasından bir hadisin tasavvufî şerhini

¹²¹ Takiyyüddin Abdurrahman Ebû'l-Ferec b. Abdülmuhsin el-Ensârî eş-Şafîi Vâsiti, *Tabakatü Hırkatü's-Sûfiyye*, Matbaatü'l-Behiyye, Kahire, 1888, s. 4-6.

¹²² Vâsiti, *a.g.e.*, s. 17.

¹²³ Ahmed er-Rıfâî, *Onların Alemi (Haletü Ehli'l Hakikati Maallah)*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Eskin Matbaası, İstanbul, 1972, s. 38-40.

¹²⁴ İbn Abdilhâlik el Yusuf, *el-Fikrû's Sûfî fî Dav'il-Kitabi ve'-Sünneti*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kuveyt, 1986, c. I, s. 366, Şa'rani *Tabakâtü'l-Kübra*, s. 250.

¹²⁵ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta (Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr)*, nşr. Akademiyetü Memleketi'l-Mağribiyye, Ribad, 1997, c. I, s. 244.

¹²⁶ er-Rıfâî, *a.g.e.*, s. 42-44.

yaptığı sohbetlerinde tutulan notların mürîdlerinden Ebû Şüca' b. Menhec tarafından derlenmesinden meydana gelmiştir.

Kendisinden önce telif edilmiş olan tasavvufî hadis şerhlerinde gözlemlediğimiz genellikle ahlâki içeriği sahip hadisleri seçerekâyet, hadis, sahâbi sözü, sûfî sözü, şiir, darb-ı mesel gibi metin dışı bilgiler ışığında yorumlama ve anlama faaliyeti bu eserin de önemli bir özelliğidir. Eserde; imanın tadı, kalpte takva, Allah'ın kulu edeplendirmesi, muhabbetin dereceleri, nefis-i râziyye, terk-i dünya, gayb ve şehadet âlemi, kalbin kısımları, mârifetin mertebeleri, zühd sahibi kişiler, ârif-i billah kişilerin hâlleri şeklinde belirlenmiş olan başlıklar tasavvufî nitelikte hadislerin şerh edildiğine örnek teşkil etmektedir.

Ahmed er-Rıfâî'nin şerh faaliyetine dair birkaç hadise yer vermek uygun olacaktır. Abbas b. Abdülmuttalip'ten rivâyetle nakledilen “Allah'tan Rab olarak, İslamdan din olarak ve Muhammed (s.a.v)'den Nebi olarak razı olan kişi îmânın tadını almıştır.” hadisinin şerhinde Ahmed er-Rıfâî zikri geçen îmânın tadını alma durumunun razı olmanın neticesinde ortaya çıktığını ve rızanın aslının ise mârifet-i ilâhiyye olduğunu zikretmektedir. Mârifetin ise Allah Teâla'nın sevdiği kullarının kalbine koyduğu bir nur ve mârifetin özünün kalbin muhyî olan Allah Teâla ile hayat bulması olduğunu söylemektedir. Akabinde zikrettiği duruma delil getirmek üzere “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu hiç karanlıklardan çıkamamış kişi ile bir olur mu?”¹²⁷ âyeti ile “Allah ve Resûlü sizi hayat verecek şeylere çağırdığı zaman çağrılarına uyun”¹²⁸ âyetlerine yer vermektedir. Şerhine, gayesi Allah olanın ne dünyayı ne de ukbayı göreceğini, Allah'ı tanıyanın ondan başkasını asla kendisine habib olarak seçmeyeceğini belirttikten devam etmektedir. Ahmed er-Rıfâî uzun bir şekilde şerh ettiği hadiste mârifet konusuna detaylı bir şekilde yer vermiştir. Bu esnada geçmiş Peygamberlerin kıssalarına, tabiinin büyüklerinden olan zatların sözlerine ve bazı önemli sûfîlerin sözlerine yer vermiştir. Zikri geçen son duruma Ahmed er-Rıfâî'nin, Zünnun el-Mısırî'den mârifetin üç çeşit olduğuna dair aktardığı bilgi örnek teşkil edebilir. Zünnun el-Mısırî'ye göre mârifetüç çeşittir. İlki tevhidin mârifeti ki o tüm Mü'minler için geçerlidir. İkincisi ise ulema ve hukema için geçerli olan hüccet ve beyanın tevhidi iken sonuncusu ferdaniyyet sıfatlarının mârifetidir. Bu ise ancak Allah'ın veli kullarına ve diğer kullarına izhâr etmediği şeyleri kendilerine izhâr ettiği ve kerametler verdiği asfiya kullarına aittir.¹²⁹

¹²⁷ En'am, 6/122.

¹²⁸ Enfal, 8/24.

¹²⁹ Ahmed er-Rıfâî, *Haletü Ehli'l-Hakika Maallah*, thk. Abdülganî Nigehmi, Dârü-Kitâbi'n-Nefis, Beyrut, 1988, s. 21-30.

Ahmed er-Rıfâî, Ümmü Habibe'den Allah Teâla'nın farz namazlar dışında günde on iki rekat namaz kılan bir müslümana cennette bir köşk inşa edeceğine dair rivâyetin şerhinde mârifet, müşahede, nefis, nur, sır, mevhîbeler, kerametler, muhabbet gibi muhtelif konulara değindiği bir başka güzel hadis şerhi örneği ortaya koymuştur. Hadiste darb-ı mesele yer vererek şu bilgilere yer verir. Vücut içerisinde kalp bir köşk gibidir. Mârifet oranın sultanı, akıl ise azalar üzerinde tebaa ve yardımcıları olan bir emir gibidir. Dil vücudun tercümanı, sır ise Rahman'ın hazinelerinden biridir. Bu zikredilen şeylerin her biri kendi konumunda istikamet üzere olmalıdır. Ve her birinin sırrı istikametinde deveran etmesi Hak ile mümkündür. Şâyet sır istikamet üzere olursa, mârifetistikamet üzere olur ve neticesinde akıl da müstakim olur. Akıl müstakim olunca kalp istikamet üzere olur. Kalp istikamet üzere olunca nefis müstakim olur. Nefis müstakim olunca ise hâller istikamet üzere olur. Sır cemal ve celal sıfatlarıyla münevverdir. Akıl ise yakaza ve ibret alma nuru sayesinde münevverdir. Kalp haşyet ve efkâr nuruyla, nefis ise riyazat ve masiyetten imtina nuru sayesinde münevverdir.¹³⁰

2.2. Behcetü'n- Nüfûs ile Aynı Dönemde Yazılmış Tasavvufî Şerhler

2.2.1. Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen

Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen adlı eser İbnü'l-Arabî'nin talebesi Sadreddin Ebû'l-Meâli Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Konevî'ye aittir. Konevî, 1200'lü yıllarda Malatya'da varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir.¹³¹ Maddi imkânlarının elverişli olmasının yanı sıra yetiştiği muhitin ilmi birikim ve tasavvufî kültür bakımından renkli olması gerek zâhir gerek bâtın ilimlerinde iyi bir eğitim almasını sağlamıştır.

Her ne kadar Konevî'nin kendi eserlerinde böyle bir bilgiye rastlanılmamış olsa da bazı kaynakların verdiği bilgiye göre babası henüz o küçük yaşta iken vefat edince kendisini annesiyle evlenen İbnü'l-Arabî yetiştirmiştir.¹³²

Düşünce sisteminin teşekkülünde en fazla tesirinde kaldığı kişi olan İbnül Arabî ile çeşitli bölgeleri dolaşan Sadreddin Konevî¹³³ tefsir, hadis tasavvuf, kelam, fıkıh ve hikmet gibi muhtelif ilimlerde tahsilini tekmil ederek Konya'ya yerleşmiş ve oranın en mühim şahsiyetlerinden biri hâline gelmiştir. Öyle ki zaman zaman kendisini dönemin önemli

¹³⁰ Ahmed er- Rıfâî, *Haletü ehli'l-hakikati maallah*, thk. Abdülganî Nigehmi, Dârü'l-Kitâbi'n-Nefis, Beyrut, 1988, s. 168-173.

¹³¹ İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin*, s. 130; Demirli, Ekrem, *Sadreddin Konevî*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 16.

¹³² Nuveyhid, *Mu'cemu'l- Müfessirin*, s. 247, İsmail Paşa Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 130, er- Rıfâî, Ahmed, *a.g.e.*, s. 10.

¹³³ Demirli, *a.g.e.*, s.20.

simalarından Alaeddin Keykubat, Sahib Ata, Fahrüddin Hüseyin b.Ali ziyaret eder takrirlerinden istifade ederdi.¹³⁴

Kaynaklarda Konevî'nin Konya'da vefat ettiği hususunda mutabakat olduğu görülürken vefat tarihinde hicrî 672 ve 673 olmak üzere muhtelif rakamlara işaret edildiği gözlemlenmiştir.

İbnü'l-Arabi ile birlikte tasavvufî düşünceye yeni bir üslup kazandıran Sadreddin Konevî muhtelif alanlarda eser kaleme almıştır. Sözgelimi onun *Miftahü'l-Gayb*¹³⁵ adlı eseri metafizik konusunda, *İcazü'l-Beyân fî Tefsir-i Ümmi'l-Kur'ân* tefsir, *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen* ve *Camîu'l-Usûl fî'l-Hadîs* hadis, *el-Müraselât* felsefe alanlarında yetkin eserleri arasındadır. Zikredilenlerin dışında kıymetli başka eserleri de bulunmakla beraber konunun sınırları çerçevesinde kalarak *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen* adlı çalışmasını ele alacağız.

Müellifin *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen* adlı eseri her ne kadar kırk hadis başlığı taşıyorsa da yazma nüshâları incelendiğinde eserin içerisinde ele alınan hadislerin sayısının yirmi dört ile yirmi dokuz arasında değiştiği muhtelif nüshâlarına denk gelinmiştir. Bu durum *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen*'in Konevî'nin son dönemlerine yakın yazdığı bir eser olduğu için yarım kalmış olabileceği izlenimini vermektedir.¹³⁶

Konevî eserinin mukaddimesinde bir takım arkadaşlarının kendisinden hadis bilgisinin çok olması ve hadislerin sırlarını anlamada hünerli olmasından dolayı mütekaddim âlimlerin yolundan giderek bir hadis mecmuası oluşturup bunlar üzerinde açıklamalarda bulunmasını istemeleri üzerine eseri telif ettiğini belirtmektedir.¹³⁷

Konevî eserinde yer verdiği hadislerin senetlerinin sabit olduğunu ve bunun yanı sıra hadislerin takvâ ehli ve rivâyet konusunda titiz olan şeyhlerinden kendi işittiklerinden oluştuğunu söylemektedir. Hadislerin senedlerine yer vermeyişindeki maksadının ise ihtisar olduğunu ve okuyucuya kolaylık olmasını murad ettiğini belirtmektedir.

Konevînin şerh faaliyeti esnasında hadisleri tasavvufî meseleler çerçevesinde derinlemesine incelediği görülmektedir. Şerhe tâbi tuttuğu hadisin bâtınî anlam derinliklerini ortaya koyarken çoğu zaman varlık, gayb, âlem gibi nazari meselelere dair latif konuları eserinde işlemiştir.

Müellif hadislere birinci hadis, ikinci hadis şeklinde muhtevaya dair bir bilgi vermeyen başlık koymayı tercih etmiştir. Hadisleri serdetmesinin akabinde 'hadisin sırrını ortaya koymak ve manalarını îzâh etmek' şeklinde bir başlık açarak şerh faaliyetine devam etmektedir.

¹³⁴ Muhammed Emin Dede, *Menakıbnâme*(marifet yolcusuna kılavuz içinde) haz. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 16, 17.

¹³⁵ Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprüzade Ahmed Efendi, *eş-Şekaikun'-Nu'maniyye fî Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, inceleme ve notlarla nşr. Ahmed Suphi Furat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi, İstanbul, 1985, c. I. s.65.

¹³⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 113-114.

¹³⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 2.

Eserdeki hadisler içerisinde örnek teşkil etmesi açısından ele alacağımız hadis, daha önceki Şârihlerde de görülen görüşlerini teyit etmek maksadıyla şerhine Kur’ân, Sünnet gibi kaynaklardan şahit getirme ameliyesinin Konevî’de de mevcut olduğunu ortaya koyacaktır.

Konevî, Ebû Mâlik el-Eşari’den rivâyetle Hz. Peygamber’in bir rivâyete göre “Temizlik îmânın yarısıdır.” başka bir rivâyete göre ise Abdest îmânın yarısıdır. Elhamdülillah lafzı mizanı doldurur. Sübhanallah ve elhamdülillah semâvât ile yer arasını doldurur. Namaz bir nurdur. Sadaka burhandır. Sabır ziyadır. Kur’ân ise lehinde veya aleyhinde bir huccettir. Her insan sabah erkenden çıkar da kimi nefsin satar kimi ise onu azad eder.” Hadisini tasavvufî açıdan şerh eder ve bir takım meselelere îzâh getirir. Şârih hadisi anlama ve yorumlama ve sırlarını beyan etme faaliyeti esnasında hadisi tüm incelikleriyle ele almış olmasından dolayı uzunca bir şerh ortaya çıkmıştır. Biz ise şerhin bir kısmına yer vereceğiz. Hadiste geçen abdest îmânın yarısıdır ifadesini Konevî meseleye dair birbiriyle bağlantılı tasnifler yaparak konuyu açmak ve nihâyetinde tüm bu ortaya koyduğu verilerden sonuca ulaşmak şeklinde bir sistem ile şerh etmektedir. Îmânın bir sûreti ve ruhu olduğunu ve bunların her birinin de ikişer sıfatı olduğunu ve sıfatların da iki hükmü olduğunu söylemektedir. Bahsi geçen îmânın iki sıfatının “îmân dil ile ikrar rükunlar ile ameldir” sözünde ifade edildiği üzere ikrar ve amel olduğunu belirtmektedir. Sözü geçen bu ikrar ve amelin ise niyet ve ihlas olmak üzere iki manevî şartı olduğunu ve bu şartların da zaman ve mekan ile ilgili iki hükmü olduğunu belirtmektedir. Namaz vakitleri, oruç ve hac mevsimi gibi belirli durumları zamansal şartlara örnek gösterirken, namaz esnasında kibleye yönelmek, necis yerlerde namaz kılmaktan sakınmak gibi eylemleri mekânsal şartlara örnek göstermektedir. Tüm bu îzâhatının akabinde îmânın ruhunun gereği olan kalp ile tasdik hususunda derinlemesine bilgiler vermektedir. Neticede hadiste geçen abdest îmânın yarısıdır sözünden maksadın abdestin îmânın sûretine dair kısmının yarısı olduğunu zira o bir yönden amel iken diğer yönden hükmi bir şarttır diye düşünmektedir.

Konevî’nin hadiste geçen Hz. Peygamber’in “namaz bir nurdur” ifadesinin ihtiva ettiği sırları beyan ederken îmân ile ilgili kısımdaki îzâhatına benzer bir üslup izlediğini söyleyebiliriz. Namaz bir nurdur ifadesinde gizli olan sırrı şu bağlamda ortaya koymaya çalışmaktadır. Namaz kılan kişi Hz. Peygamber’in “Kul namaz kılmak için ayağa kalktığında Allah Teâla vechini karşısına diker”¹³⁸ hadisinde ifade ettiği üzere namaz kılarken Rabbine yönelmiş ve O’na münacaat etmiş olduğunu belirtmektedir. Bu hususta Allah’ın bir nur, kulun ise hakîkatinin zulmani olduğunu söyler. İfadelerine karanlık bir varlık aydınlık bir varlık ile karşılaşp aynı hizaya geldiğinde karanlık olanın aydınlık olanın nurundan iktisab edeceğini ifade ederek meseleye bilinen kâideler üzerinden deliller getirerek açıklık kazandırmaya

¹³⁸ Ebû İsâ Tirmizî, *el-Camiu’s-Sahih*, I-V, İstanbul, 1982, s. 78.

çalışmaktadır. Bu bağlamda siyah, karanlık ve kesif bir cisim olan ayın güneş ile karşı karşıya geldiğinde nasıl aydınlık elde ettiğini ve ayın kazandığı bu aydınlığının güneş karşısındaki konumuna ve hizasına göre nasıl farklılaştığını anlatarak tam bir hizalanma neticesinde ışığın kâmil bir şekilde elde edilebileceğini belirtir. Tüm anlatılanlar neticesinde namaz kılan kişilerin de ay ve güneş misalinde ifade edildiği üzere Rablerinden elde ettikleri hazzın farklılık arz edeceğini belirtir.¹³⁹

2.3. *Behcetü'n-Nüfûs'a Dair İnceleme*

2.3.1. *Behcetü'n-Nüfûs'ta İzlenilen Şerh Metodu*

2.3.1.1. *Hadislerin Zâhiri Boyutunun Açıklanması*

Behcetü'n-Nüfûs'ta İbn Ebî Cemre'nin hadisleri şerh edişinde görülen en belirgin durumlardan biri, şerh edeceği hadislerin metinlerini serdetmenin hemen akabinde 'zâhirü'l hadis' diye ifade ettiği bir bölüm oluşturarak hadisin delâlet ettiği zâhir manaya yer vermesidir. Sözelimi İbn Ebî Cemre'nin 'terâvih namazının aslı' şeklinde belirlediği başlıkta yer verdiği Resûlullah'ın Ramazan ayında mescitte kendisi için hasırdan bir hücre edinip içerisinde geceleri namaz kıldığı, kendisinin namazına uyarak nâfile kılmaya başlayan insanları farkettiğinde ise onlara evlerinde kılmalarını emrettiği hadisin zâhirinin; nâfile namazın mescitte kılınmasının câiz olduğuna, bundan daha faziletli olanın ise evde kılmak olduğuna delil olduğunu zikretmektedir.¹⁴⁰

İbn Ebî Cemre, insanların arasını düzeltmek adına hayır umarak yalan söyleyen kişinin yalancılardan sayılmayacağına dair hadis hususunda ise hadisin zâhirinin şâyet kişinin niyeti hayır ise kasten yalan söylemesinin câiz olduğuna delil olduğunu ifade etmektedir.¹⁴¹

Bir başka rivâyette ise Resûlullah'a kendisi yanında bulunmadığı sırada vefat eden annesi adına sadaka vermesinin ona fayda sağlayıp sağlamayacağını soran Sad b. Ubade'ye Resûlullah fayda sağlayabileceği yönünde cevap vermiştir. İbn Ebî Cemre bu hadisin zâhirinin ölen kişi adına sadaka verilmesinin câiz olduğuna ve sevabının da ölüye ulaşacağına delâlet ettiğini belirtmektedir.¹⁴²

2.3.1.2. *Hadiste Geçen Kelimelerin Farklı Açılardan Tahlîli*

İbn Ebî Cemre yer yer dilin kullanım kâidelerini esas alarak hadis metninde geçen ifadelerle açıklık getirmeye çalışmaktadır. Sözelimi beyat ile ilgili hadisin şerhinde kalamî konulara geniş bir şekilde yer veren İbn Ebî Cemre düşüncelerini âyetlerden delil getirmek

¹³⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 44-45.

¹⁴⁰ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. II, s. 28.

¹⁴¹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 94.

¹⁴² İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 113.

sûretiyle ortaya koymaktadır. Fasid düşünceye sahip fırkalar arasında kabul ettiği mücessimenin “Rahman arşa istiva etti.” ve benzeri âyetleri yanlış anlamlandırdıklarını zira buradaki istivanın zatıyla değil dilediği farklı bir şekilde gerçekleştiğini zikretmektedir. Bu bağlamda İbn Ebî Cemre, Allah (c.c.), Musa (a.s.) ile doğrudan konuştu meâlindeki “Ve Kellemallahü Musa teklima” âyetinde olduğu üzere Allah şâyet istiva ameliyesini zâtı ile gerçekleştirmiş olsaydı mastar ile tekid ederdi diyerek görüşünü beyan etmektedir. Bu hususta Arap dili kullanımında ‘cae zeydün’ cümlesinin Zeyd’in haberinin, mektubunun ya da elçisinin gelmiş olabileceğine dair bir takım manalar ihtiva ettiğini ‘cae zeydün nefsehü’ cümlesinin ise bizzat Zeyd’in geldiğini ifade ettiğini zikretmektedir.¹⁴³

İbn Ebî Cemre “Allah kimin hakkında hayır murad ederse onu dinde fakîh kılar. Ve ilim ancak teallüm iledir” hadisinin şerhi esnasında gramer açısından tahlîllerde bulunmuştur. Sözelimi Resûlullah’ın “inneme’l ilmü bi’t-teallümi” sözündeki ‘innema’ edatının hasr ifade ettiğini, ‘ilim’ ve ‘teallüm’ kelimelerinin başlarındaki elif lam harflerinin ise ahd ifade ettiğini belirtmektedir. Yine aynı hadis içerisinde geçen ‘hayr’ kelimesinin nekra olarak gelmesi hasebiyle umûm ifade edebileceğini fakat bunun yanı sıra Arap dilinde yaygın bir durum olarak husus manası da içerebileceğini söylemektedir. Akabinde şâyet buradaki murad umûm ise hayr kelimesinin; dünya ve âhirette hayr manasına geleceğini, husus ise bazı âlimlerin dediği gibi mutlak hayrdan maksadın cennet olduğunu belirtmektedir. Ancak İbn Ebî Cemre ikinci görüşe katılmayarak birincisinin evla olduğunu düşünmektedir.¹⁴⁴

Müellif, Resûlullah’a Abdü’l-Kays heyetinin gelmesi ile ilgili rivâyette geçen diyalogu Arap dili açısından tahlîl etmektedir. Resûlullah’ın gelenlere “Kavim kimdir?” veya “Heyet kimdir” diye sorduğunda “Rebiadır” diye cevap vermelerini Arap dilinde yaygın bir durum olan cüzün küll, küllün ise cüz yerine kullanılmasıyla îzâh etmektedir.¹⁴⁵

Yine aynı hadis içerisinde râvinin, Resûlullah’ın onlara dört şey emredip dört şeyden nehyettiğini söyleyerek ardında bunların neler olduğunu açıklanmasını fesahat gereği kelamın önce mücmel olarak söylenip ardından müfesser kılınmasıyla ilintili olarak açıklamaktadır.¹⁴⁶

İbn Ebî Cemre, şâyet eşi cimri ise kadının kocasının malından yeterli miktarda alabileceğine dair hadisin metninde Ebû Süfyan hakkında eşinin kullandığı cimri manasına gelen “şahih” kelimesinin sözlük manasının aksine Arap âdetine göre bir övme manası içerdiğini belirtmektedir. Zira Arapların misafirlerine gösterdikleri itinadan dolayı ailelerinin ihtiyaçlarını karşılarken daha fazla tasarruflu olmak zorunda kaldıklarını zikretmektedir. İbn

¹⁴³ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 45.

¹⁴⁴ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 128.

¹⁴⁵ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 115.

¹⁴⁶ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 118.

Ebî Cemre “şahih” kelimesinin, bâtını zâhirine muhâlif olan kelimelerden olduğunu düşünmektedir.

2.3.1.3. Hadislerden Fikhî Meselelere Dair Tespitlerde Bulunulması

İbn Ebî Cemre'nin *Behcetü'n-Nüfûs*'ta hadisleri şerh ederken fikhî yorumlara ağırlık verdiği görülmektedir. Eserinde neredeyse şerh ettiği her bir hadisin delâlet ettiği manayı ortaya koymanın yanı sıra sık sık fikhî istinbatlarda bulunmaktadır. Sözelimi yol üzerinde oturmanın nehyedilmesi hususundaki hadisin şerhinde İbn Ebî Cemre'nin izlediği metod, onun şeri delillerden hüküm çıkarma ameliyesine dair fikir vermektedir. Öncelikle müellif, hadisin zâhirinin zaruret durumu dışında yollarda oturmanın yasak olduğuna delâlet ettiğini belirtmektedir. Akabinde buradaki yasaklamanın tahrim mi, kerahet mi ifade ettiğini ve bu yasaklamanın her yol için geçerli olup olmadığını sorarak konuyu detaylandırma yoluna gitmiştir. Müellif, yolda oturmanın nehyedilmesindeki sebep câiz olmayan bir şeye bakma veya aynı şekilde câiz olmayan bir şeyi iştme ihtimalini engellemek ise bu durumda nehyin, tahrim ifade ettiğini düşünür. Ancak nehyin sebebi; yolda oturanları, insanlara zorluk vermekten alıkoymak ise bu durumda nehyin; zarar büyük ise tahrim, değil ise kerahet ifade ettiğini belirtir. Bu bağlamda şerh ettiği hadiste sedd-i zerîa ile hüküm vermeye delil bulunduğunu da zikretmektedir.¹⁴⁷ Eserinde mezhebinin görüşlerine sıklıkla atıf yapan İbn Ebî Cemre bunu “Bu İmâm Mâlik’in hüccetidir”, “Burada Mâlikî mezhebine delil vardır” gibi ifadeler ile ortaya koymaktadır. Zikri geçen hadiste sedd-i zerîa ilkesine vurgu yapmak sûretiyle de mensubu olduğu Mâlikî mezhebinin görüşlerini delillendirmektedir.

İbn Ebî Cemre'nin şerhinde mezhebinin görüşlerine sıklıkla yer verdiğini gösteren bir diğer örnek ise Resûlullah'tan rivâyet edilen; namaz kılarken uyuklayan kişinin kendisinden uyku hâli gidinceye kadar uzanması gerektiği, zira uyuklayarak namaz kılan kişinin istiğfar edeceğim derken kendine sövebileceğine dair hadise yaptığı şerhtir. İbn Ebî Cemre, Resûlullah'ın kişi bilemez belki de kendisine söver sözünün İmâm Mâlik'in savunduğu sedd-i zerîa görüşüne delil teşkil ettiğini söylemektedir. Zira ona göre Resûlullah'ın uyarısı muhtemel bir duruma dairdir ve aynı şekilde fiilin terk edilmesi de yine vuku bulması muhtemel bir iş sebebiyledir.¹⁴⁸

İbn Ebî Cemre'nin benzer bir yaklaşımını vahyin başlangıcı hadisinde zikredilen Resûlullah'ın Hira Mağarası'na çıkarken yanına azığını almasını sedd-i zerîa kabilinden saymasında görülebilmektedir. Bu durumda nefiste azığa karşı bir özlem, bağ kalmamış olacağını düşünür.

¹⁴⁷ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. III, s. 3.

¹⁴⁸ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 187.

İbn Ebî Cemre şerh faaliyeti esnasında fikhî değerlendirmelerde bulunurken muhtelif mezheplerin mesele hakkındaki görüşlerine de yer vermektedir. EbûHureyre'nin rivâyet ettiği her kim ramazan ayında mazeretsiz veya bir hastalığı olmadığı halde bir gün oruç tutmazsa, ömür boyu oruç tutsa onun yerini tutmaz hadisinin şerhini yaparken kasten oruç tutmayan bu kişiye kefarete gerekip gerekmediği hususundaki mezheplerin muhtelif görüşlerine yer verir. İmam Şafii'nin kefarete gerekmediğini fakat kaza etmesi gerektiğini savunduğunu belirtir. İmam Mâlik'in ise kefarete gerektiren diğer bir durum olan oruçlu iken vaki olan cinsi münasebete kıyasla kasten oruç tutmayana da kefaretin vacip olduğunu savunduğunu dile getirir. İbn Ebî Cemre ise bu hususta eserinde çok nadir olarak karşılaştığımız bir durum olan İmâm Mâlik'in görüşünden farklı bir düşünceye sahiptir. İbn Ebî Cemre: "Allah en iyi bilendir." diyerek hata etme ihtimaline karşın itiyatlı davranarak ramazanda kasten oruç tutmayan kişiye yalan yemin edenin durumunda olduğu gibi kefarete gerekmediği şeklindeki görüşünü dile getirir.¹⁴⁹

Müellif, satıcı ve alıcının birbirlerinden ayrılmadıkça alışverişi fesh etme hususunda muhayyer olduklarına dair hadiste mezhep imâmlarının farklı görüşler içerisinde olduklarını ifade eder. Bu konuda İmâm Şafii'nin ayrılmayan bedenlen olacağını, İmâm Mâlik'in ise sözle olacağını savunduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰

2.3.1.4. Hadislerden İtikâdî Meselelere Dair Tespitlerde Bulunulması

Behcetü'n-Nüfûs her ne kadar tasavvufî ve fikhî çıkarımların yoğun olarak işlendiği bir şerh olsa da kelimâ yorumlar da oldukça fazla yer tutmaktadır. İbn Ebî Cemre'nin Ubade b. Samit hadisi şerhi olarak da meşhur olan beyat hadisine yaptığı şerh, kelimâ meseleleri ihtiva etme bakımından en kapsamlı olanıdır. Şerhi esnasında kaderiyye, cebriyye, mücessime gibi fırkaların görüşlerini değerlendiren İbn Ebî Cemre bu fırkaların itikatlarının ne derece bozuk olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.¹⁵¹ Zikredilenlerin yanı sıra Ubade b. Samit hadisi *Behcetü'n-Nüfûs* içerisinde şerh edilen hadisler arasında gerek en uzun şerhi yapılan hadislerden olması gerekse pek çok muhtelif alanın ince meselelerine dair bilgiler ihtiva etmesi bakımından önem az etmektedir.

İbn Ebî Cemre'nin hadislerden hüküm çıkarma ameliyesi şerhindeki en belirgin hususiyetlerdendir. Bu yaklaşımı kelimâ meseleleri ele alışında da görülmektedir. Müellifin şerhinde çok defa Ehl-i Sünnet düşüncesinin doğruluğuna dair hadislerden deliller tespit ettiği ve hüküm çıkardığı görülmektedir. Sözelimi "İki müslüman birbirine kılıç çektiğinde katil

¹⁴⁹ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. II, s. 221-222.

¹⁵⁰ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 247.

¹⁵¹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 33.

de maktülde Cehennemdedir.” şeklindeki hadisin Ehl-i kiblede hiçkimsenin günahından dolayı tekfir edilemeyeceğini savunan Ehl-i Sünnet için bir delil teşkil ettiğini söylemektedir. Bu düşüncesini Resûlullah’ın birbirlerine kılıç çeken iki kişiyi büyük bir günah işlemelerine rağmen müslüman olarak isimlendirmesine ve İslam dairesi dışına çıkarmamasına dayandırmaktadır.¹⁵²

Ehl-i Sünnet’in görüşlerine delil getirdiği bir diğer örnek ruhlarının kabzedilmesi sûretiyle ilmin ortadan kaldırılması hadisine yaptığı şerhtir. İbn Ebî Cemre bu hadisin amellerin Allah’ın yaratması ve kulların da kesbetmesi ile meydana geldiği görüşünü benimseyen Ehl-i sünnet için bir delil olabileceğini düşünmektedir. Müellif bu görüşünü kabz kelimesinin içerdiği manaya dayandırmaktadır. Zira kabz geri almak manasına gelir ki bu da ancak önceden verilen bir şeyde söz konusu olabilir. İlmin Allah tarafından yaratılmış ve kullarına verilmiş olduğu “Allah kimin için hayır murad ederse onu dinde fakîh kılar” hadisinde de açık bir şekilde anlaşılmaktadır. İlmin kesb edilmesi ise âlimlerin ilmi nakletmesinde ve tahsil etmesinde de görüldüğü üzere hissedilebilen ve müşahade edilebilen bir durumdur.¹⁵³

İbn Ebî Cemre Allah Teâla’nın hükümleri arasında kulların akıl ile sebebini idrak edebilecekleri olduğu gibi teabbüdi olanlar da olabileceğini düşünmektedir. Bunun yanı sıra İbn Ebî Cemre her ne kadar sebebi insanlar tarafından idrak edilemeyen hükümler mevcut olsa da Allah Tela’nın her bir fiilinin muhakkak bir hikmete dayandığını düşünmektedir.¹⁵⁴

2.3.1.5. Hadislerin Tasavvufî Boyutuna Yer Verilmesi

İbn Ebî Cemre, eserinde yer verdiği üç yüze yakın hadisin hemen hemen her birinin şerhinde tasavvufî meseleler çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Tasavvuf ehlinin görüşlerine sıklıkla yer verirken onlardan; ehli’t- tarîk, ehli’s-sûfe, ehli’s- sülûk, ehli’t- tahkik, ehli’t- tevfik, ehli’l- kulüb, ehlü’l- vakt, ehlü’l- bevâtın, ehlü’l fazl, ehli’s- sülûk ve’l- hizmet, ehli’l- makâmât ve’l- hâl, ehli’l- mücahedât gibi isimler ile bahsetmektedir.

Müellifin eserdeki şerh metodundan biri de hadisi muhtelif vecihler altında ele alma ameliyesidir. Şerhettiği hadisin tasavvuf sahasındaki karşılığını ifade etmek için; “Bu hadiste şu görüşte olan sûfilere delil vardır.”, “ Burada sûfiyâne bir işaret vardır.”, “Bu hadis sûfîlerin görüşlerinin faziletine delil teşkil etmektedir.” şeklinde vecihler açmaktadır.

Müellifin, hadise ihtiva ettiği meselenin durumunu tespit edebilmek için genellikle üç açıdan yaklaştığı görülmektedir. Ona göre mesele; ya teabbüd edilmesi gereken durumlardan

¹⁵² İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. I, s. 71.

¹⁵³ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 164.

¹⁵⁴ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 97,128.

ya hikmeti bilinebilen ya da üzerinde bahs gereken işlerden biridir. İbn Ebî Cemre hadisin hikmetine dair açıklamalar yaptığı bölümde sıklıkla tasavvufa dair konulardan bahsetmektedir.

Behcetü'n-Nüfûs'ta şerhe tâbi tutulan hadislerin zahiri boyutu ile müellifin yaptığı tasavvufî çıkarımlarının irtibatını değerlendirmek gerekirse bu hususta hadisin zâhiri boyutu ile İbn Ebî Cemre'nin tasavvufî çıkarımları arasındaki irtibatın kimi zaman kolay anlaşılır kabilden olmadığı görülmektedir. Bununla beraber tamamen işari bir üsluba sahip olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zikredilen duruma misal olarak İbn Ebî Cemre'nin, Allah Teâla'nın susuzluktan toprak yiyen bir köpeğe ayakkabısıyla kanıncaya dek su içiren bir adamdan razı olup cennete koymasıyla ilgili rivâyete yapmış olduğu şerh zikredilebilir. İbn Ebî Cemre köpeğin susuzluktan toprak yemesini tahlîl ederek ihtiyacın, ister akıllı olsun ister akılsız canlıları alışmış olduğu durumun dışına çıkarmaya sebep olduğu sonucuna varır. Zira köpek susuzluğunu gidermek için su bulamadığında meşakkat vermesine aldırmandan toprağı kullanmıştır. İbn Ebî Cemre burada şöyle bir hikmetin terettüp ettiğini düşünür. Meşakkatli ve kişiye ağır gelen bir şey kendisine ihtiyaç duyulduğunda hafif gelebilir. Ve bunun zıttı olarak hafif bir şey de kendisine ihtiyaç duyulmadığında kişiye ağır gelebilir. Bu bağlamda İbn Ebî Cemre mücahedenin de hakikat ehline Rablerine olan ihtiyacından dolayı hafif geldiğini, dünya ehline ise dünyaya olan sevgileri ve ona duydukları ihtiyaçtan dolayı ağır geldiğini zikretmektedir. Ve aynı zamanda hakikat ehli olanların bir nimet kabul ettiği ibadetin de dünya ehline ağır geldiğini belirterek Allah Teâla'nın muhakkak namaz Allah'tan korkanların dışındakilere ağır gelir âyetini delil olarak sunmaktadır.¹⁵⁵

Bu kısımda İbn Ebî Cemre'nin “Akşam yemeği önünüze konulduğunda, namaz için kamet getirilirse, siz yemek ile başlayın” hadisine dair şerhine yer vermek yerinde olacaktır. Müellif burada Allah Teâlanın kuluna olan acımasına delil olduğunu zikretmektedir. Resûlullah'ın akşam yemeğinin namazın önüne geçirilmesini emretmesini gıdanın nefislerin arzu duyduğu bir şey olmasına, ibadetin ise genellikle yoruculuk barındırmasına bağlamaktadır. Ehl-i husûsun ise diğer insanlardan farklı olarak ibadetler ile nimetlendiğini belirtir. İbn Ebî Cemre İbrahim b. Ethem'den bu manada bir söz nakleder: “Ehl-i dünya olan miskinler dünyanın nimetlerinden hiçbir şey tatmadan çıkıp gittiler.” kendisine nimetleri nedir diye sorulunca “Taatin lezzetidir ki onlar bunu tatmadan çıktılar da onların ne dünyası ne de âhireti vardır.” şeklinde cevap vermiştir. Bu bağlamda Resûlullah da namaz kılınması

¹⁵⁵ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 184-185.

için kâmet okumasını kastederek “Ey Bilal! Bizi rahatlat.” buyurarak ibadeti bir rahatlama vasıtası görürdü.¹⁵⁶

Müellifin hadislerin tasavvufî boyutuna yer vermesine bir diğer örnek ise gemide namaz kılmanın cevazı hususundaki hadisin şerhinde İbn Ebî Cemre’nin bilinen deniz hakkında gelen hükümlerden bahsetmesinin ardından manevi denizlerin olduğunu söyleyerek uzunca îzâh etmesidir.

Manevi denizler yedi tanedir: dünya denizi, heva denizi, şehvetler denizi, nefis denizi, ilim denizi, mârifet denizi ve tevhid denizi.

Dünya denizinin sahili âhirettir. O denize girenlerin bineği emir ve nehiy bineğindedir. Adedi ibadetler çeşidince. Binme vakitleri sarsıntılı olmadığı zamanlardır ve sarsıntılı olması ise fitnelerdir. İşte bundan dolayı sünnet bu fitne zamanlarında “künü ahlâsen min ahlâsi büyütiküm” evlerinizin kilimlerinden biri olun demiştir. Yani oradan ayrılmayın fitneye karışmayın buyurmuştur. Veya fitne zamanında bir ağacın dibinde otururup ölüm sana gelinceye kadar olduğun hâl üzere tüm insanlardan ayrı kalırsın.

Dünya denizinin rüzgârı azimetlerdir. Azimetinin (karar, niyet) kuvveti miktarınca gemin akar. Başı ise akıldır. Aklın miktarınca geminin akışının uyumu olur. Geminin kaptanları havatıdır. Onların iyi olması miktarınca geminin selameti olur. Gemiye tutan ilimdir. İlmin miktarınca geminin tasarrufu güzel olur. Geminin ağırlığı, yükü amellerinin yükleridir. Gemiden kurtulmak geminin ve hizmetçilerinin kalitesi miktarıncadır. Kazanç ya da kaybetmek yükler, sermayeler oranındadır.

Heva denizine gelince: ona binmek korkunç ve yasaktır. Hatta helak edicidir. Ta’liline ihtiyaç yoktur.

Şehvetler denizi gelince: onun dalgaları çoktur. Şehvet konusunda Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Dinarın kulu olan, dirhem kulu olan, giysinin kulu olan, karnının kulu olan, fercinin kulu olan helak olsun!” Kişiyi buna sevkeden şehveti olmasaydı fitratın hürriyetinden çıkıp şehvetlerin köleliğine girmezdi. Sonra bununla beraber kişiyi husus makamına vuslattan engeller. Bundan dolayı şöyle demişlerdir: şehvetleri terk etmek kapıyı çalmaktır. Bu hususta ulema Allah Teâla’nın: “İşte onlar ki Allah onların kalplerini takva için imtihan etmiştir” âyeti kerimesini kalplerinden şehvetleri izale etmiştir şeklinde yorumlamıştır.

Nefsler denizi: bunun bildiğimiz bir sonu, gayesi yoktur. Eğer gemi meşru ve mendub bir şey üzerindeyse; inşasının ihlas direğiyle yapılması, kaptanları ve bütün hizmetçilerinin tevazu ehli olması zira Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Bana birbirinize karşı tevazulu olup

¹⁵⁶ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. I, s. 274.

kibirlenmemeniz vahyedildi. Geminin süngücüsünün doğruluk olması ki o başarının ünvanıdır. Gemi hâlkının sermayesi takva olması zira Allah Teâlâ: “Allah’tan ittika edin. Allah size öğretir.” buyurmuştur. İşte gemi bu sayılanlar üzerine inşa edildiği durumda kişi ona bindiğinde ondan sadece kerim ve elvehhab olan Allah Teâlanın bildiği kazanç ve faydalar elde edilir.

İlim denizi: burada da durum nefisler denizinde geçtiği üzeredir fakat şu kadarı var ki bu ilim gemisine binenlerin orada kalmayı uzun tutması gerekir ta ki basiret gözü güçlensin neticesinde hevasını görsün ve bundan dolayı ondan mizac konusunda ona bir güç gelsin. İşte o zaman içindeki nurları, ibretleri görür. Şu kadarı da var ki kişinin bu manaları gördükten sonra bu ilim denizinde ikameti gerekir.

Mârifet denizi: bu diğer denizlerin en büyüğüdür. Ve bundaki faydalar öncekilerden büyüktür. Kişi bu gemiye öncekiler gibi biner fakat burda ruhu hevasının hararetinin şiddetinden dolayı gitmesin diye ilim denizinin suyundan azık edinmesi gerekir. Bu gemiye binenlerin pek çoğu bu vecih sebebiyle helak olmuştur. Çünkü bu denizde çok nadir bulunan hayırlar, inciler ve sırlar vardır. Ve aynı şekilde ilim denizindeki sudan oluşan azığı terkeden için helak edici şeyler vardır.

Tevhid denizi: kişi buradaki binegebuna önceki iki denizde olduğu gibi biner. Buna ek olarak gözünü sağlam şeriatın yalçın dağlarından ayırmaz. Çünkü belki de hevasından biri onda devam eder de o bilmez ve ondan sakınacağı bir şey de kendisinde mevcut değilse bu ilim dağının yanına geri döner yoksa boğulur. Bu nedenden dolayı pek çok kişi güzel bir şey yaptığını sandıkları halde boğulmuştur. Kişi bu ilme ve aklına müracaat ederse gördüğü şeylerin faydalarını hatırlar ve onda bu iki hevanın biraraya gelmesinden kimsenin vasıflandıramayacağı ırzının ve dininin cevheri olan güzel bir mizaç husule gelir.

Allah Teâla her kime bu mübarek denizlere en güzel şekilde binmeyi bahşeder de sonra o kişi sünnet dağına demir atar.¹⁵⁷

2.3.1.6. Muâriz Görünen Nasların Arasının Telif Edilmesi

İbn Ebî Cemre Resûlullah’ın: “Her kim sûret yaparsa Allah o kişi yaptığı sûrete ruh üfleyinceye kadar ona azab eder. Hâlbuki o asla ruh üfleyemeyecektir.” Hadisinin zâhirinin sûret yapan kişinin ebediyen azap göreceğine delâlet ettiğini söyler. Fakat İbn Ebî Cemre buradaki umûm ifade eden sûret lafzını tahsis ederek Resûlullah’ın “yaptığı sûrete ruh üfleyinceye kadar azap edilir” sözüne binaen cansız varlıkları kapsamadığını düşünmektedir. Hadiste geçen ebedi olarak cezalandırılır sözünün “Muhakkak ki Allah kendisine şirk

¹⁵⁷ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 208-210.

koşulmasını affetmez. Bunun haricindeki istediği tüm günahları affeder” ve kasten adam öldüren kişi hakkındaki “Onun cezası içinde ebedi kalacağı cehennemdir.” âyetleriyle tenakuzhâlinde olduğunu düşünenlere cevap vermektedir.¹⁵⁸

İbn Ebî Cemre AllahTeâlâ’nın ilmi kullarından bir kerede çekip almak sûretiyle değil hiçbir âlim kalmayınca dek hepsinin ruhunu kabzetmekle ortadan kaldıracağına dair rivâyetin, Resûlullah’tan Kur’ân-ı Kerîm’in tek bir seferde kaldırılacağına dair rivâyet edilen hadis ile muarız olduğunu düşünenler için şöyle îzâhta bulunmaktadır: “İlim Allah Teâlâ’nın kullarının kalbine koyduğu bir nurdur. Bu nur sayesinde kul Allah’ın kitabını ve Nebi’sinin sünnetini anlayabilir ve tam bir şekilde beyan edebilir. Kur’ân ve hükümleri ancak bu nur sayesinde anlaşılabilir için her ne zaman bu nur kaybedilirse o vakit dalalet vaki olur. Bu hususta Resûlullah bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Sizler fakîhlerin çok, kurraların az bulunduğu, Kur’ân’ın hadlerinin ezberlenip harflerinin zayi edildiği bir zamanda yaşıyorsunuz.” Başka bir yerde ise şöyle buyurmuştur: “Öyle bir zaman gelecek ki fakîhlerin sayısı az kurraların ise çok olacaktır. Kur’ânın harfleri ezberlenirken hadleri zayi edilecektir.”

İbni Ebî Cemre bu noktada daha fazla malumata sahip olmalarına rağmen Allah’ın ahkâmını fehmetmekten yoksun olanları âyette geçtiği üzere ciltler dolusu kitap taşıyan merkebe benzetmektedir. Kendi yaşadığı dönemde de bu şekilde kitapların çoğalıp, nakillerin artmasına rağmen bir nur olan ilmin azaldığından bahsetmektedir. İşte bu ilmin aşama aşama kabz edileceğini neticede ise mushafın ortadan kaldırılacağını düşünmektedir. Mushaf ortadan kaldırılınca kendilerindeki ilim nuruda gideceği için hükümler ellerindeki kitaplarda yazılı olduğu haldedalalet içinde bocalayıp duracak ve hak yolundan çıkacaklardır. Hükümleri anlayamayışları nurun olmayışından ve aslın ortadan kaldırılışından kaynaklanmaktadır. Bu aslın bekası ise nurun bekasının müjdecisidir.”¹⁵⁹

2.4. Eserde Şerh Faaliyeti Esnasında Mesned Kabul Edilen Unsurlar

2.4.1. Âyetler

Behcetü’n-Nüfûs’ta şerh faaliyeti sırasında âyetlerden istifade edilmesi yaygın durumlardan biridir. Zikredilen duruma örnek olarak ceninin anne karnındaki yaratılma evrelerinden bahseden hadise şevahid olarak zikrettiği âyetler gösterilebilir. İbn Ebî Cemre burada “Sizlere rahimlerde dilediği şekilde sûret veren O’dur.”¹⁶⁰ “Size (ne olduğunuzu ve kudretimizi) açıklayalım diye sizi topraktan sonra nutfeden sonra alakadan sonra uzuvlarının

¹⁵⁸ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. II, s. 247-248.

¹⁵⁹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 164-166.

¹⁶⁰ Ali İmran, 3/6.

bir kısmı belirli, bir kısmı belirsiz bir et parçasından yarattık. Rahimlerde dilediğimizi belli bir vakte kadar durdururuz.”¹⁶¹ âyetlerine yer vermiştir.

İbn Ebî Cemre’nin “Her biriniz çobansınız ve gözetiminiz altındakilerden sorumlusunuz” hadisine “Ey î mân edenler kendiniz ve ehlinizi cehennemden koruyun.”¹⁶² âyeti ile “Ailene namazı emret ve sen de ona sabırla devam et.”¹⁶³ Ayetini delil göstermektedir.¹⁶⁴

Vahyin başlangıcı hadisinde Resûlullah’ın “Cibril beni takatim kesilinceye kadar sıkı” sözünün Allah’ın kitabının ancak kuvvetli bir şekilde tutulması gerektiğine delil olduğunu zikrederek. “Ey Yahya! Kitabı sıkıca tut!”¹⁶⁵ âyetini görüşüne mesned kabul eder. Yine Resûlullah’ın bu sözünün, Allah’ın kelimasının nüzul esnasında ağır bir iş olduğuna delil teşkil ettiğini düşünür. “Biz senin üzerine ağır bir söz ilka edeceğiz.”¹⁶⁶ âyetini ise görüşüne şahid olarak yer verir. Ona göre Cibril’in Resûlullah’ı sıkması bu ağırlığa tahammül edebilmesi için bir tedricidir.¹⁶⁷

İbn Ebî Cemre’nin şerhinde âyetle istişhadına bir diğer örnek ise î mânın tadı (hâlaveti) ile ilgili hadise yaptığı şerhte görülmektedir. Müellif, Resûlullah’ın “Üç şey kimde bulunursa î mânın tadını (hâlavetini) almış olur”¹⁶⁸ hadisinde neden hâlâvet kelimesini kullanmayı tercih ettiğini bir âyetle açıklamaktadır. “Görmedin mi! Allah nasıl bir benzetme yaptı. Güzel söz (tevhid ve şehadet) kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. Ki o ağaç Rabbinin izniyle her gün meyvesini verir.”¹⁶⁹ âyetinde î mânın ağaca benzetilmesinden dolayı Resûlullah’ın bu şekilde ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁷⁰

2.4.2. Hadisler

İbn Ebî Cemre *Behcetü’n-Nüfûs*’ta ele aldığı yaklaşık üç yüz hadisin tahlîlinde muhtelif pek çok hadisten istifade etmiştir. Zikredilen durumun misali İbn Ebî Cemre’nin vahyin başlangıcı hususundaki hadiste geçen Resûlullah’ın “Cibril beni takatim kesilinceye kadar sıkı” sözünü şerh ederken yaptığı çıkarımını desteklemek amacıyla hadis kullanmasında görülmektedir. Müellife göre bu hadis te’deb esnasında şâyet mahzurlu bir şeye sebep olmayacaksa mübalağa edilebileceğine delil teşkil etmektedir. İbn Ebî Cemre bu

¹⁶¹ Hac, 22/5.

¹⁶² Nur, 24/ 41.

¹⁶³ Taha, 20/132.

¹⁶⁴ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 51.

¹⁶⁵ Meryem, 19/12.

¹⁶⁶ Müzzemmil, 73/5.

¹⁶⁷ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 19.

¹⁶⁸ Buhârî, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁶⁹ İbrahim, 14/24- 25.

¹⁷⁰ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 31.

çıkarmasını Resûlullah'ın "Sizden birinin çocuğunu tedip etmesi bir sa' yiyecek tasadduk etmesinden hayırlıdır."¹⁷¹ hadisi ile desteklemektedir.¹⁷²

Resûlullah'ın, Hz.Ömer'in sefer esnasında zorluk çıkaran devesini satın alıp Abdullah İbn Ömer'e hibe etmesi hakkında gelen hadisinin şerhinde İbn Ebî Cemre kişinin din kardeşini kendisine tercih etmesi gerektiğine ve kendi nefsine baktığı gibi ona bakması gerektiğini düşünür. Bu bağlamda Resûlullah'ın "Hiç kimse kendisi için istediği bir şeyi kardeşi için de istemedikçe îmân etmiş olmaz."¹⁷³ Ve "Mü'min diğer bir Mü'min için kenetlenmiş binalar gibidir." sözlerine yer verir.

2.4.3. Sahâbe Sözleri

İlmin kaldırılması ve âlimlerin ruhunun kabzedilmesi hakkındaki hadisi hususunda İbn Ebî Cemre şöyle demektedir. Resûlullah Rabbi'nin rahmetine intikal edince ilim aşama aşama eksilmeye başladı. Bu manada ashabdan birisinden şöyle nakledilir: "Nebi (s.a.v)'i defnettüğümüzde henüz ellerimizden toprağı silkmemiştik ki kalplerimizde bir eksiklik hissettik. Fakat o vakit bunu sadece Ehl-i kalb olanlar anlayabildi. Bu azalma diğer asırlar boyunca devam etti. Aynı şekilde Resûlullah'ın en hayırlı asırlar dediği üçüncü asırda da devam etti. İlim, ulemanın kitaplarının çok olmasından dolayı zâhirde artıyor görünse de azalıyor. Bu işaret ettiğimiz özel manayı sadece ehli kalp olanlar anlayabilir. Bu konuyla ilgili olarak Üsâme b. Zeyd "Bizim helak edici şeylerden saydığımız şeyleri defâlarca söyleyipte aldırmadığınızı görüyorum."¹⁷⁴ Demiştir. İbn Ebî Cemre bu eksikliğin kendi zamanında güneş en tepedeyken önünde de bulut olmadığı hâlî gibi apaçık bir hâlde olduğunu düşünmektedir.

İbn Ebî Cemre Resûlullah'ın Ramazan ayında mescitte ibadet etmek üzere kendisine hasırdan hücre edinmesinin mescitlerde Ramazan ayını ihya etmenin sünnet olduğuna delil olduğunu zikreder. Bu bağlamda Hz.Ömer'in "Bu ne güzel bir bidattir!" sözüne yer vererek görüşünü desteklemektedir.¹⁷⁵

Namazın rükunlarını tam bir şekilde îfa etmenin vücûbuna dair rivâyette geçtiği üzere Resûlullah namaz kılışını eksik bulduğu bir sahâbîye tam bir şekilde kılıncaya dek namazını tekrar ettirmiştir. İbn Ebî Cemre bu yönüyle hadiste fikhî bir durumun terettüb ettiğini söyler. O da her sorumlu kişinin gözetimi altındakilerin dini vecibelerini yerine getirip getirmediıklarını denetlemesinin gerektiğidir. Müellif çıkarımına İbn Ömer'in valilerine

¹⁷¹ Ahmed b Hanbel 5,96, s. 102.

¹⁷² İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s.18.

¹⁷³ Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiü's-Sahih*, el Mektebetü'l İslamiyye, İstanbul, 1981, s. 13.

¹⁷⁴ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 167.

¹⁷⁵ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 8.

gönderdiği mektubunda “Benim nezdimde en mühim işiniz namazdır!”¹⁷⁶ sözünü delil göstermektedir.

Sizden her kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin hadisi hususunda İbn Ebî Cemre bu hadisin kişinin her efâlinde Allah’a en yaklaştıracak olanı gözlemekle memur olduğuna delil olduğunu düşünür. Bu bağlamda Hz. Ömer’in “Ben kadınlara ihtiyaç duymadığım halde AllahTeâlâ’nın benim sulbünden kıyamet günü Muhammed ümmetinin sayısını çoğaltacak bir nesil çıkarır umuduyla evleniyorum.”¹⁷⁷ sözünü delil göstermektedir.

2.4.4. Şiirler, Sûfî Sözleri ve Kıssalar

2.4.4.1. Şiirler

İbn Ebî Cemre’nin şerhinde zaman zaman şiirlere yer verdiği görülmektedir. Müellif Resûlullah’ın yedi şeyi emredip yedi şeyi yasakladığına dair rivâyetin şerhi esnasında kulun her ne durumda olursa olsun Rabbinin emrine imtisal etmesi gerektiğini zira Râbiatü’l-Adeviyye’nin Rabbinden başka hiçkimsenin kınamasından çekinmediğini zikrederek onun şu şiirine yer vermiştir: “Seni iki tür sevgiyle seviyorum. İlki heva diğerilayık olduğun gerçek sevgi. Heva olan sevgim masivayı bırakarak yalnız seninle meşgul olmamdır. Senin layık olduğun sevgi ise seni görmem için tüm perdeleri kaldırmandır.”¹⁷⁸

Emir olan kişilere verilen bey’âta vefa gösterme hadisinde Resûlullah’ın Allah emirlere, gözetimi altındakilerin hakkını soracaktır sözünde sûfîlere delil olduğunu düşünür. Zira onlar zimmetlerinden vazgeçerler ve Allah Teâlâ’nın haklarından hiçbirini zayi etmeyeceğini bildikleri için lehlerine olan şeylere de aldırış etmezler. Bu durumları hadisteki habere olan tasdiklerinden ileri gelmektedir. Bu bağlamda şiire yer verir: “Bana kâfi geleceğini bildiğim zaman hangi işimi zayi ettiğime aldırış etmem.”¹⁷⁹

2.4.4.2. Sûfî Sözleri

İbn Ebî Cemre’nin daha önce zikri geçtiği üzere Resûlullah’ın “Şâyet akşam yemeği önünüze koyulduysa ve o esnada ezan için kâmet getirilirse siz yemekle başlayın.” hadisine yaptığı şerhte önemli sûfîlerden İbrahim b. Ethem’in: “Ehl-i dünya olan miskinler dünyanın nimetlerinden hiçbir şey tatmadan çıkıp gittiler ” sözüne yer vermiştir.

¹⁷⁶ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. I, s. 18.

¹⁷⁷ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 212.

¹⁷⁸ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 115.

¹⁷⁹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. IV, s. 62.

2.4.4.3. Kıssalar

İbn Ebî Cemre biat hadisinin şerhi esnasında fikhî ve kelamî yorumlara yer vermesinin yanı sıra ledünni ilim, havatır, şeyh mürîd adabı, şeyhe intisap, vahdet-i vücud gibi temel tasavvufî meseleler hakkındaki görüşlerine de yer vermiştir. Vahdet-i vücud konusunda değerlendirmelerde bulunurken sûfîlerin ileri gelenlerinin ister huzûr ister gaybet hâlinde olsun hiçbir zaman şariat sınırından çıkmadıklarını savunmaktadır. Bu bağlamda Süfyan es-Sevri hakkında anlatılan kıssaya yer verir. Süfyan es-Sevri kendisine ârız olan halden dolayı yedi gün boyunca dönüp dolaşarak, uyumadan, oturmadan, yemeden içmeden sürekli ehad ehad diyerek evinde kalmıştır. Bu durum şeyhine haber verilince: “Namaz vakitlerini muhafaza ediyor mu?” diye sormuştur. Evet diye cevap verdiklerinde: “Süfyan’da şeytana yol vermeyen Allah’a hamdolsun.” demiştir.¹⁸⁰

İbn Ebî Cemre Resûlullah’ın EbûHureyre’ye üç ameli yapmasını vasiyet etmesine dair rivayetin şerhinde Hz. Îsâ ile ilgili şu kıssaya yer vermiştir. Hz. Îsâ seyahati esnasında şehir vakti uyuyan bir adamla karşılaşmış, ayağıyla adamı dürtüp ona: “Kalk! Âbidler seni geçti gitti” demiştir. Adam da: “Ey Allah’ın ruhu beni bırak da uyuyayım ben Allah’a yeryüzünde benzeri olmayan bir şekilde ibadet ettim.” demiş. Hz. Îsâ: “O nedir” diye sorunca adam: “Dünyadan zühd.” diye cevap vermiş. Bunun üzerine Hz. Îsâ: “Sen âbidleri geçmişsin? Bir damadın odasında uyuduğu gibi rahatça uyu.” demiştir.¹⁸¹

İbn Ebî Cemre nefse muhâlefet etmeye dair bahiste kıssa ile görüşlerine açıklık getirme yoluna gitmiştir. Zikrettiği kıssaya göre sadattan bir kişi, beldesinin zâlim valisine getirilen şarap dolu gemiyi görünce hiddetlenip gemi demir atınca elindeki asa ile tek bir testi kalıncaya dek hepsini kırmıştır. Durum valiye iletilince vali adamı getirtip yaptıklarının sebebini sormuş. Adam ise “Ben içimden geçeni yaptım sen de bana istediğini yapabilirsin!” diye cevap vermiştir. Vali kırmayıp bıraktığı tek şarap testisini sorunca adam: “Ben İslam gayreti ve Allah’ın emrine imtisalen hepsini kırdım tâki sonuncusuna gelince nefsim kaim olup bana sen münkeri değiştiren bir kişinin deyince ben yaptığım bu işte nefsimin payı olmasın diye onu bıraktım.” diye cevap vermiştir.¹⁸²

Ebû Hureyreden rivâyet edilen Resûlullah’ın “Kimin üzerinde bir hak varsa ya onu sahibine versin ya da ondan helallik istesin” hadisinin şerhinde şöyle bir kıssaya yer vermiştir. Bahçelerin olduğu bir yerden geçen bir kişi yol üzerinde yere atılmış bir incir bulur ve onu yer. Daha sonra yaptığı davranıştan dolayı helallik istemesi gerektiğini düşünür ve bahçede bulunan evin kapısını çalar. Kapıyı bahçenin bekçisi açar ve adamın helallik talebini işitince

¹⁸⁰ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 62.

¹⁸¹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 225.

¹⁸² İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 213.

bahçenin sahibi olmadığını ifade eder. Adam bekçinin târifettiği bahçenin sahibinin bulunduğu günlerce uzaklıktaki eve gider ve durumu ona anlatıp hakkını helal etmesini ister. Adam ise hiç kimsenin evlenmek istemediği şişman bir kızı olduğunu onunla evlenmesi şartıyla hakkını helal edeceğini söyler. Adam kabul eder ve kız ile evlenirler. Fakat kız babasının dediğinin aksine o zamanın en güzeli sayılabilecek biri çıkar. Üstelik babası tüm mirasını kızına bırakmıştır. Adam tüm bunları tek bir incir için o kadar yol katetmesi nedeniyle yapmıştır.¹⁸³

İbn Ebî Cemre kitabının muhtelif yerlerinde kıssalara yer vererek hadislerin daha iyi anlaşılmasını ve okuyucuda ibret uyandırmasını sağlamıştır. Okuyucu üzerinde mevâiz kabilinden derûnî izler bırakarak hadislerin şerhinden elde edilecek manevî kazancı da arttırmıştır.

¹⁸³ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. III, s. 133.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEHCETÜ'N-NÜFÛS'TAKİ HADİSLERİN TASAVVUFÎ UNSURLAR ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

3.1. Eserde Şerhedilen Hadislerin Tasavvufî Eğitime Dair Unsurlar Çerçevesinde İncelenmesi

3.1.1. İnsanî Unsurlar

3.1.1.1. Şeyh, Mürşid

Tasavvuf ıstılahında mürşid; dalâlete düşmeden önce sırat-ı müstakimi gösteren kişi,¹⁸⁴ tarikat lideri gibi anlamlara gelir. Şeyh, postnişin seccadenişin ifadeleri de mürşid ile aynı manada kullanılmaktadır.¹⁸⁵

İbn Ebî Cemre anne babaya iyilik yapmanın cihad kabilinden olduğuna dair rivayet edilen hadiste bahsedilen sahâbînin cihada çıkmak istediğinde kendi görüşüyle karar vermeyip Resûlüllah ile istişare etmesini, kişinin sülûka ve mücahedeye girerken kendisi için en doğru olana irşad edecek ârif bir zatın gözetimi altında olması gerektiğine delil olduğunu düşünür. Müellif, küçük cihat olarak adlandırılan bu savaşta durum böyle ise büyük cihat olarak kabul edilen nefis mücahedesinde ârif bir zatın irşadına daha çok ihtiyaç duyulacağını savunur.

Zikri geçen hadisin, ârif olan bir zâtgözetiminde mücahede ve sülûka giren muhakkik sûfîlerin en büyük delili olduğunu belirten İbn Ebî Cemre sûfîlerden birinden şöyle nakilde bulunur:“Kim bu yola bir şeyh olmadan girerse ondan istifadesi az olur. İstifade etse bile mürebbi makamına, onun mârifetine, fetanetine ulaşamaz.”¹⁸⁶

3.1.1.2. Mürîd, Mübtedi, Müntehî

Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe bağlanan kişiye mürid denir.¹⁸⁷ Mübtedi zikri geçen bu eğitimin başında olan kişiye, müntehi ise sonunda olan kişiye denir.

İbn Ebî Cemre seyr-i sülukta mübtedi olanların amelinin kesb, müntehi olanın ise terk olduğunu söyleyen sûfîlere İsra ve Miraç hadislerinde delil olduğunu düşünür. Ve düşüncesini Resûlüllah'ın, nübüvvetin başlangıcında tahâlli edilmesinin Cebrâîl'in kendisini sıkması yoluyla olmasını örnek göstererek delillendirme yoluna gider. Ona göre İsra ve Miraç

¹⁸⁴ Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rifat*, Dar-ü Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 208.

¹⁸⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara, 2014, s. 351.

¹⁸⁶ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. III, s.175.

¹⁸⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s. 350.

hâdiselerindeki tahâlli ise gusûl yoluyla olmuştur. Müellif sülûkta mübtedi ve müntehi olanların durumunu da buna benzetir. Mübtedinin durumun kesb olmasının sâlih ameller edinmesi manasına geldiğini belirtir. Müntehinin durumunun terk olmasının ise mürîdin bâtınında şaibelerle ilgili gördüğü her şeyi terk edip bâtını bulanıklıktan temizlemesi ve orada Allah Teâla'dan başka hiç bir şeye yer kalmaması manasına geldiğini söyler.¹⁸⁸

Müellif bu kısımda, zikri geçen konuya göre Resûlullah'ın bâtınında da bu küdurattan bir takım şeyler vardı ki gusledilmesine ihtiyaç duyuldu şeklinde düşünenlere cevap vermektedir. İbn Ebî Cemre bu şekilde bir düşüncenin batıl olduğunu zira Resûlullah'ın gusl edilmesinin, küdüratı izale etme kabilinde değil, ümmeti için bir hüküm koyma ve Allah'ın şairini tazim kabilinden olduğunu ileri sürer. Zira ona göre Resûlullah'ın bu mahalde karşılaştığı şey Allah'ın şairidir. Bu hususta: "Kim Allah'ın şairini tazim ederse, şüphesiz bu kalplerin takvasındandır." âyetine yer vermektedir.¹⁸⁹

İbn Ebî Cemre seyr-i sülûkta müntehi mertebesinde olan kişinin Mevlası ile olan halini çocuğun annesi ile olan ilişkisine benzetir. Çocuk her şey için nasıl annesine ağlanır, ondan başkasını tanımaz ise müntehi mertebesindeki kişi de her sıkıntısını sadece Rabbine arz eder. Müellif bu çıkarımı, Hz. Aişe'nin kendisini üzen şey başına geldiğinde Rabbine ağlayıp, Resûlullah sorana kadar ona bir şey söylemeyeşinden çıkarmaktadır.¹⁹⁰ İbn Ebî Cemre burada Hz. Aişe'nin tutumunu müntehi mertebesindeki sâliğin Rabbi karşısındaki durumuna benzetmektedir.

3.1.2. Fiili Unsurlar

3.1.2.1. Seyr-u Sülûk

Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve ruhi yolculuğa seyr-i sülûk denir.¹⁹¹

İbn Ebî Cemre tasavvuftaki seyri sülûk için "التخلي ثم التحلي ثم التجلي" yani önce tüm kötü huylardan arınmak sonra iyi huylar edinmek ve sonra tecelliye mazhar olmak şeklinde tanımlama yapmaktadır. İbn Ebî Cemre vahyin başlangıcı hadisinin bir vechinde tahâlli olmadan tehâlli olmaz diyen sûfilere delil olduğunu söylemektedir. Nebi (s.a.v.)'in evvela halvete çekilip ardından kendisine vahyin ilka edilmesini bu duruma delil göstermektedir.¹⁹²

Tahalli kötü huylardan arınma, kötü huyları boşaltma, halvete çekilme, hak ile olmayı engelleyen her şeyden uzak kalma manalarına gelir. Tehalli iyi huylar edinme, güzel vasıflarla

¹⁸⁸ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. III, s. 220.

¹⁸⁹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

¹⁹⁰ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. IV, s. 134.

¹⁹¹ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, 2012, s. 316.

¹⁹² İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 20.

bezenme, söz ve davranışlarla sıddıklara benzeme, onların hâlleriyle hâllenmek demektir. Tecelli ise gaybden gelen nurların kalpte zuhur etmesidir.¹⁹³

İbn Ebî Cemre vahyin başlangıcı hadisinin şerhinde tehallinin mükteseb ve Allah'tan bir feyz olmak üzere iki çeşidinin olduğuna delil olduğunu söylemektedir. Rasûlullah'ın Hira Mağarası'nda halvete çekilmesini mükteseb, Cibril (a.s.) tarafından sıkılmasını ise feyzî olan kısma örnek göstermektedir. Müellif bunun yanı sıra tehallinin bazen sadece mükteseb veya İbrahim b. Ethem ve Fudayl b. İyaz da olduğu gibi sadece Allah'ın feyziyle olabileceğini bazen de Resûlullah'ın durumunda görüldüğü gibi hem mükteseb hem Allah'ın feyzi ile olabileceğini belirtir.¹⁹⁴

3.1.2.2. Bey'at, İntisab

Tasavvufî bir ıstılah olarak bey'at kelimesi mürşitten el almak manasına gelir.¹⁹⁵ Bir mürşide intisap edilebilmesi, el alınabilmesi için bir takım şartların yerine getirilmesi gerektiğini dile getiren İbn Ebî Cemre şartlardan birinin; mürîd için sünnete ittiba ve bidatten sakınma hususunda şeyhi ile şeyhi dışındaki kişilerin onun nezdinde eşit olması olduğunu belirtir. O, mürîdin şeyhine lütufta bulunması, kendini ona bende etmesini Allah'a vuslatta onu kendisine bir destek olarak görmesinden kaynaklandığını düşünür. Tüm bu düşüncelerine rağmen İbn Ebî Cemre kendisinden el alınmasına sıcak bakmamıştır. Zira el alan kişilerde sözlerini yerine getiremeyip bozulmalar meydana gelmesinden ve bunun müsebbibinin kendisi olmasından korkmaktadır. Hâsılı İbn Ebî Cemre'ye göre şeyhin müritten ahd almasının özü şudur: "Allah'ın o mürîdi nehy ettiği şeyleri yaparken görmeyeceğine ve emrettiği şeyleri de yapmıyor olarak görmeyeceğine dair mürîdin söz vermesidir."¹⁹⁶

3.1.2.3. Zikir

Tasavvufî terbiyede en önemli araçlardan biri olan zikrin yapılışı hususunda İbn Ebî Cemre, hocası Ebû Muhammed el-Mercânî'nin aksine hafî zikri tercih eder. İbn Ebî Cemre'nin bu tavrının sebebi zikre desise karışık kişi için olumsuz sonuçlar doğurmasından kaygılanıyor olmasıdır.¹⁹⁷

İbn Ebî Cemre günde yüz defa lailahe illahu vahdehu la şerike leh sözünü söylemek hususunda gelen hadiste sûfîlerin faziletine delil olduğunu belirtir. Zira günde yüz defa bu zikri yapana bu kadar büyük ecir varsa tüm gününde sadece farzı eda ederken ve beşeri

¹⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 341.

¹⁹⁴ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s.21.

¹⁹⁵ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁹⁶ İbnü'l-Hâc, *el-Medhâl*, c. III, s. 208.

¹⁹⁷ İbnü'l-Hâc, *a.g.e.*, c. I, s. 101.

zaruretlerini yerine getirirken zikre ara veren kişilerin ecri daha büyük olacaktır diye düşünür. Müellif sûfîlerin yolunun Resûlullah'ın sünnetine tabi olarak zikir ve huzurda bulunma üzerine bina edildiğini söyler. Zira Resûlullah hakkında susmasının uzun zikrinin ise çok olduğu bilgisi varid olmuştur. Bu konu bağlamında Resûlullah'ın şöyle bir sözü vardır: “Ademoğlu zikirden daha kendisini cehennemden kurtaracak bir amel işlememiştir.” İbn Ebî Cemre kulu bu seviyeye getiren zikrin farz eda edildikten sonra yapılan zikir olduğu oysaki kendisinin bahsettiği zikrin mendup kabilinden olan zikirler olduğu ve tüm bunların da tek bir farzın yerini tutamayacağını belirtir. Aynı zamanda büyük sûfîlerin dinin aslı olan farzları tamamlamadan bu çeşit mendupları edinmediklerini ancak bunun tam tersini yapanların da mevcut olduğunu söyleyen İbn Ebî Cemre mendupları çoğaltıp pek çok vacibi terk edenleri usûlü fûrua, fûruu usûle döndürmekle eleştirmektedir.¹⁹⁸

3.1.2.4. Halvet

İbn Ebî Cemre mürîdanın; dinlerinin, kalplerinin, kendilerinde vâki‘ olan havâtırın selahiyeti için, artmakta olan fitnelerden kaçabilmek adına halvete girmekten veya çöllerde dolaşmaktan başka yollarının kalmadığını düşünmektedir. Halvete girecek kişinin halvetin maslahatını, mefasidini ve orada başına gelecek desiselerin neler olduğunu bilmesi gerektiğini ifade eden İbn Ebî Cemre, mürîdin hâllerini, orada geçireceği merhâleleri ve içinde bulunduğu hâle uygun şeyleri bilen bir mürşid gözetiminde halvete girmesinin daha uygun olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹

İbnü'l-Hâcc'ın İbn Ebî Cemre'den naklederek anlattığına göre; İbn Ebî Cemre uzun bir müddet kalmak üzere halvete girmeye niyet etmiş fakat günlerce oruç tutmaktan dolayı güçsüz düşüp belirlediği süreyi tamamlayamadan orucunu bozup halvetten çıkmayı düşünmüştür. Ancak kendisinde meydana gelen bir gayretle bu kararından vazgeçmiştir. Bu esnada bayıldığını söyleyen İbn Ebî Cemre sanki kendisine bir kişinin gelip doyuncaya kadar yemek yedirdiğini ve kanıncaya kadar su içirdiğini, ayıldığında ise kendisini tok ve susuzluğu gitmiş olarak bulduğunu anlatır. Kendisinde meydana gelen dinçlikle halvete devam ettiğini, sünnete aykırı bir durum olmamış olsa ömür boyu hiç bir şey yemeden halvette kalabilecek gücü kendisinde bulduğunu ifade etmektedir.²⁰⁰

İbn Ebî Cemre eserine vahyin başlangıcı hadisini şerh etmeyle başlamıştır. Hadisin senesinde sahâbî ravisini zikretmekle yetinerek, metnine yer vermenin ardından hadisin muhtevâsından bahsetmiştir. İbn Ebî Cemre'nin hadislere hikemi bir bakışla yaklaştığı henüz

¹⁹⁸ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. IV, s. 444.

¹⁹⁹ İbnü'l-Hâcc, *el-Medhâl*, c. III, s. 150.

²⁰⁰ İbnü'l-Hâcc, *a.g.e.*, c. III, s. 133.

ilk hadisi şerh edişinde görölmektedir. Müellif vahyin başlangıcı hadisi hakkında; pek çok hükmü, adabı, îmân kâidelerini tanımayı, makamlardaki süluk ve terakkinin bilinmesini ihtiva eder. Hadisin barındırdığı manalardan dolayı Hz. Peygamber insanlar bu adabı örnek alsın, makamlar arasındaki terakkinin nasıl olduğunun ilmi kendilerinde husule gelsin istediği için bu hadisi Hz. Aişe'ye tahdis etmiştir. Bu hadis hakkında birkaç vecihte söz söylenebilir diyerek bunları sıralamaya başlamaktadır. Bu hadisi yetmiş bir vecihte ele alan İbn Ebî Cemre'nin ilkinde; hadiste geçen: "Resûlullah'a vahiy olarak ilk başlayan şey uykuda gördüğü sâlih rüyalar idi." sözü hakkında; burada rüyanın nübüvvetten bir parça olduğuna ve rüyanın Allah tarafından bir vahiy olduğuna delil vardır diyerek şerh esnasında kullandığı bir üslup olan delil getirme yöntemini kullandığı görölmektedir. Müellif üçüncü vecihte; hadiste geçen "Yalnızlık ona sevdirdi" sözü hakkında; Resûlullah'ın yalnızlığa yönlendirilmesinin bir beşer veya farklı bir nedenden dolayı değil Rabbanî olduğuna delil olduğunu söylemektedir. Burada geçen halvet/yalnızlık kelimesinin kişinin kendisiyle baş başa kalmasından kinaye olduğunu, Resûlullah'a ibadetin sevdirdiğini zira kendisinin 'halvet ibadettir' diye buyurduğunu söylemektedir. İbn Ebî Cemre şöyle diyerek sözüne devam eder: "Halvet bizatihi ibadettir. Ona taatler eklenirse tahannüs olmuş olur. Tahannüsün manası ise taabbüddür ki bu da nur üstüne nur demektir." Müellif şerhinin dördüncü vechinde 'Hira Mağarası'nda yalnızlığa çekildi ve orada tehannüs ederdi.' Sözü hususunda Resûlullah'ın halvet için Hira Mağarası'nı tercih etme sebebi olarak Kabe'ye nazır oluşunu göstermektedir. Hira Mağarası'nın böylece kendisinde halvet, tehannüs ve kabeye bakmak üzere üç ibadeti de barındırdığını söylemektedir. Müellif bu hadiste ibadette müstahap olanın devamlılık olduğuna delil bulunduğunu belirtmektedir. Zira Resûlullah'ın halvet âdetine devam ettiğini ve kişinin ancak çok yaptığı şeye nisbet edilebileceğini ibadette devamlı olmayan kişiye müteabbid denemeyeceğini söylemektedir. "Sonra haticeye döner aynı ibadet için azık alırdı" sözünde külli bir uzlete çekilmenin sünnete uygun olmadığına delil olduğunu belirtir. Bu hadiste yine aynı şekilde mürîd için terbiyenin diğer tüm şeylerden faziletli olduğuna ve başlangıçta olanlar için halvet ve uzletin diğer yöntemlerden daha üstün olduğuna delil bulunduğunu söyler. Ona göre halvet veya itikafa girerken kişinin yanına azık alması ubudiyetinin, Allah'a muhtaç oluşunun ve zayıf oluşunun göstergesidir. Yanına azık almadan çıkmak kişi buna niyet etmemişse bile bir iddia taşıyabilir. Bu bağlamda müellif bir kıssaya yer verir. Ehl-i sûfeden bir kişi sünnete çok sıkı bağlı olduğundan dolayı halvete girerken yanına bir somun ekmek alır yastığını altına koyardı. Pek çok gün geçmesine rağmen o sûfinin ekmekten hiç yemediğini gören bir takım öğrencileri yastığın altından somunu alır. Bunun üzerine ekmeği bulamayan hocaları, onlara çok öfkelenince onlar da: "Sizin bu

somuna ihtiyacınız yok neden burada tutuyorsunuz?” diye sorar. Hocası cevaben: “Siz bu kuvvetin benden mi kaynaklandığını zannediyorsunuz! Bilakis Allah’ın faziletindendir.” diye karşılık verir.²⁰¹

Müellif kişinin halvet esnasında azığını yanına alması Sedd-i zeria kabilinden olduğunu zira böylece nefiste azığa karşı bir özlem, bağ kalmamış olduğunu düşünür.

3.1.2.5. Nefs Terbiyesi

İbn Ebî Cemre vahyin başlangıcı hadisinde sakıncalı bir duruma sebep olmadığı müddetçe te’dibde mübalağa edilebileceğine delil olduğunu söylemektedir. Ve Resûlullah’ın: “Sizden birinizin çocuğunu edeplendirmesi bir sa’ yiyecek tasadduk etmesinden hayırlıdır.” Sözüne yer vererek ehl-i sûfenin nefis terbiyesi hususunda bu hadisi delil aldığını haber vermektedir. Ankebût süresinde geçen: “Uğrumuzda mücahede edenleri muhakkak yolumuza erdştiririz.” Âyet-i Kerîme’indeki mücahede kelimesi için nefis mücahedesinin nefsi eğitmek olduğunu ve eğitimin de hak yolunda hidâyete ulaşmayı sağlayacağını, bu derece büyük bir hayrın ise ancak nefis terbiyesi ile elde edilebileceğini söylemektedir.²⁰²

İbn Ebî Cemre din kolaylıktır hadisinin 11.vechinde bunun nefsin hazlarını terk etmek ve nefsi mevlasının huzuruna, ellerine teslim etmek manasımna gelebileceğini haber vermektedir. Çünkü nefsin hazlarının peşinde gitmesi ve teslimiyeti terk etmesi en büyük hicaptır. Çünkü nefis her ne zaman bir şeye üstün gelse muhakkak onu ifsat eder. Sadece Allah Teâlanın nefsin şerrinden koruduğu kişiler bundan istisnadır. Ve Allah Teâla teslimiyeti ve itaati sebebiyle nefsi bastırır, ezer. Ve kişinin nefsi (isteklerini) terk etmesi Allah Teâla’nın kolaylaştırdığı kişiler için bir kolaylıktır. Sülûk ehli fazilet sahibi kişilerden birine vusûlün nasıl olduğu sorulunca: “Nefsini terk et ulaşırın.” demiştir.

Söz konusu hadis içerisindeki her kim din ile çekişirse muhakkak ona din galip gelir kısmı için yani kim nefsinin hazları doğrultusunda amel işler ve teslimiyeti terk ederse diniyle çekişmiş olur. Ve dinde ona galebe gelir. Çünkü o nefis hicabından dolayı teslim olması durumunda kendisi için hazırlanmış olan lütuf, yardım ve benzeri hayırlardan mahrum bırakılır. Aynı hadis içerisinde geçmekte olan ve seddidü ve karibu kısmı için seddidü demek yani nefsin hazlarını bir kerede terk etmeye çalışın ve onu hâlıkına teslim edin ki yardım olunassınız. Ve kendiniz ile nefsiniz arasına sed çekin. Her anınızda Rabbinize bağlı olun. Her işinizde ondan yardım isteyin. Bunları yapamazsanız ve nefisleriniz size galip gelirse Allah’a vusûlde nefsinizi riyazat ve mücahedeye çekin.²⁰³

²⁰¹ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. I, s. 12-14.

²⁰² İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 18.

²⁰³ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. I, s. 110-111.

Hayra nisbet edilenlerden bir zat şöyle demiştir: “Bu dünyada ehl-i mârifet ve tahkikte bulunan kişilerin nefsleri haricinde her şey hem madden hem manen büyür. Onların mârifetleri her ne zaman artsa nefisleri de değersizlik ve zillet bakımından artar.”²⁰⁴

Sûfîlerin yolu diğer insanların yolundan farklılık arz eder. Çünkü onlar yollarını nefsin hazlarını terk etmek, eziyete tahammül etmek, eziyet vermeyi terk etmek ve başkalarına mutluluk vermek üzere bina etmişlerdir. Öyle ki sûfîlerden biri hakkında anlatıldığına göre o sûfî bir adam ile karşılaşmış. Adam hâlin nicedir diye sormuş. Sûfî allak bullak veya bu manada bir şey demiş. O adamın yanından ayrılınca arkadaşları: “Efendimiz nasıl böyle söylersiniz?”, demişler. Sûfî onlara cevaben: “Ben o adamın benden hoşlanmadığını biliyordum. Ben de ehli tarike riâyet ederek o adamı mutlu etmeyi murad ettiğim için böyle söyledim.” demiştir.²⁰⁵

3.1.2.6. Zühhd

Namazda yürümenin cevazı hususundaki hadis içerisinde İbn Ebî Cemre dünyada amellerden önce zühdü öne geçirin diyen ehli’s-sûfeye delil olduğunu haber vermektedir. Çünkü zühhd ibadetlerde kemale ulaşma sebeplerinin temekkün etmesine sevkeder. Müellif bu hususta Hz. İlsâ ile seher vakti uyuyan bir adam arasında geçen diyaloga yer verir. Hz İlsâ o kişiyi uyanıp ibadet etmesi hususunda teşvik etmek istemiştir; ancak adam kendisinin dünyadan zühhd etmiş olduğunu ve bunun ise daha mühim bir iş olduğunu söylemiştir. Hz İlsâ da bunun neticesinde adama hak vererek uyumasına devam etmesini söylemiştir.

Kişinin kendisine verilen malı cömertlikle, aç gözlü olmaksızın kabul etmesi hususundaki hadiste İbn Ebî Cemre zühhd üzere yollarını bina eden sûfîlerin faziletine delil olduğunu haber vermektedir. Çünkü zühhd, sülûktaki ilk kapıdır. Bu nedenle Yemen b. Rızk şöyle demiştir: “Kalbinde fakirlik veya zenginlik korkusu, ev, başkanlık isteği gibi arzular bulunduğu halde ayağının din üzerinde sabit kalması mümkün değildir. Çünkü bunlar ebedi fakrın anahtarlarıdır.”²⁰⁶

Nebi (s.a.v.): “Dünyadan zühhd etmek kalbi ve bedeni rahatlatır.” buyurmuştur. İbn Ebî Cemre’ de zühdün kalbi dünya sebepleri hakkında tedebbür ve tefekkür etmekten rahatlatacağını haber verir. Ve şöyle der: “Kalp her ne zaman bu dünya sebeplerinden âri olursa Rabbine yönelmekle nimetlenir. Çünkü kalp asla hâli olarak kalmaz. Bundan dolayı iki

²⁰⁴ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. II, s. 46.

²⁰⁵ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 55.

²⁰⁶ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 166.

durumdan birisini seçmesi gerekir. Birini kaybederse diğerini bulur. Her ikisinin yani dünya sebeplerini düşünmek ve Rabbe ikbal bir arada bulunması nadir olan işlerdendir.”²⁰⁷

Hediyein kabul edilmesiyle ilgili gelen hadis hususunda İbn Ebî Cemre bunun zühd ile çelişmeyeceğini söyler. Çünkü Nebi (s.a.v.)’de bunu yapmıştır. İbn Ebî Cemre bu bağlamda şunları söyler: “Kalpte zühdün bulunması hediye az ya da çok kabul etmesiyle değildir. Ancak şu kadarı var ki kişi kalbini buna meylettirmekten ve onunla meşgul olmaktan alıkoyamazsa hediye kabul etmez. Kabul etmeyişi sünnete muhâlefet olmuş olmaz. Bilakis özür kabilinden sayılır. Nitekim ashab harama düşme korkusundan dolayı yetmiş helali terk etmiştir.”²⁰⁸

İbn Ebî Cemre’nin eserinde sıklıkla vurguladığı bir diğer durum ise zühdün fakirlik manasından ziyade kalbin dünya sevgisiyle bağlı olmamasıdır.²⁰⁹ İbn Ebî Cemre’ye göre kişinin malını elinden çıkarması zühdün şartlarından değildir. Zühd malın kalpten çıkarılması ve ona bağlanmamaktır. Rabbin rızasının olduğu yerlerde harcamaktır. Bu Resûlullah’ın beni nadir hurmalığını vefat edinceye dek elinde tutmasından çıkarılabilir. Vefatının ardından da o hurmalık Allah Teâlanın razı olacağı ve ona yakınlaştırmaya vesile olacak yerlere harcanmıştır. Bu hususu başka bir hadis de desteklemektedir: “Zühd helal olan şeyden mahrumluk değildir. Ancak zühd insanların elindeki şeyden (sahip olduklarından) ümidini kesmendir. Çünkü Allah’ın elinde olan senin elinde olandan daha güvenilirdir.” Sadat şöyle demiştir: “Nice terk eden vardır ki aslında alıcıdır. Ve nice alıcı vardır ki aslında terk edendir. Çünkü işin medarı kalplerin barındırdığı şeydir. Bundan dolayı Resûlullah: “Allah sizin sûretlerinize bakmaz, kalplerinize bakar.”²¹⁰ buyurmuştur.

İbn Ebî Cemre fazilet sahibi kişilerden birinden naklettiğine göre o şöyle demiştir: “Üç gün zühd ettim. Birinci gün dünya ve içerisindekilerden, ikinci gün âhiret ve içerisindekilerden, üçüncü gün Allah dışındaki her şeyden zühd ettim. İşte bu üçüncüsü büyük hicrettir ki Allah bizi ona muvaffak kılsın. Bu hicrete ancak yüksek himmet ve yüksek maksad sahibi kişiler güç yetirebilir. Zayıf olan kişi buna güç yetiremez. Kişi nefsinin tamamen serbest bırakmaz zira bu onun için hüsrân alâmetidir. Nefsine cihat ve hicrette yumuşak davranmalıdır. Zira kişinin bedeni şehir gibi, akli Müslümanlar gibidir. Şeytan, nefis, heva ise düşmanlardır. Kişi evvela dar-ı harbtan dar-ı İslama hicret etmelidir. Burada hicret kişinin, nefsinin, hevasının ve şeytanın reyinden çıkıp aklının reyine dönmelerinden ibarettir ki böylece düşman yurdunu fethedebilsin. Burada fetih nefsin, şeytanın ve hevanın

²⁰⁷ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 225.

²⁰⁸ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 30.

²⁰⁹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 103.

²¹⁰ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. IV, s. 110.

esir edilmesinden ibarettir. Akıl burada organlara emreden ve nehyeden konumdadır. Müritte bu durum hâsıl olunca artık mücahede için herhangi bir cihada ihtiyaç duymaz. Zira bizatihi maksud olan mücahede değil bu sıfatın ortaya çıkmasıdır. Rivâyet edilir ki: Kalp kral gibidir. Akıl, heva, nefis ve şeytan ise içinde savaştıkları meydan gibidir. Hangisi galip gelir ve kalbi bastırırsa organların amiri o olur.”²¹¹

İbn Ebî Cemre Cennet ehlinin çoğunun fakirlerden oluştuğu hakkındaki hadisin haramı azap, helali ise hesap sebebi olan dünyayı kabul etmeyen zahitlere bir delil olduğunu haber vermektedir.²¹²

3.1.2.7. Nâfile İbadet

İbn Ebî Cemre, Ebû Hüreyre’nin Resûlullah’ın kendisine her ay üç gün oruç tutmayı, iki rekat duha namazı kılmayı ve uyumadan önce vitri kılmasını vasiyet etmesi hususundaki hadisin manasına ve gerektirdiklerine nazaran sûflerin kendilerine ait vakitleri olmadığını belirtir. Hayatları her zaman rablerine tabbud çeşitlerine ayrılmıştır. Çünkü onlar kaçırmaktan ve ölümden korktukları için amelleri yapmada acele ediyorlar. Ve bu hadislerle bakış açılarına bakıldığında bunu son amelleri olacakmış zannıyla yapıyorlar. Bundan dolayı birisi onların yaptığı bir ibadeti gördüğünde son derece şaşırır. Ve bir beşerin böyle bir şeye güç yetiremeyeceği zannına kapılır. Onlardan biri bir elbise giyse onu son elbisesi olacağını ve onunla kabre gireceğini düşünür. Her ne zaman bir şey yese onu dünyada kendisine taksim edilmiş son şey zanneder. Ve işte kim bu hâl üzereyse şüphesiz artık kendisi mahlukatın en zayıfı olsa dahi gaflet ve fetret kendisine dahil olmaz.²¹³

İbn Ebî Cemre din kolaylıktır hadisi şerhinde ‘günün başlangıcından, sonundan ve bir miktarda geceden istifade edin’ kısmının ehli’s- sülûka delil teşkil ettiğini haber vermektedir. Çünkü onlar bidâyette gece ve gündüz iki rekat nâfile namaz kılıp sonra buna diledikleri kadar ziyade etmeyi hoş görmektedirler. Bu vakitlerde kim kim gücü yettiği oranda ibadete devam ederse ulaşmak istediği yüce mertebelere terakki eder. Bu durumda olduğu müddetçe terakki etmeye devam eder öyle ki insan fitratının gerektireceği son noktaya ulaşır. Bu hususta müellif şu kıssayı anlatır: “Fazilet sahibi kişilerden birine ziyaret için kardeşi gelmiş ve onu öğle namazını kılarken bulmuş bunun üzerine oturup namazını bitirmesini beklemeye başlamıştır. Fakat namazını bitirince kalkıp nâfile kılmaya başlamıştır. Adam yine bitirmesini beklemiş. Fakat o âbid kişi ikindiye kadar namaz kılmaya devam etmiştir. İkindiye kılınca zikir için oturmuş, diğer adam ise zikrini keserim endişesiyle beklemeye devam etmiştir. Bu

²¹¹ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. III, s. 123-124.

²¹² İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. IV, s. 9.

²¹³ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 227.

durum akşama kadar devam etmiş, adam akşam namazını kılınca nâfileye kalkmış, yatsı vakti olunca yatsı namazını kılıp nâfileye başlamıştır. Ziyarete gelen adam ise bitirir diye beklerken âbid kişi sabaha kadar nâfile kılmaya devam etmiş. Sabah namazını kılınca zikre oturmuş. Bu esnada adam zikir için otururken az bir miktar gözlerine yenik düşmüş. Uyanınca gözlerinden uyku emaresini silmeye başlamış, bu esnada ise Allah'ım beni bağışla. Uykuya doymayan gözden Allah'a sığınırım demeye başlamış. İbn Ebî Cemre ibadette devamlılığın bu kişinin ibadetten aldığı hazza dikkat çekerek bu durumun süluk esnasındaki terbiyede uyguladığı riyazatın bereketi sayesinde olduğunu ifade eder.”²¹⁴

3.1.2.8. Mücâhede

İbn Ebi Cemre Resûlullah'ın “Küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz.” hadisinde cihadın büyük ve küçük olmak üzere iki çeşit olduğunu haber verdiğini haber vermektedir. Cihadın iki kısım olduğunu fetihten sonra hicret yoktur hadisinden hicretin de büyük ve küçük olmak üzere iki çeşidi olduğunu söylemektedir. Küçük hicret belirtildiği üzere fetihten önceki hicrettir. Büyük hicret ise; nefsin alıştığı şeylerden, şehvetlerinden, kardeşlerinden, ehlinden ve oğullarından hicret edip onu her hâlinde AllahTeâlâya döndürmesidir. Bu hususta Allah teâla kitabında şöyle buyurmaktadır: “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, yakın akrabalarınız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, Peygamberinden ve onun yolunda cihat etmekten da sevgili ise Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Fasıklığa devam eden toplumlar Allah'ın hidâyetine eremezler. İşte bu sayılan şeylerden zühd maksud olan şeydir. Yani kalbin ve nefsin bunlardan âri değildir. Hakiki zühd bundan âlâdır. O ise ehl-i hususun özelliğidir.”²¹⁵

Bir başka hadisin şerhinde İbn Ebî Cemre manevi işaretlerin olduğunu belirtmektedir. Bu hadis ahzab gazvesinde hendek kazmak ile ilgili hadistir. İbn Ebî Cemre Nebi (s.a.v.) küçük cihat olarak adlandırdığı bu cihat için dahi bu denli korunmak icab ediyorsa büyük cihat için korunmak daha önceliklidir. Bu korunmanın yolunu ehl-i tahkik bildirmiştir. Kişinin kendisi ile şehvetleri arasına hendek koyması gerekir. Şehvetleri terk etmek kapıyı çalmak demektir. Hakiki bir iftikar ile hâlini düzeltmesi, hazları terk etmesi ki zira hazları terk etmek hicapları kaldırır ve kalbi vahdaniyete bağlı kalmayla işgal etmek gerekir ki kurbiyyet toprağı iftihar batnını örtsün. Ve dil de sırrın hâlini ihlas-ı nutk ile ilan etsin.”²¹⁶

²¹⁴ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 95.

²¹⁵ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 123.

²¹⁶ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 136.

İbn Ebî Cemre Resûlullah'ın mücahidlere vaazda bulunduğuna dair gelen rivayette, her mümkün durumda mallarıyla, elleriyle, dilleriyle sûfilerin nefslerini çekmiş oldukları mücahedeye delil olduğunu söyler. Müellif küçük cihatta durum böyle ise büyük cihatta bu durumun daha fazla önem arz ettiğini düşünür. Ayrıca o, insanların kendileri için afiyet istemelerinde, güç yetiremeyecekleri mücahedeyi kendilerine arz etmemelerine de bu hadisten bir delil olduğunu zira küçük cihatta nasıl ki düşmanla karşılaşma temennise yasaklama afiyet istemeye ise emir varsa büyük cihat için bu daha söz konusu olduğunu belirtir.²¹⁷

İbn Ebî Cemre İfk hadisinin şerhini yaparken rivayetteki Hz. Aişe'nin üzüntüsünden hastalandığından bahseden kısma geldiğinde kişide maddi hastalıklar olabileceği gibi manevi hastalıkların da olabileceğinden bahseder. Bu manevi hastalıklardan birincisi Allah Teâla'nın da: "Onların kalplerinde bir hastalık vardır ki Allah onların bu hastalığını artırmaktadır."²¹⁸ Ayetinde buyurduğu üzere nifaktır ki onun tedavisi ancak İslam'a girmekle mümkündür. Diğeri ise mü'min kişide bulunan vesvese, ibadetlere karşı tembellik gibi içlerinden geçen durumlardır. Bunun devasının ise ancak mücahade ile mümkün olduğunu düşünmektedir.²¹⁹

3.1.2.9. Tahallî, Tehallî

İbn Ebî Cemre İsra ve Mirac hadislerinde tehâlli ancak tahâlliden sonra olur diyen sûfilere delil olduğunu söyler. Çünkü ona göre îmân ve hikmet Resûlullah'ın mübarek bâtınlarına göğsü yarılıp yıkanınca dek koyulmamıştır. Bunun akabinde îmân ve hikmet ile doldurulmuştur. Yarılıp yıkanması tahâlli, îmân ve hikmet ile doldurulması tehâllidir. Tehâlli miktarınca tahâlli olur. Kim bu tehâllide başarı isterse bu tahâlliye gerek hâlen gerekse makalen güçlendirmeye azmetsin. Tamamına güç yetiremeyen bir kısmıyla amel etsin. Nefsini ihmal etmekten ve az bir paya razı olmaktan muhakkak sakınmalısın zira bu bizzat mahrumluktur.²²⁰

3.1.2.10. Rızâ

İbn Ebî Cemre din kolaylıktır hadisinde Resûlullah'ın bununla rızayı kastetmiş olabileceğini düşünür. Çünkü rıza kavramının üst makamlara ulaştıran bir manası vardır. Rıza sâliklerin derecelerinin en üstünüdür. Bunu İbn Abbas'ın şu sözü desteklemektedir. "Ey oğul rızada yakîn ile Allah için çalışmaya güç yetirirsen çalış. Yoksa hoşlanmadığın bir şeye sabretmekte pek çok hayır vardır." İbn Ebî Cemre kim din ile çekişirse muhakkak din ona galebe gelir sözü hususunda ise kim takdir olunana razı olmazsa ve öfkelenirse diniyle

²¹⁷ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. III, s. 165.

²¹⁸ Bakara, 2/10.

²¹⁹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 63.

²²⁰ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 223.

çekişmiş olur ve dini ona galebe gelir şeklinde bir şerh yapmaktadır. Ve ehli's-süluktan fazilet sahibi kişilerden birinden şu sözünü aktadır: “Mukadderat akıp gider. Eğer sen buna razı olursan sen ecir almış olduğun halde gider. Eğer razı olmaz öfkelenirsen sen günah kazanmış halde gider. Ve böylece din o kişiye rıza göstermeyip kendisinde terettüp eden gınahtan dolayı galebe çalar.”²²¹

3.1.2.11. Kasr-u Emel

Din kolaylıktır hadisi hususunda İbn Ebî Cemre farklı yorumlar getirmiştir. Din kolaylıktır derken Resûlullah kasr-u emeli kastetmiş olabilir. Diye düşünür. Çünkü kasr-u emel din üzerinde belirli sebeplerdendir. Din onun sayesinde kolay olur. Bunun beyanı da şöyledir: emel kısa olursa hırs az olur. Ve zühd kolaylaşır. Çalışma yükü hafifler. Bu hususta Resûlullah'tan bir nas varid olmuştur. “Sabaha eriştiğin zaman nefsin akşamlayacağını söyleme. Akşama eriştiğin vakit de sabahlayacağını söyleme.”²²²

3.1.2.12. Sefer

İbn Ebî Cemre ehl-i dünya olanlara göre seferin; bir bölgeden başka bir bölgeye intikal etmek demekken, ehli tarike göre; bir halden diğer bir hâle intikal etmekten ibaret olduğunu düşünür. Hadiste geçen karanlıktan maksat cehâlettir der ve bu hususta fıkıh ehlinin de muvafakat ettiğini söyler. Zira herkese göre karanlık cehâlet manasına gelir. Zıttı ise ilimdir. İlim ise nurdur. Sûfiler içinde zulmet olan bir sefere ancak ilmin ve takvanın muvafakatıyla çıkarlar böylece onlar için şeytanın zararından, hevanın fitnesinden emin olduğu bir yolculuğa döner.²²³

3.1.2.13. Hâl, Makam

Vahyin başlangıcına dair hadisin şerhinde makamlar arasındaki terakkinin tedricilik gerektirdiğine delil getiren müellif, sâliğin başlangıçtaki hâlinin nihâyettekinden farklı olacağına zira Resûlullah'a vahyin ilk olarak rüya ile geldiğini ardından kendilerinin derece ve faziletler arasında terakki edip vahiy meleşinin uyanık halde kendisine vahyi getirmesine ulaştığına bu yükselişin devam etmesinin nihâyetinde Resûlullah'ın âyet-i kerimede geçen kabe kavseyn yahut daha yakîn olan makama yükseldiğini bildirmektedir. Rasûllere tabi olanların yükselişinin ancak velâyet makamları arasında olabileceğini nübüvvet makamları için bir yol olmadığını belirtmektedir. Velâyet makamları arasında terakki gösteren salik

²²¹ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 1.

²²² İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 107.

²²³ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 173.

velâyet makamlarının en üstünü olan mârifet ve rıza makamına ulaşır. Bundan dolayı ehli's-sufe der ki: "Kim bir makam elde eder ve edebiyile ona devam ederse o makamdan üstte olan makama terakki eder."²²⁴

Teravîh namazı hakkındaki hadiste İbn Ebî Cemre sûfiyane bir işaret olduğunu söylemektedir. O işaret; ahkâma sıkı sıkıya bağlı olan hâl sahibi kişi tecelli ve hitaplar içerisinde. Ve bu Resûlullah'ın kur'an okurken ki hâliydi. Rahmet âyetine denk gelince Allah Teâla'dan ister, azap âyetine denk geldiğinde ise Allah'a sığınır. Allah Teâlanın yaratma, kudret, azamet gibi Allah Teâlanın sıfatlarından birine denk geldiğinde Allah'ı tesbih ederdi.²²⁵

Aynı şekilde bu hadis içerisinde hâli gizli tutmak hâller içinde en kâmil olandır diyen ehli's-sufeye delil olduğunu söyler. Bu hüküm Resûlullah'ın kişinin farz haricinde evinde kıldığı namazlar daha hayırlıdır sözünden çıkarılabilir. Zira farzları eda ettikten sonra nâfilede ziyade îmanda ziyade demektir. Sûfilerden biri de şöyle demiştir: Kalbini sırrının ve mevlanın hazinesi yap.²²⁶

Müellif, Mirac hadisinde falanca zatın makamı dünya semasında, falancanın ikinci semada falancanın ise kabe kavseyn ev ednaya ulaşmaktadır diyenlere delil olduğunu düşünür. Bununla îman ve yakîn kuvveti ile rızıklandırılanları kastediyorlar. Onlardan her biri îman ve yakîn kuvvetleri oranında bu âlemi esrariyle mükâşefe ediyor. Bu hususta en önemli delil ise Resûlullah'ın kalbi îman ve hikmet ile doldurulmadan yürütülmemesidir. Sonra kendisine bu ihsan edilince bir semadan diğerine taki kabe kavseyne kadar yürütülmüştür. Onlarda Resûlullah'ın varisleri olduğuna göre bu hususta bir nispetleri vardır. Fakat bu hususta onlar ve Resûlullah arasında fark vardır. O da şudur ki: Resûlullah, İbn Abbas'ın dediği üzere mübarek zatıyla yürütüldüğü, bizzat ağzıyla konuştuğu, gözüyle gördüğü, hitabı hem kulağı hem de kalbiyle işittiği için Resûlullah'a dair bir hususiyyet hâsıl olmuştur. Resûlullah'ın varisleri ise buraya ancak esrariyle ulaşabilir. Sadece kalp gözüyle görebilir. Kişiye îman ve yakîn kuvveti verilirse ve bu yüce makamın sahibi ola seyyide her davranışında ve nefesinde tabi olursa o seyyidin sırrıyla semalar arasında kabe kavseyne doğru seyredebilir. Sonra orada şöyle nida edilir: senin sırrınla yürüdüğün yerde sena edilmiş Muhammed zatıyla yürüdü. İşte bundan dolayı o zatların artık îman ve yakînlerini takviye etmeye bakmaktan başka meşguliyetleri olmaz.²²⁷

²²⁴ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. I, s. 13.

²²⁵ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 11.

²²⁶ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. II, s. 12.

²²⁷ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 223.

İbn Ebî Cemre'ye göre tasavvufî mertebeler bakımından üst makamda olan bir kişinin alt makamdaki kişilerde mükâşefe edebileceğini; fakat zıttının mümkün olmadığını ifade eder. Zira Resûlullah tüm nebilerden makam olarak üstün olduğu için yükselişi esnasında onların makamlarına muttali olabilmıştır. Fakat onlardan hiçbiri Resûlullah'ın has makamına muttali olamamıştır.²²⁸

3.1.2.14. Havf

İbn Ebî Cemre havf konusunda şu kıssayı anlatır: “Ehl-i süluk sâdâtından biri hakkında anlatıldığına göre bu kişi arkadaşlarıyla birlikte bir kabristandan geçmekteyken, bir takım kadınlar orada ölüleri için ağlanıyordu. Bu kişi arkadaşlarını bırakıp kadınların yanına girdi. Arkadaşları bu duruma çok şaşırıp onu orada bırakıp gittiler. Ta ki kadınlar gidip orada o hâliyle tek başına kalınca yanına geldiler ve onu yaptığından dolayı ayıplamaya başladılar. Adam ise ben sizin söylediğiniz hiç bir şeyi görmedim. Benim gördüğüm sadece günahına ağlayan bir takım insanlardı. Ben de aralarına katılıp günahıma ağladım sizse beni bırakıp gittiniz. İnsanlar adamın kendisinde hiç bir özellik bırakmayacak kadar şiddetli olan havf hâline şaşırdılar.”²²⁹

3.2. *Behcetü'n-Nüfûs*'ta Ele Alınan Hadislerin Tasavvufî Tecrübeye Dair Kavramlar Çerçevesinde İncelenmesi

3.2.1. Müşâhede, Muâyene, Murâkabe

“Muhakkak ki ameller niyetlere göredir hadisi” hususunda İbn Ebî Cemre bu durum nefsi en yorucu şeydir. Zira bu her bir hareket, her bir sükûn hâlinde dahi gerektiği şekilde niyetinin bulunmasını icab eder. Ve bu da hafî mücahededir. Allah Teâla: “Kim bizim uğrumuzda mücahede ederse onu yollarımıza ulaştırırız.” buyurmaktadır. Her halde niyetli bulunmaya bağlı kalan kişi için gerek ilm-i fikh gerekse ilm-i hâl hâsıl olur. Zira kişi fıkıh yoluyla bunun nasıl olacağını, üzerinde ittifak edilen ve ihtilaf edilen kısımlarını öğrenir. Hâl yoluyla ise nefsin sırlarını ve tuzaklarını öğrenir. Bu yüce bir mertebedir ki talibi az olur. Eğer bu hâl üzere olmaya devam ederse kendisinde murakabe hâli hâsıl olur. Bu hâl üzere olan kişilerden birine bir ilmi mesele sorulduğunda bir müddet susardı. Cevapladığında kendisine susmasının nedeni sorulduğunda: düşün, bak bakalım susmak mı cevap vermek mi hayırlıdır.” demiştir.²³⁰

²²⁸ İbn Ebî Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs*, c. III, s. 232.

²²⁹ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 109.

²³⁰ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 21.

İbn Ebî Cemre İsrâ ve Mirac hadisinde sûflere ve tahkik ehline delil olduğunu; zira onların insanların kalplerini basiret gözüyle müşahade edebildiklerini söyler. Onlardan kimi îmânı kandil gibi, kimi mum, kimi ise meşale gibi (görür) muayene eder ki bu en güçlüsüdürve derler ki: “Bir muhakkik baş gözüyle elinin ayasını gördüğü gibi basiret gözüyle bâtın-ı kalbini görmedikçe muhakkik sayılmaz. Hikmet hususunda da basiret gözüyle hikmeti gördüklerini, su pınarlarının fışkırdığı gibi kalplerinin her bir yanından fışkırdığını söylerler. Bu hikmetlerden bazısı az bazısı ise çok fışkırır. Kimin îmânı kuvvetli, hikmeti çoksa sükût etmeye güç yetiremez. Çünkü o kişi bu hikmetleri zikretmekle nimetlendirilmiştir. Hâlleri şiddetlendiği zaman ve konuşmaktan men edildiklerinde bu onların ölümü için neden olabilir. Hatta sûfilerden biri hakkında anlatıldığına göre meşayih meclisindeyken kendisine hâl varid olunca sükût etmeye muktedir olamaz hâl de kendisine galip gelince konuşurdu. Bu hususta şeyhi kendisiyle konuşup sükût etmesini emretti. Bundan sonra kendisine bu hâl tekrar varid olduğunda şeyhinin yasaklaması sebebiyle konuşamayıp bu duruma tahammül edince o vakit vefat etti. Bu durumu Allah Teâla’nın şu âyeti îzâh etmektedir. Nurunun meseli içinde kandil bulunan bir kandillik (kandil için oyulmuş hücre) gibidir. Kandil bir sırça içindedir. Bu sırça sanki inciden bir yıldızdır. Sahibu-t-tahsil muhtasarında ulemanın bu âyetteki zamirin Mü’minlere döndüğünü söylediğini nakletmiştir. Takdiri ise Mü’minin nuru mişkât gibidir. Mişkât ise kandilin ortasındaki demirdir. Ve şöyle de demişlerdir: “Mişkât, Mü’minin sadrına, zücade kalbine, misbah îmânına meseldir.”²³¹

3.2.2. Havâtır

İbn Ebî Cemre beyat hadisinde pek çok kalamî konuya ve farklı fırkaların görüşlerine yer verdikten sonra ledünni ilim konusunda fikirlerini beyan etmiştir. Ledünni ilmi nakledile gelen şeri ilimden üstün tutanlar hakkında bu onlardan sadır olan bir cehâlettir diye eleştirirken diğer yandan ledünni ilim konusundaki görüşleri reddeden fakîhlerin yaptığının da hata olduğunu söylemektedir. Bu görüşünü Resûlullah’ın: “Muhakkak benim ümmetim içerisinde muhaddes olan (ilhama mazhar olan) kişiler vardır. Ve Ömer de onlardandır.” sözüyle desteklemektedir. Hz. Ömer Medine’de minberdeyken, Irak’ta bulunan Müslümanların ordu komutanı olan Sariye’ye “Ya! Sariye el-cebel!” (seriyye dağ tarafına gitsin) diye nida etmişti. Sâriye bunu işitip Müslümanları dağa çıkarmıştı ve böylece düşmanlardan kurtulmuşlardı. İbn Ebî Cemre devamında Kehf suresinde geçen Hızır (a.s.) ve Musa (a.s.) kıssasına yer vererek Musa (a.s.)’ın ilminin nakledilen vasıtalı bir ilim olduğunu, Hızır (a.s.)’ın ilminin ise vasıtasız, ilhamî olan ledünni bir ilim olduğunu söylemektedir. Bu

²³¹ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. III, s. 215-216.

delillerin ardından ledünni ilmin şüphesi hak olduğunu fakat bu ilmin var olduğunu iddia eden kişinin de bilgisinin kitap ve sünnete uygun olması, şaibelerden arınmış olması, havatırın doğrusuyla bozuk olanının ayırt edecek külli bir bilgiye sahip olması gerektiğini çünkü havatır ilminin başlı başına bir ilim olduğunu haber vermektedir.

İbn Ebî Cemre havatır konusunda mutasavvıflarınıhtilafa düştüklerini fakat söylenenlerin en güzeli ve özetinin havatırın 4 kısma ayrıldığını zikreder. Bunlar nefsanî, şeytanî, melekî ve Rabbani diye kısımlandırılabilir. Rabbani olan ile nefsanî olanı ancak bu ilme külli olarak vakıf olan ve Tevfik ile rızıklandırılmış olanlar ayırt edebilir. Ayırt edebildiğinde Rabbani olanda asla Allah'ın kitabına ve rasûlünün sünnetine aykırı bir durum bulamaz. Çünkü bu Rabbani ilimde ister vasıtalı olsun ister vasıtasız hiçbir ihtilaf bulunmaz. Bu manada bu ilmin ehli olan fazilet sahibi bazı kişiler kendilerine hatır varid olduğunda Rabbani olan ilmin asla kitap ve sünnet ile çelişmeyeceğini bildikleri için: “Bana iki delil getirmedikçe seni doğru kabul etmem!” derlerdi. Ve bu kişilerde hem ledünni hem şeri ilim beraber bulunurdu. İbn Ebî Cemre burada Süfyanü's-Sevri hakkında anlatılan kıssaya yer verir: “Bağdat hâlifesine havatır ehlinin istikamet üzere olmadıkları iftirası getirilince onları toplayıp öldürölmelerini emretmiş. Cellat öldürmek üzere onlara doğru gidince Süfyanü's-Sevri ileri atılmış buna şaşırarak cellat kendisinin buna sevkeden şeyi sorunca Süfyanü's-Sevri: “Bir anlık dahi olsa arkadaşlarımla hayatını kendime tercih ederim.” demiş. Bunun üzerine deccal öldürmeyip gelip haberi hâlifeye iletince hâlife ve yanındakiler şaşırmış. Orada bulunan kadı hâlifeden kendisine onların yanına gidip durumlarını araştırması için izin vermesini istemiş. Hâlife izin verince kadı onların yanına gelip aralarında bir kişiyi araştırmak için istemiş. Süfyanü's-Sevrî onunla gitmiş ve kadı ona fikhî bir mesele hakkındaki görüşünü sormuş. Süfyanü's-Sevrî sağına bakmış evet demiş. Soluna bakmış evet demiş. Sonra bir süre başını eğip susmuş. Daha sonra başını kaldırıp kadıya meseleler hakkında ikna edici bir cevap vermiştir. Kadı buna hayret edip nasıl olduğunu sorunca Süfyanü's-Sevrî şöyle cevap verdi. Bu meseleler hakkında soru sorduğunda bilgim yoktu. Sağ taraftaki meleğe sordum bilgim yok dedi. Sol taraftaki meleğe sordum o da bilgim yok dedi. Benden bunun üzerine izzet sahibi olan Rabbime sordum sana söylediğim şeyi kalbime bildirdi. Bunun üzerine kadı hâlifeye dönüp: “Eğer bunlar zındık iseler yeryüzünde hiçbir Müslüman yok demektir.” demiştir.

İbn Ebî Cemre her kim havatıra dair eksik bilgi içerisinde olursa nefsanî, şeytanî, melekî olan havatır kendisinin önüne geçer diye düşünür. Ve kendisine varid olan doğru yanlış her havatır ile amel eder ve neticesinde hem kendi hem kendisine tabi olanlar körlük ve dalalet içerisinde düşerler. İşte bu havatır ve hakkındaki ihtilaflardan dolayı bu hususta ârif

olan faziletli kişiler seyri sülûkta yeni olanlardan doğru olanla yanlış olanı bildirebilmeleri için kendilerine varid olan hiç bir hatırı gizlemeyeceklerine dair söz almışlardır. Tarikatta olduğunu iddia eden bazı kişiler de bu sigayı beyat sigasında nakledip bunu tarikatın zaruretlerinden saydılar. İbn Ebî Cemre bir kıssa ile konuyu izah etmektedir: “Muhakkik olan fazilet ehli bir kişi hakkında anlatıldığına göre kendisine sülûka girmek isteyen bir kişi kendisine gelmiş o daonu halvete sokup birkaç gün bırakmış. Sonra gelip benim sûretim sende nasıl göründü diye sormuş. Hinzır şeklinde demiş. O da doğru söyledin demiş. Birkaç gün daha halvette bırakıp ilk sefer sorduğunu tekrar sormuş. Köpek sûretinde demiş. Bu durum ta dolunay gecesindeki ay gibi deyinceye kadar devam etmiş. Bunun üzerine doğru söyledin şimdi hâlin kemale erdi deyip halvetten çıkarmıştır. Nefs ahmaklık ve şehvetleri içindeyken paslanmış ayna gibidir. Sahibi onu mücahedeye tuttuğunda bu onun için ayna cilacısının cilası gibi olur. Cilası tamamlanmadan eşya ona sunulursa cilası tamamlanmadığı için misal (görüntü) de bozukluklar meydana gelecektir. Eğer cilası tamamlanır ve bu pasın tamamı ondan giderse eşyanın görüntüsü ne eksik ne fazla tam olarak ortaya çıkacaktır. Ve o ayna (nefs) tertemiz olduğu için her bir havatırın belirginleşmesi keskinliğine dönecektir.”²³²

İbn Ebî Cemre havatır hususunda ve erbabı kalb olanlar için ve olmayanlar için havatırın hükmünün ne olduğu konusunda açıklama yapmaya ihtiyaç duyarak şunları söyler:” Erbab-ı kalb olanların havatırın hangi cihetten geldiğine bakması gerekmektedir. Çünkü kalbin; fuad kapısı ve kalbin ortasında bir kapı olmak üzere iki kapısı vardır. Burada Rabbinden gaybı telakki eder. Rabbani hatır bu kapıdan gelir. Sonra bu Rabbani hatırın yerine nefs ve heva hatırı yerleşir. Bunun üzerine hatır sahibi ilk gelen hatır ile sonra onun yerine yerleşen hatırı bilebilmek için huzur-u külliye ihtiyaç duyar. Melek tarafından gelen havatırın vukusu kalbin sağ tarafından olur. Şeytan tarafından olanın ise daha sol tarafta olur. Erbab-ı kalb olmayanların ise vaki olan havatırın hangi sebeple olduğuna bakması gerekmektedir. Sonra vaki olan hatır ya mutlak bir taat ya da mutlak bir masiyet olmaktan hâli olmaz. Taat tamamen Allah’tan veya melekten bir ilham iken, masiyet tamamen şeytan veya nefstendir. Bazı taatler hususunda Allah’tan mı, melekten mi, nefs veya şeytandan mı olduğu hususunda şüpheler oluşabilir. Bu vaki olan şeyi izale etmek ilim yoluyla arıtmakla ve bu şüphelerden kurtarmakla olur. Allah Teâla veya melekten gelen hatır genellikle iyi fiiller kabilindendir. Bunlarda şüphe tealluk etmez. Hatır şeytan veya nefsten ise şüphe kaçınılmaz olur. Çünkü şeytan ve nefs istedikleri şeye ancak bu taat yoluyla ulaşabilecekleri için ancak gizli bir tuzak ile emrederler. Bunun misali bir şeytan evvela masiyetten önce kişiye gelir fakat kişide bir şey yaptırmaya muktedir olamayıp akabinden kişiye ibadet, tebettül ve ınkıta hususunda terğib

²³² İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. I, s. 58-61.

yoluyla gelmesidir. Bundaki maksadı ise kişinin mücahededesini artırıp kendisinde bir bıkkınlık hâsıl olmasını sağlamaktır. Bıkkınlık hâsıl olunca ise ona gelir ve alışkın olduğu şehvi şeyleri arz eder. O kişide bunlara gelir. Neticede ibadeti terk ettiği için, Allah’tan ümidi kestiği için ve şehvi şeyleri uyguladığı için hâli evvelki hâlden daha kötü bir hâle döner.”²³³

İbn Ebî Cemre her biriniz çobansınız ve her biriniz gözetimi altındakilerden sorumludur hadisinin, zâhiri hükümleri olduğu gibi bâtın hükümleri de vardır der. Ve düşüncelerini aktarmaya şöyle devam eder: “Nefsani, şeytani, hevai havatırın gözetilmesi gerekir. Gözetleyecek olan akıldır. Hepsine Hakîmolân şeriattır. Kişi bir hatır hâsıl olduğunda yada bir şey vaki olduğunda evvela onu akla arz etmesi gerekir. Böylece durumun ve hikmetin muktezasına bakar. Eğer bunda maslahata varsa onu onaylar. Yoksa da men eder. Şâyet kişi tevfiğ ile desteklenmişse şehvetleri de adımları da Allah’ın razı olacağı şeylerde olur. Kişi bu hususta gafletten uzak olmalıdır. Aksi takdirde anlamadan nefsi onu aldatır.”²³⁴

İbn Ebî Cemre İfk hadisini şerh ederken Hz. Peygamber’in, Allah tarafından beraatinin ilan edildiğini Hz. Aişe’ye bir anda söylemeyip önce gülümseyip onu müjde almaya hazır hale getirmesini kula vâridâtın bir anda değil aşama aşama gelmesindeki hikmete delil göstermektedir. Zira bir anda verilen müjdeli veya üzücü bir haber kişide olumsuz sonuçlara sebep olabilir. Bu hususta İbn Ebî Cemre Yusuf (a.s.)’ın babası Yakub (a.s.)’a önce gömleğini, ardından müjdeci bir kişiyi gönderip daha sonra kendisiyle buluşmasının da aynı hikmete mebni olduğunu belirtmektedir.²³⁵

3.3. Muhtelif Tasavvufî İstılahlar

3.3.1. Kerâmet

İbn Ebî Cemre, ehl-i tahkik zatların kendilerinde meydana gelen keramete çok kez gerçekleşse dahi nazar etmedikleri görüşündedir. Ona göre bazıları bu kerametlerden korkar ve kendisinden alınması ister. Bu hususta sûfîlerden biri hakkında anlatılan kıssaya yer verir: Sûfînin biriseferlerinden birindeyken karşılarına ancak bir sandal ile geçebilecekleri bir deniz çıkmış. Sûfî de sandal sahibine verebilecek bir şey yokmuş. Ne yapacağını düşünmeye başlamış. Bu hâl üzereyken birden denizin kendisine doğru olan iki kenarının birbirine yaklaşp bir adım mesafesinde kaldığını görmüş. Bunu görünce korkmuş ve Allahım eğer bu bir kerametse bunu benim için âhirete sakla. Şeytandan ise de benden uzaklaştır demiş. Bunun

²³³ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. III, s. 193.

²³⁴ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 187.

²³⁵ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. III, s. 85.

üzerine deniz eski hâline dönmüş. Sûfî elbiselerinden birini alıp kendisini geçirmesi için sandal sahibine vermiştir.²³⁶

İbn Ebî Cemre keramet ehli kişilerin uzaktaki olan bir takım şeyleri göz görmesi sûretinde kendilerine yakın olarak görmeye muttali olabildiklerini, az adım atmalarına rağmen uzun mesafeler katedebildiklerini haber vermektedir.

3.3.2. Tevessül

İbn Ebî Cemre “Şefaate en layık olan lailaheillalah diyen kişidir.” Hadisi hususunda bu hadiste ehl-i suffeye delil vardır demektedir. Şöyle ki onlar konuşmaya Allah’ın zikriyle başlamayı severler. Ve derler ki: “Konuşmaya böyle başlamak kalbi nurlandırır ve sıratı müstakime iletir. Ve daimi fayda, sevinç getirir. Çünkü öncelikle en güzel isimleriyle ona seslenmesi sevincin, mutluluğun artmasını sağlar. Müellif, Abdullah b. Ömer’den rivâyet edilen olay bunu daha iyi îzâh edecektir diye düşünür ve olayı nakleder: “İbn Ömer’in eline veya ayağına bir ağrı isabet etmişti de uzatamıyordu. Şikâyetini bir doktora ilettili. Doktor ona: “En sevdiğin isimlerle nida etmedikçe elini ya da ayağını uzatamazsın.” dedi. Bunun üzerine “Vah Muhammeddiye” diye nida etti de elini uzattı.”

3.3.3. İhlâs

AllahTeâla’nın kıyamet günü arşının altında gölgelendireceği yedi sınıf kişi ile ilgili olan hadis hususunda İbn Ebî Cemre: “O kişilerden biri olan sadakayı gizli verip öyle ki sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyen kişi hakkında işte bu ihlasta tahkik seviyesidir.” der. Müellif bir sûfî hakkında anlatılan kıssa ile konuyu desteklemektedir. Anlatıldığına göre bu kişi insanların verdiği şeyleri çok nadir hallerde kabul edermiş. Yatsı namazından sonra gece olunca bir adam kapısını çalmış. Çıkmış bakmış ki komşularından biri. Bu komşusu terzilik yaparmış. Adama: bugün şu kadar ücret karşılığı dikiş diktim. O parayla da bu yiyeceği satın aldım. Evde ona ihtiyaç yoktur. Onun helal cihetten olduğunu görünce senin için razı oldum. Ve bu karanlık bir gecedir ki vallahi ne ben kimseyi gördüm ne de başka biri beni sana gelirken gördü. İşte yemek oradadır deyip elindeki kapının önüne bıraktı ve dönüp gitti. O kişiyi bu şekilde büyük bir gizlemeye sevk eden şey sadece amelde ihlas râğbetiydi.²³⁷

²³⁶ İbn Ebî Cemre, *Behcetü’n-Nüfûs*, c. II, s. 205.

²³⁷ İbn Ebî Cemre, *a.g.e.*, c. I, s. 267.

SONUÇ

Hiz. Peygamber'in sünneti, vefatından sonra dîni anlama hususunda şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en önemli kaynak olmuştur. Hiz. Peygamber'in vefatının ardından zamanın ve şartların değışmesi neticesinde ortaya çıkan yeni bir takım durumlar karşısında izlenilecek yolu tespit etmede nasları yorumlama ameliyesinin gerekliliğı hâsıl olmuştur. Hakkında netice elde edilmek istenilen mesele fıkıh ile ilgili bir mesele ise fikhî, kelim ile ilgili ise kelimî çerçevede hadisleri yorumlama ve anlama çabası ihtiyacına binaen hadis şerhlerinin türleri de farklılık arz etmiştir. Araştırmamızın konusunu teşkil eden tasavvufî hadis şerhleri ise bir yönüyle hadislerin ahlâka yönelik vechesi çerçevesinde yorumlanması neticesinde meydana gelmiştir.

Çalışmamıza konu olan tasavvufî şerhleri ele aldığımız kısımda da görüleceğı üzere sûfîlerin hadisleri anlama faaliyeti sırasında kullandıkları malzemelerde genellikle benzerlik arz etmektedir. Tasavvufun aslının Kur'ân ve Sünnet ile kayıtlı olduğunu düşünen mutasavvıfların nasları anlama faaliyeti sırasında en fazla müracaat ettikleri kaynak Kur'ân-ı Kerîmdir.

Sûfîlerin hadisleri yorumlama, anlama, hüküm çıkarma, delil tespit etme gibi durumlarda Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en çok başvurdukları kaynak ise hadislerdir. Onlar hadisleri; şerhe tâbi tuttukları hadisleri izah etme, mâna bakımından meydana gelen kapalılığı giderme, hadisten çıkardıkları delillere mesned olarak kullanma gibi muhtelif şekillerde şerhlerinde yer vermişlerdir.

Onların sıklıkla istifade ettikleri diğeri bir materyal ise sahabe ve tabîne ait sözlerdir. Bunların yanı sıra sûfî sözü, şiir, dilin kullanımına dâir kurallar, kıssalar da tasavvufî şerh ameliyesinde rastlanılan materyaller arasında zikredilebilir.

Mutasavvıfların nasları anlama faaliyeti esnasında farklı bir metod olarak keşf, ilham gibi bilgi alma vasıtalarına önem vermektedirler. Onların hadislere yaklaşımında kendilerini farklı kılan bu hususların yanında nasların zâhiri ile beraber bâtınına muttali olmak istemeleri de en önemli temayüz eden anlayış biçimleridir. Sûfîlerin nasların bâtını anlamaya çalışma faaliyetleri işârî yorum, marifet gibi kavramlarla izah edilmektedir.

Sûfîlerin hadislerin hakikatine vakıf olma düşüncesiyle ortaya koydukları çalışmalardan biri olan *Behcetü'n-Nüfûs* tasavvufî hadis şerhleri arasında temel hadis kitaplarından birine dâir yazılmış olması hasebiyle önem arz etmektedir.

Çalışmamızın sonucunda *Behcetü'n-Nüfûs*'un muhtevasında barındırdığı tasavvufî yorumların, kendisinin tasavvufî hadis şerhleri arasında kabul görmesini haklı çıkaracak nicelik ve niteliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Anan, M. A., *Nihayetü'l-enderüs ve't-tarihi'l-arabi'l-muntahirin*, Kahire, 1997.
- Attar, F., *Tezkiretü'l evliya*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2002.
- Bağdadî, İ. P., *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn*, Vekâletü'l-maarifi'l-celîle, İstanbul, 1951.
- Buhârî, İ., *el-Câmiü's- Sahih*, el Mektebetü'l İslamîyye, İstanbul, 1981.
- Cebecioğlu, E., *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara, 2014.
- Cürcânî, S., *Ta'rifat*, Darü'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 1983.
- Çelebi, K., *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutubî ve'l-funûn*, İstanbul, 1971. c. I-II.
- Çift, S., *Hakim-Tirmizi ve tasavvuf alayışı*, İnsan yayınları, İstanbul, 2008.
- Dehlevî, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, çev. Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Demirli, E., *Marifet Yolcusuna Kılavuz*, İz Yayınları, İstanbul 2002.
- _____,E., *Nazari Tasavvufun Kurucusu Sadreddin Konevî: Hayatı, Eserleri, Düşünceleri*, İsam Yayınları, İstanbul 2008.
- _____,E., *Sadreddin Konevî*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010.
- El-Aynî, B., *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-buhârî*, Dâru İhyâü't-türâsel-arabiyye, Beyrut, c. I-XXV.
- el-Karî, A., *Şerhu Kitabî'l-Fıkhî'l-Ekber*, Darü'l-Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1987.
- er-Rifâî, A., *Haletü Ehli'l-Hakikati Maallah*, thk. Abdülganî Nigehmi, Dârü'l-Kitâbi'n-Nefis, Beyrut, 1988.
- _____,A., *Onların Alemi* (Haletü Ehli'l Hakikati Maallah), çev. Abdülkadir Akçiçek, Eskin Matbaası, İstanbul 1972.
- es-Sadeî, H., *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Dâru İhyâü't-türâs, Beyrut, 1920.
- _____,H., *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Dâru İhyâü't-türâs, Beyrut, 1920.
- es-Semarrâî, Y., *es-Seyyid Ahmed er-Rıfai* (512-578 / 1118-1182) Hayatı ve Eserleri, çev. Münir Atalar, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2013.
- et-Tinbüktî, A. B., *Neyli'l-İbtihâc bi Tatrîzi'd-Dîbâc*, Trablus, 2000.
- ez-Zehbî, Ş., *Tezkiratu'l-Huffaz*, Dâiratu'l-maârifeti'l-osmâniye, 1955, c. I-IV.
- Furat, A. S., "el-Hakîm et-Tirmizi," *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 5, İstanbul, 1964.
- Hamevî, Y., *Mucemü'l-Büldan*, Beyrut 1977. c. I-V.
- Hucvirî, *Keşfu'l-mahcub*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.
- _____, *Keşfu'l-Mahcub*, thk. İs'ad Abdülhadi Kındil, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1980.

- Huzeyyin, R. M., *el-Hakim et-Tirmizi ve Menhecühü'l-Hadisi fî Nevadiri'l-Usul*, Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, Kahire, 1998.
- İbn Abdilhâlik el Yusuf, A., *el- Fikrû's Sûfî fî Dav'il Kitabî ve's Sünneti*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kuveyt, 1986.
- İbn Battûta, T., *Rihletü İbn Battûta (Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr)*, nşr. Akademiyetü Memleketü'l Mağribiyye, Ribad 1997, c. I-V.
- İbn Ebî Cemre, A., *Behcetü'n-Nüfûs ve Tehallîha bi Ma'rifeti Ma leha ve Ma aleyha*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2012, c. I-II.
- İbn Hacer, A., *Fethu'l-bârî şerhi sâhihi'l-Buhârî*, Dârü'l-Marife, Beyrut, 1960, c. I-XIII.
- _____, A., *Lisânu'l-mîzan, müessesetü'l-eğlemî*, Beyrut, 1971, c. VII.
- İbn Hacer, Ş., *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yânî'l-Mieti's-Sâmine*, thk. Muhammed Abdul Muayd, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1972, c. I-VI.
- İbn Mülakkîn, S., *et-Tavdih lî Şerhi'l-Câmiu's-Sahih*, Dârü'n-Nevâdir, Dımeşk, 2008, c. I-XXXVI.
- _____, S., *Tabakâtu'l-Evliya*, thk. Nureddîn Şerîbe, Mektebetü'l-Hânicî, Kahire, 1994.
- İbn Teymiyye, A., *ez-Zühd ve'l-Vera' ve'l-İbâdet*, thk. Hammad Selâme, Mukammed Avida, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1987.
- İbnü'l Hâc, M., *el-Medhâl ilâ Tenmiyeti'l Â'mâl bi Tahsini'n-Niyyât*, Darü't Tûras, Kahire, c. I-II.
- İ'sa Sâlihîyye, M., *el-Mu'cemu'ş-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-Matbû'*, Ma'hedü'l Mahtutâtî'l-Arabiyye, Kahire, 1993, c. I-IV.
- İsbehânî, E. N., *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l asfiyâ*, Dârü'l-kitâbu'l-arabî, Beyrut 1983, c.I-X.
- İzmirî, İ. H., *Hakkın Zaferleri: Mustasvife Sozleri mi? TasavvufunZaferleri mi?*, Evkafı İslamîyye Matbaası, İstanbul, 1905.
- Karapınar, F., "Muhaddis-Sûfî Ebû Bekir El-Gülâbâdî (380/990)", *Marife dergisi* , sy.1 (2008, Bahar), ss. 77-104.
- Kehhâle, Ö. R., *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dârü İhyâü't-Türâsel-Arabiyye, Beyrut, 1957, c. I-XIII.
- Kelâbâzî, M. *Bahrü'l Fevâid*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Ahmed Ferid Mezidi, Dar'ül-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Kettânî, C., *er-Risâletü'l-Mustadrefe*, Dârü'l Beşâiru'l İslamiyye,1993.
- Konevî, S., *Hadis-i Erbaîn*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Rahmet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Köktaş, Y., *İlk Dönem Sufileri ve Hadis Hakim et-Tirmizi Örneği*, Gelenek Yayınları, 2010.
- Köse, S., " İbn Ebi Cemre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c. XIX, ss. 427.

- Muhammed Emin Dede, *Menakıbnâme (Marifet Yolcusuna Kılavuz içinde)* haz. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002
- Müessesetü Âli'l Beyt, *el- Fihrisü 'ş-Şâmil*, 1987.
- Nuveyhid, A., *Mu'cemu'l-Müfessirin*, Müessesetü Nuveyhid es-Sekafiyyeti li't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr, Beyrut, 1988, c. I-II.
- Özkan, H., "Bir Muhaddis-Sûfinin Rüyalari: İbn Ebî Cemre ve el-Merâi'l-Hisân", *Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, sayı: 41, İstanbul, 2011, s. 33-58.
- Pârsâ, H. C., *Faslul-Hitab li Vasli'l-Ahbab Tevhîde Giriş*, trc. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yayınları, İstanbul 1988.
- Saklan, B., *Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Meanil-Ahbar*, Konya, 1991.
- Sülemî, E. A., *Tabakatu's-Sûfiyye*, thk. Nûreddin Şerîbe, Mısır, 1953.
- Şa'ranî, A., *Tabakâtü'l-Kübra*, thk. Ahmet Abdürrahim es-Sayih, Tevfik Ali Vehbe, Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, Kahire, 2005.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, nşr. Tarık b. İvazullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Darü'l-Haremeyn, Kahire, 1995,c. I-X.
- Tahralı, M., "Ahmed er- Rıfâî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1989, c. II, s. 127-130.
- Tirmizi, H., *Nevadirul-usûl*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, c. I-II.
- Tirmizî, I, *el- Camiu's-Sahih*, , İstanbul 1982, c. I-V.
- Uludağ, S., *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979.
- _____, S., *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Vasitî, T., *Tabakatu Hırvatü's-Sûfiyye*, el-Matbaatü'l-Behiyye, Kahire, 1888.
- Yâfî, M., *Mir'at-ül Cinan*, Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Yardım, A., " İbn Ebi Cemre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c. XIX, ss: 426-427.
- Yılmaz, H. K., *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1990.
- Yiğitbaş, L., *İbn Ebî Cemre ve Behcetü'n-Nüfûs*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.
- Zehebî, A., *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, thk. Ali Ebû Zeyd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- Ziriklî, H., *el A'lâm Kâmusu Terâcimi li Eşheri'r-ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arab ve'l-Müstağribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dârü'l-İlim li'l-Melâyin, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI :Fatma MADEN
Doğum Yeri- Tarihi :Osmangazi- 30.06.1990

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise :İpekçilik Anadolu İmam Hatip Lisesi, Bursa, 2008
Lisans Diploması :Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü, Bursa, 2014
Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Antalya, 2017
Tez Konusu: İbn Ebî Cemre (v. 699/1300)'nin *Behcetü'n-Nüfûs* Adlı Eserindeki Hadis Şerhlerinin Tasavvufî Yorumları
Yabancı Diller : Arapça- İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, 2014- Devam Ediyor
E-posta : fmaden@akdeniz.edu.tr